

Kanonerna – en svensk exportvara

Det var en konst att gjuta järnkanoner av god kvalitet. Kraven var stora. Järnet måste ha en hög hållfasthet och seghet. Det gällde att kanonen höll när laddningen fyrades av.

I Europa har man gjutit kanoner sedan medeltiden och i Sverige sedan andra delen av 1500-talet. Under 1600-talets svenska stormaktstid ökade behovet av kanoner och ammunition. Den inhemska tillverkningen växte och koncentrerades till ett mindre antal bruk, så kallade styckebruk (stycke = kanon). De flesta svenska styckebruken låg i Sörmland där Åkers Styckebruk och Stafsjö Bruk var de viktigaste.

Med hjälp av holländskt kapital, organisation och kunnande utvecklades kanontillverkningen till en svensk specialitet. Som en följd av krigen i Europa gick en stor del av tillverkningen på export, företrädesvis till den nya kolonialmakten Holland.

Produktionen av och handeln med kanoner har sedan 1500-talet reglerats av statsmakterna genom så kallade privilegiebrev. I villkoren ingick att svenska kronans behov i första hand skulle tillgodoses.

Vid Åkers Styckebruk göts de första kanonerna år 1588. På 1620- och 1630-talen arrenderades bruket av två invandrade valloner, Willem de Besche och Louis De Geer. Under en period hade de ensamrätt på stycketillverkning i Sverige. 1654 fick Åkers Styckebruk privilegiebrev för kanongjutning.

Vid mitten av 1700-talet minskade omvärldens förtroende för och efterfrågan på svenska kanoner. Kvaliteten ansågs otillräcklig och kontrollen vid export dålig. För att återta marknadsandelar förbättrades

kvaliteten bland annat genom att kanonerna göts massiva varefter kanonloppet borrades ur. Tidigare tillverkades kanonloppet med hjälp av en kärna, runt vilken kanonröret göts. Tillverkningsmetoden gav en sämre kvalitet (se bilderna nedan).

Kring sekelskiftet 1800 minskade exporten igen. I England och Frankrike hade man nu börjat framställa kanoner av bättre kvalitet genom att använda omsmält tackjärn och skrot som råmaterial. Dessa konkurrerade med de svenska kanonerna. Vid Åkers Styckebruk sökte man nu återta sin position genom nya kanonkonstruktioner, ökad effektivitet och tunnare kanonrör.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ
ANDRA SIDAN

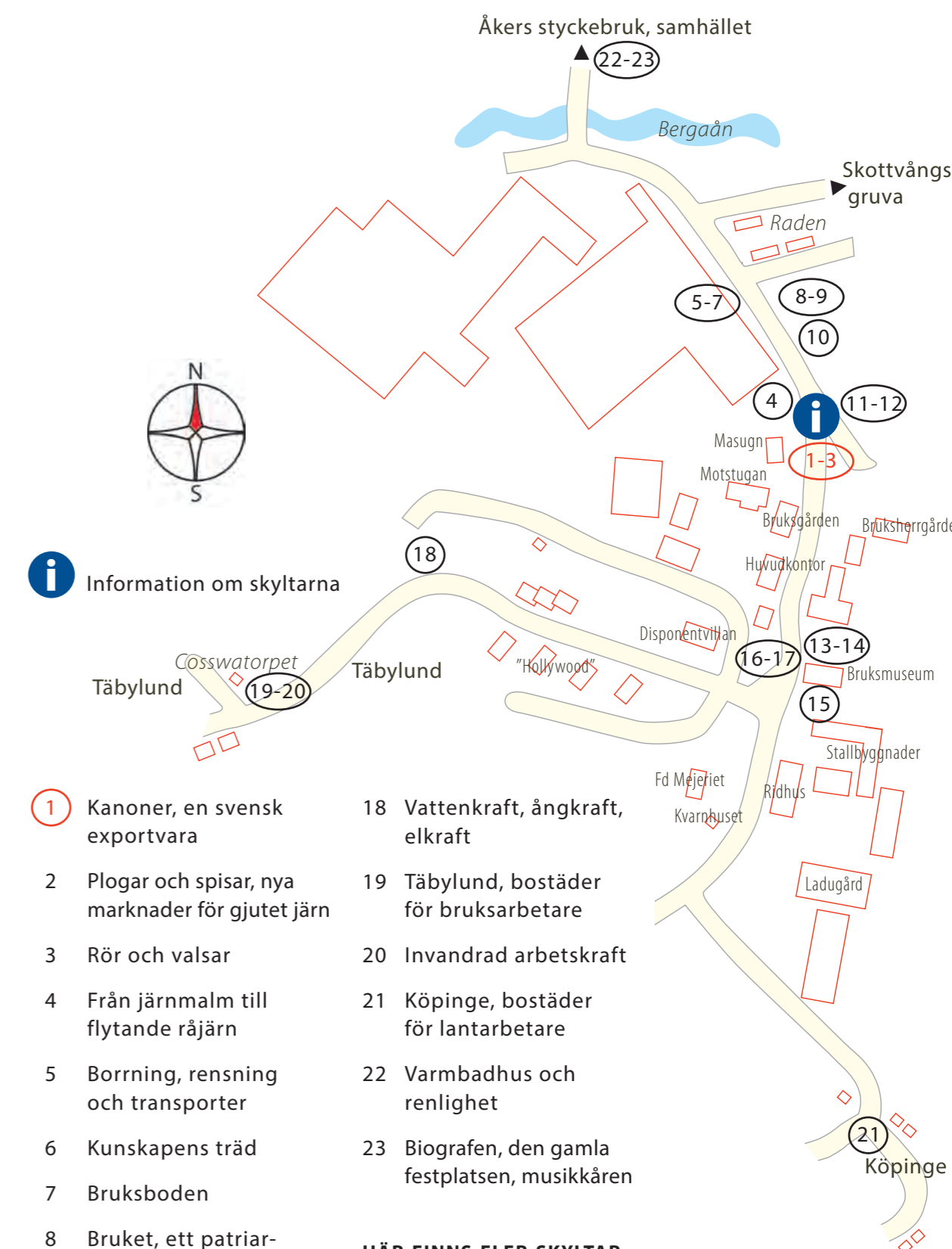
Privilegiebrev

Privilegiebrev utfärdades av kronan och gav bruken rätt att tillverka en viss mängd järn och för styckebruken att gjuta ett visst antal kanoner. I slutet av 1500-talet och början av 1600-talet fick de sörmländska styckebruken privilegiebrev för kanongjutning.



1700- och 1800-tals kanoner tillverkade vid Åkers Styckebruk.

ÅKERS STYCKEBRUK BRUKSOMRÅDET



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpings, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borring, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLtar |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24-34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35-41 Skottvångsgruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42-44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Kanoner – en svensk exportvara

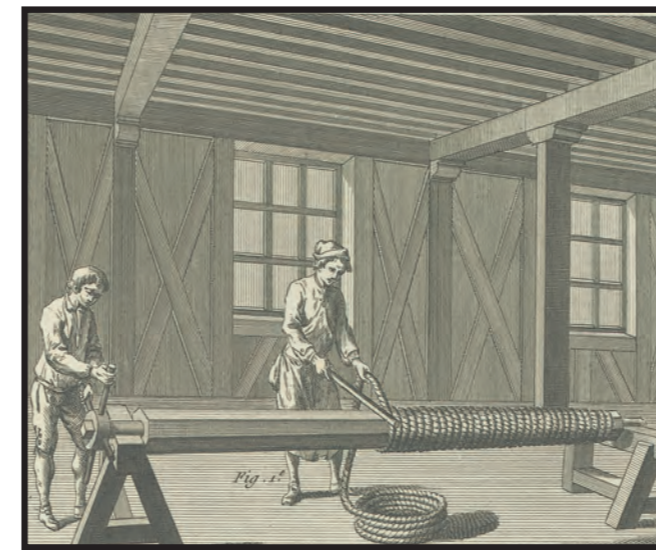
historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

På Åkers Styckebruk utvecklades under första hälften av 1800-talet dels en metod för räffling av eldrör, vilken gjorde att man kunde skjuta längre och med större precision, och dels den första fungerande bakladdningsmekanismen. Tidigare hade kanonerna laddats med kula och krut från kanonens mynning.

Under 1800-talet började efterfrågan öka på nya produkter för industrier, kommunikationsmedel och jordbruk. Vid Åkers Styckebruk upphörde kanontillverkningen 1866.

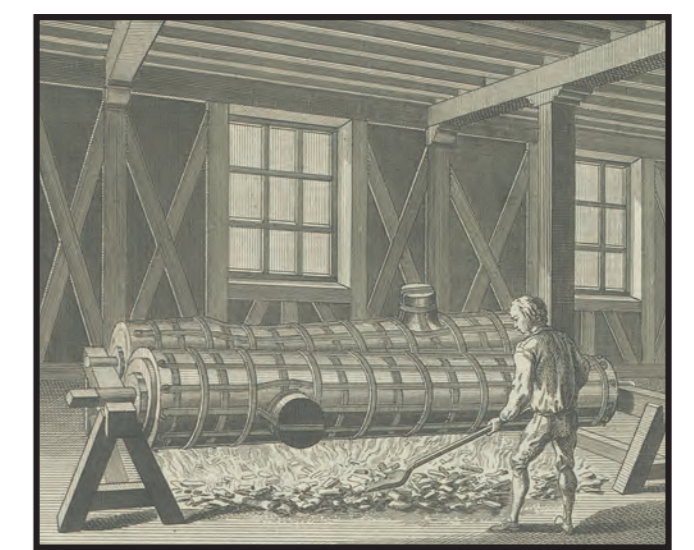
1879 beställde svenska försvaret för första gången kanoner från utlandet. Dessa var tillverkade i så kallat martinstål. Bofors, den nya vapentillverkaren i Sverige, började också använda martinstålet i sin kanontillverkning. I och med det nya materialet hade gjutjärnskanonen ingen framtid. Dess historia var därmed till ända.



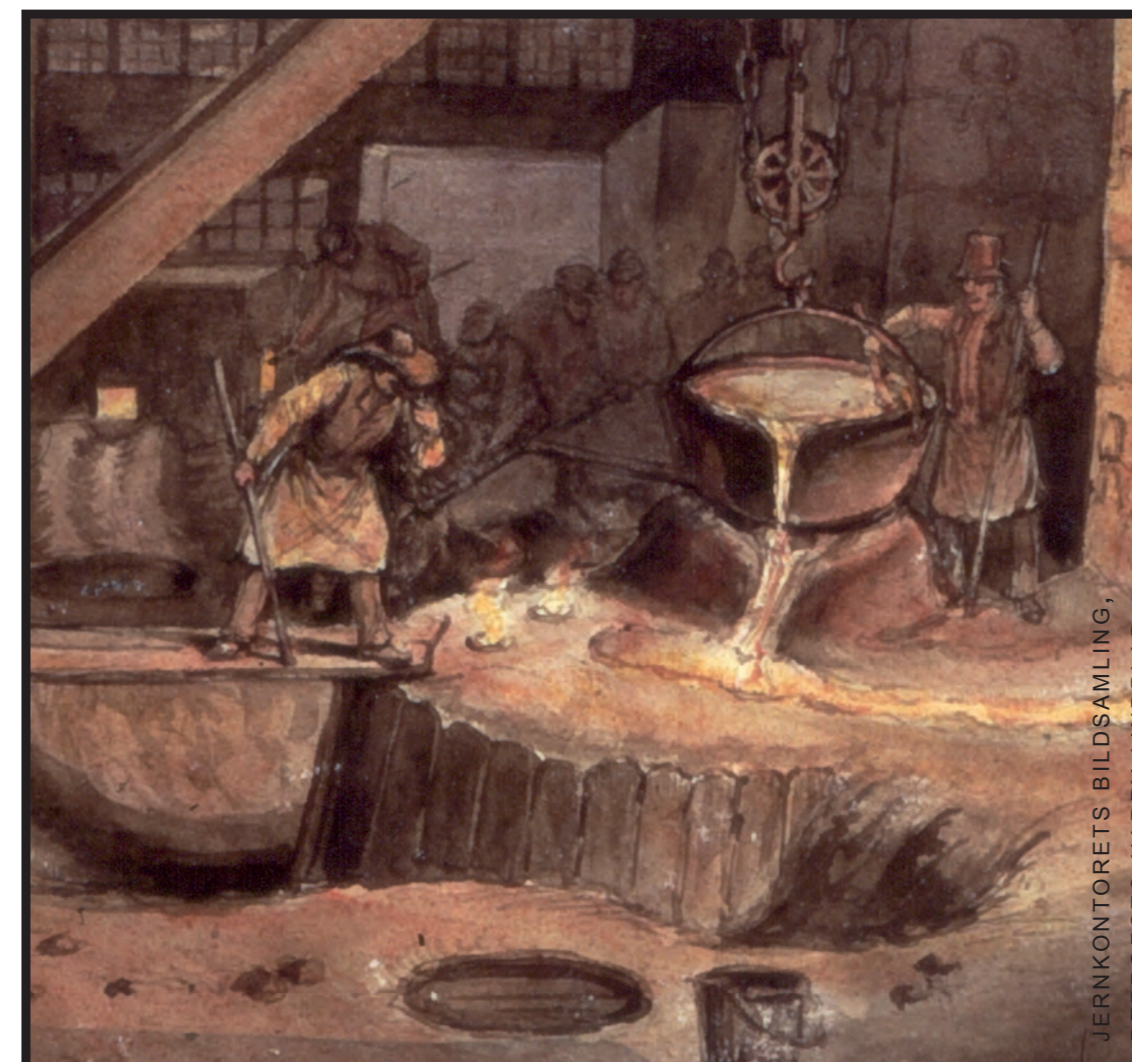
Bildsviten visar tillverkning av en gjutform för kanongjutning. Kanonens kärna framställdes genom att man lindade ett halmrep runt en stock.



En modell av kanonen tillverkades därefter med hjälp av lera som formades runt kärnan.

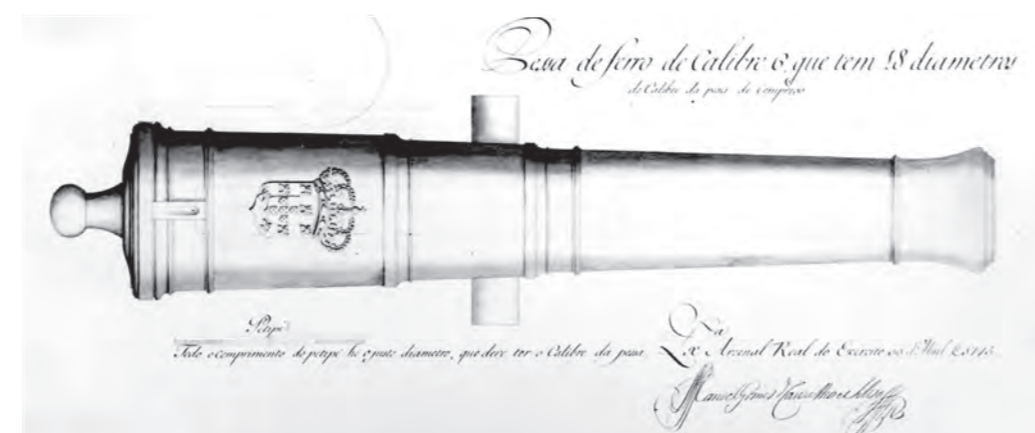


Formen förstärktes sedan med järnband utvändigt. Illustrationer ur Denis Diderots Encyclopédie.

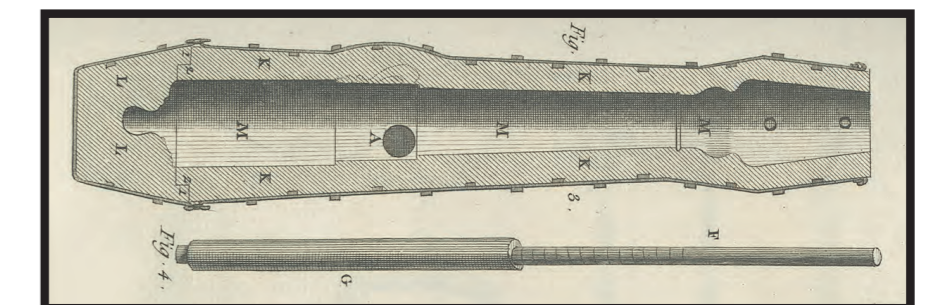


JERNKONTORETS BILDSÄMLING, REPROFOTO, HARRY LINDBLAD

Kanonformen lyftes därefter med hjälp av en kran i en grop framför masugnen, med kanonmynningen uppåt. Gropen med formen fylldes med sand av gropösare, som var en egen yrkesgrupp vid bruket. Järnet tömdes i formen och kanonen fick stå ett dygn i gropen och stelna. Därefter togs den upp och fick svalna. Slutligen knackades lerformen bort och kanonen flyttades till renseriet (se skylt nr 5).



Ritning av 6-pundig kanon, 1775. Denna kanon levererades till Portugal. Åkers Styckebruks bruksarkiv.



Kanonform i genomskärning. Repro Kungliga biblioteket

tema människorna bruket och kanonerna

Kanongjutning vid Åkers Styckebruks masugn. Akvarell av A C Wetterling, 1839.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Plogar och spisar – nya marknader för gjutet järn

Massproduktionen av husgeråd, vedspisar, jordbruksredskap och byggnadsdetaljer i gjutjärn lade grunden till det moderna konsumtionssamhället i slutet av 1800-talet.

Redan under 1700-talet hände det mycket inom gjuteritekniken, framför allt i England. Genom bättre tillverkningsmetoder kunde man tillverka allt tunnare, lättare och mer hållfast gjutgods vilket skapade förutsättningar för nya gjutjärnsprodukter. I Sverige fick det nya gjutjärnsgodset sitt genombrott under andra hälften av 1800-talet.



I anslutning till masugnen byggdes gjuteriet, som stod färdigt 1873. Gjuteriet ritades av ingenjör C Laurenius. Byggnaden revs på 1980-talet. Bilden är tagen omkring 1885.

Gjuteriverksamheten både i Sverige och i utlandet präglades av en stor mångsidighet, under senare delen av 1800-talet. Tre marknader dominerade efterfrågan på gjuteriprodukter: hushållen, jordbruket och den framväxande industrin.

Under 1800-talet ökade antalet invånare i Sverige kraftigt och reallönerna steg. Allt fler människor hade råd att köpa hushållsprodukter av gjutjärn. Fotogenlampan gjorde att man nu inte längre var beroende av den öppna spisen som ljuskälla.

Interiör från gamla gjuteriet kallat "Gubbvreten", 1919.

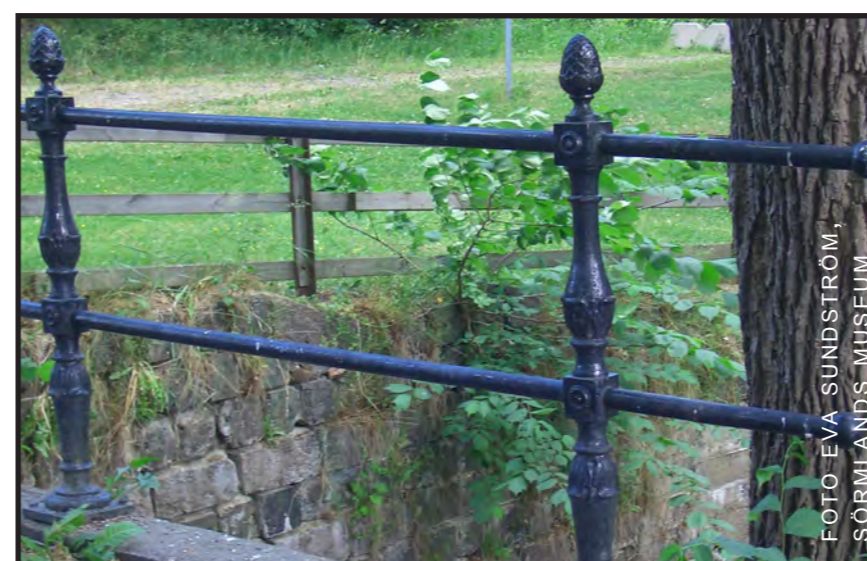


Arbetare vid hyttan – lastarlaget, 1925.

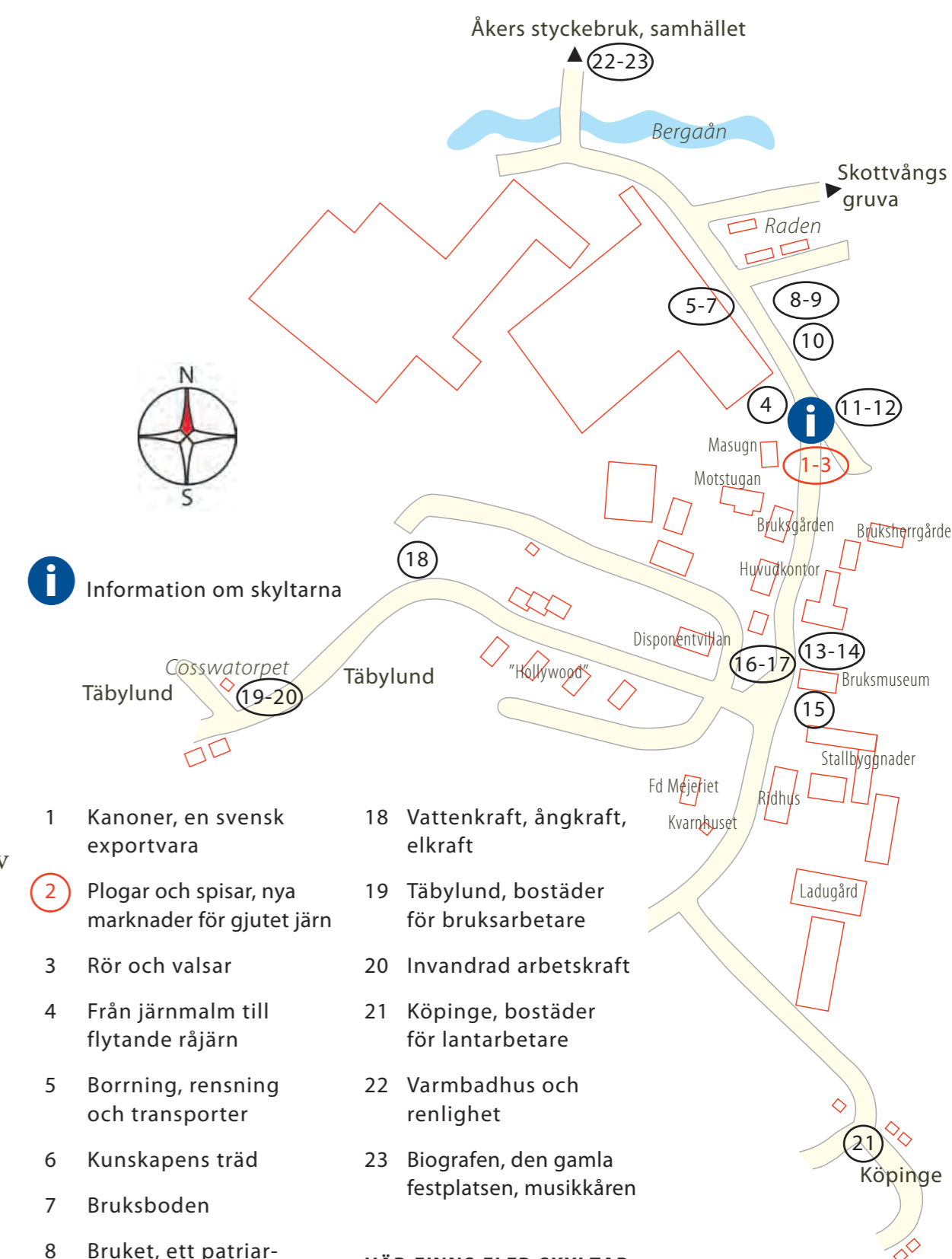
Vedspisar installerades istället. Spisar och kaminer blev en viktig artikel vid många bruk och gjuterier. Med vedspisarna kom också efterfrågan på flatbottnade pannor och grytor.

I städerna började gjutjärn att användas i byggnadsdetaljer som spiraltrappor, balkongräcken och pelare. Runt om i Europa byggdes saluhallar och bangårdsöverbyggnader av gjutjärn. Utomhus användes gjutjärnsgodset till parksoffor, kafé- och restaurangbord, staket och på kyrkogårdar till gravvårdar.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Staket gjutet på Åkers Styckebruk.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



Plogar och spisar – nya marknader för gjutet järn

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Vid mitten av 1800-talet utvecklades den svenska industrin kraftigt och en rad nya mekaniska verkstäder grundades. Därmed ökade efterfrågan på nya produkter från gjuteriindustrin som metallhyvlingsmaskiner, fräsar, svarstolar och slipmaskiner.

Under 1800-talet utvecklades också jordbruket. Plogar tillverkade i järn började ersätta träplogarna. På 1840- och 1850-talen startade plogtillverkning i fabriksmässig skala vid en rad gjuterier i Sverige. Förebilderna hämtades framför allt från USA. Järnplogarna var slitstarka och tillät en djupare och effektivare plöjning.

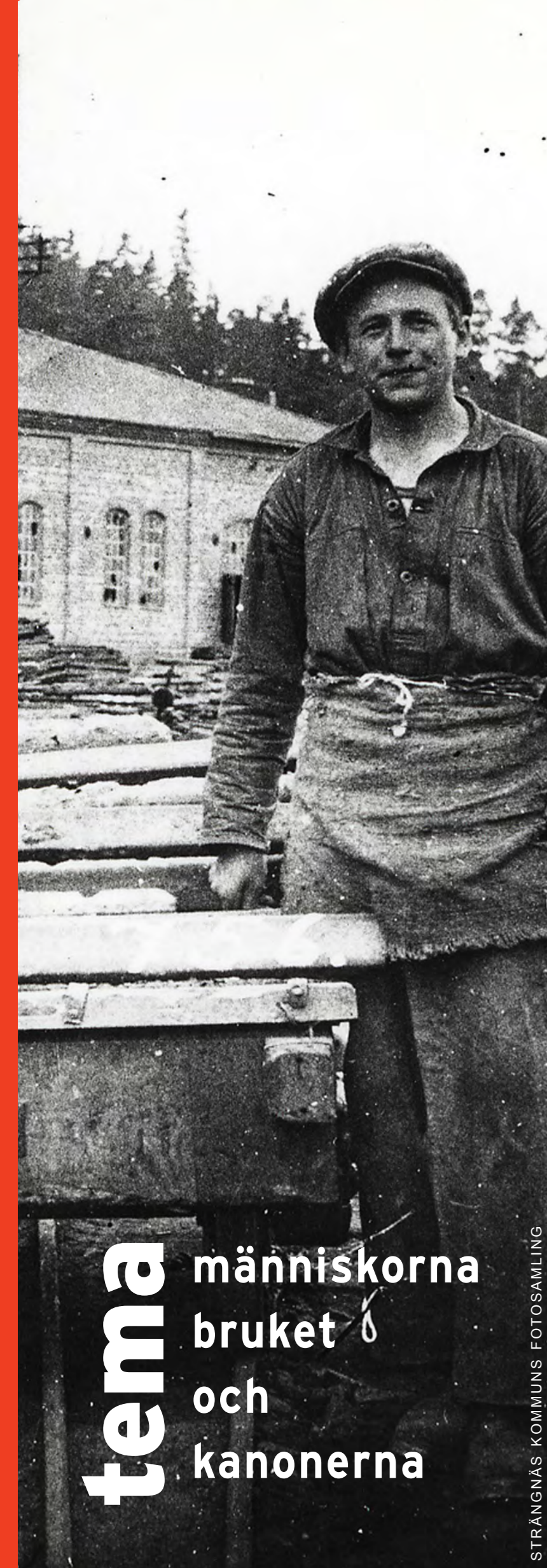
Kunskapen om plogarna spreds genom plöjningstävlingar, hushållningssällskapens publikationer och genom lantbruksskolornas undervisning och demonstrationer. Åkers Styckebruk var ledande tillverkare i Sverige av den amerikanska plogmodellen.

Under bruksägare Martin von Warendorffs tid på Åkers Styckebruk (1822–61) kom man att utveckla en omfattande civil produktion. Ett nytt gjuteri och en ny mekanisk verkstad, byggd 1826, möjliggjorde tillverkning av mer komplicerade produkter.

Under åren 1830–32 göts vid Åkers Styckebruk en drygt 120 ton tung bro, Karl Johansbron i Norrköping. Det var den första svensktillverkade järnbron i denna storlek. Några år senare tillverkades en mindre bro för Djurgården i Stockholm samt Slussbron i Stockholm.

Åkers Styckebruk fick ytterligare en stor beställning, en tornspira i gjutjärn till Riddarholmskyrkan i Stockholm, som ersättning för den som brunnit 1835. Tornspiran var klar 1838 och vägde 240 ton. Den bestod av 2000 delar.

En annan viktig produkt var en varmluftsmaskin, så kallad Caloricmaskin, konstruerad av uppfinnaren John Ericsson. Maskinen kunde användas som kraftkälla bland annat för pumpar.



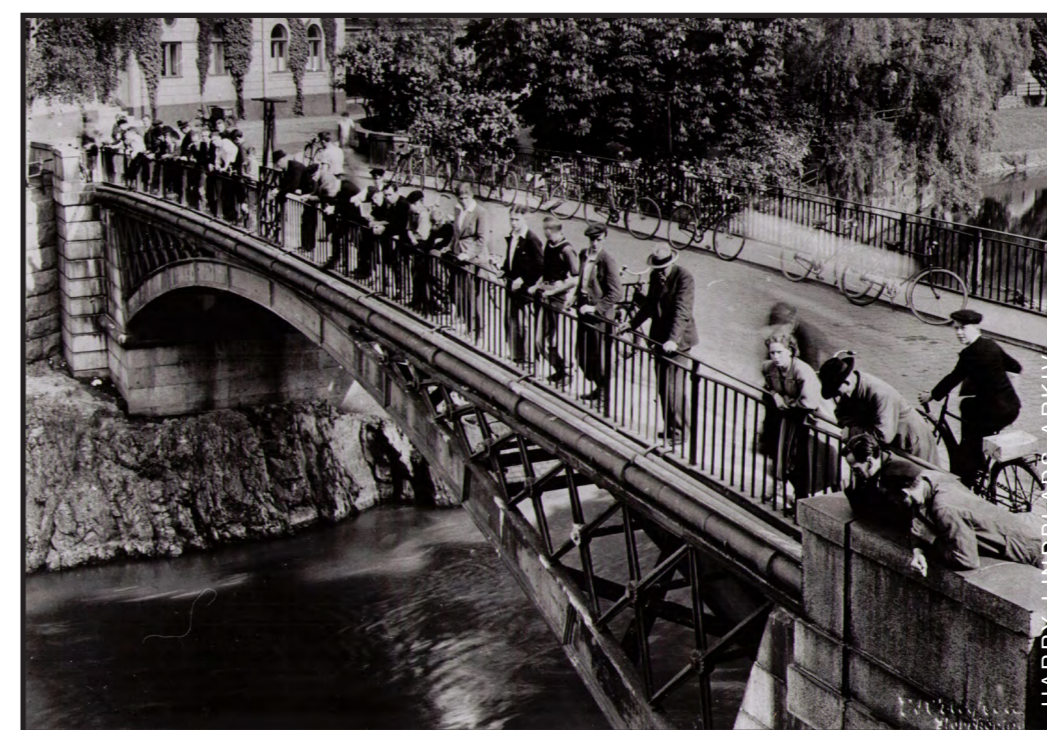
tema människorna bruket och kanonerna

STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Nils Vidhammar kör ut tackjärn från hyttan, 1920. Tackjärnet såldes till andra gjuterier och stångjärnsmedjor.



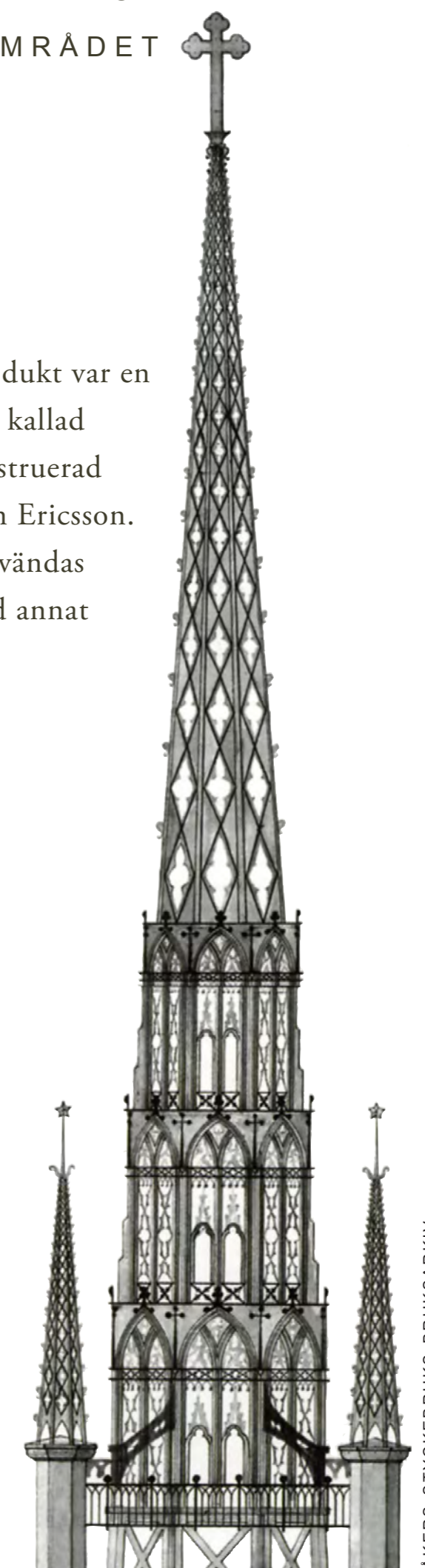
Annons för Åkersplogen. Plogen tillverkades på bruket från 1840 till 1940-talet.



Järnbron i Norrköping på 1930-talet. Den göts vid Åkers Styckebruk 1830–32. Bron fanns kvar till 1939.



Till vänster: Urna gjuten på Åkers Styckebruk. Ovan: Bröllopsgryta gjuten på Åkers Styckebruk 1811. FOTO HARRY LINDBLAD



Riddarholmskyrkans torn göts på Åkers Styckebruk 1838.

ÅKERS STYCKEBRUKS BRUKSARKIV



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

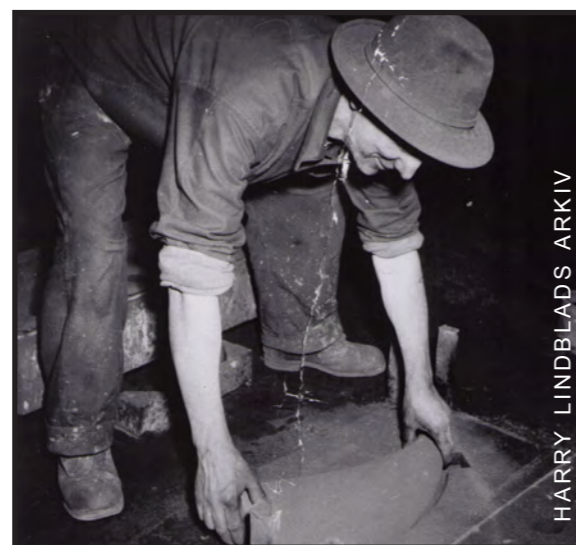
Rör och valsar

När kanontillverkningen lades ner 1866 blev huvudprodukterna istället tackjärn och valsar till industrin och efter 1922 gjutjärnsrör. Tackjärnet användes för tillverkning av gjutjärnsprodukter och valsarna bland annat som maskindelar i pappersmaskiner, tryckpressar och valsverk.

Rör

I början av 1800-talet började lyktstolpar tillverkas för gasljusbelysning i England. Rören som gasen leddes genom tillverkades av järn. Med gasljuset uppstod en efterfrågan på gjutjärnsrör. I Sverige infördes gasljusbelysning i Göteborg år 1846 och i Stockholm 1853. Stora mängder rör och lyktstolpar till gasljusbelysningen levererades av järngjuterierna.

Från mitten av 1800-talet fram till första världskriget ökade bostadsbyggandet kraftigt i svenska städer. En nymodighet var vatten- och avloppsrör. I de allt mer tätbefolkade städerna fick installationen av vatten- och avloppsrör en stor betydelse för människors hälsa och levnadsstandard. 1858–61 anlades Stockholms första vattenledningsverk och vid mitten av 1870-talet installerades avloppsledningar. Till avloppsledningarna användes rör av gjutjärn.



Handformare Carl Johan Andersson formar ett "ingöt" till en rormaskin. Han arbetade 49 år vid bruket, fram till 1962.

Åkers Styckebruks
gjuteri, 1927.
Fr v Ivar Lindkvist
och Bror Ottosson.

1922 investerade dåvarande ägaren vid Åkers Styckebruk, Jeanne Nyblæus (ägare 1911–32) i ett nytt gjuteri för produktion av bland annat gjutna rör. Under bruksägare Rutger von Seths tid (1942–66) utvecklades en framgångsrik metod för centrifugal gjutna rör. På 1960-talet fick gjutjärnsrören konkurrens av rör tillverkade av PVC plast. 1976 upphörde tillverkningen av rör vid bruket.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN

” Senare tillverkades även rördelar, grenrör och rensrör. Man tillverkade även golvbrunnar och lock till gatubrunnar. ”

Edvin Södersten

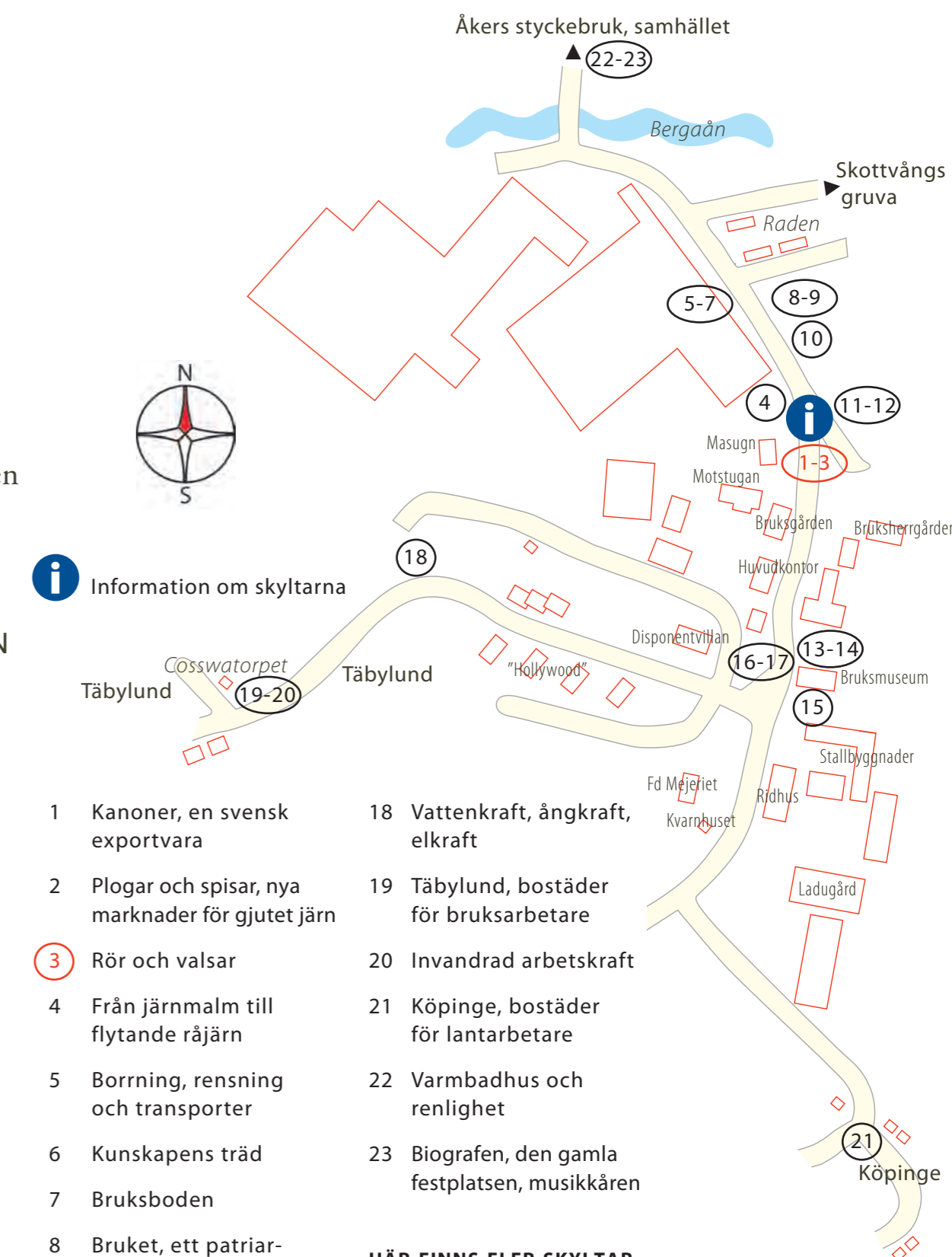
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Arbetare vid Åkers Styckebruks rörgård, 1927.



Modellsnickeriet, 1922. Här tillverkades modeller till gjuteriet. I gjuteriet gjordes sedan formar som järnföremålen göts i. Fr v Anton Eriksson, Gustav Larsson, Nils Svensson, Edvin Södersten, Ragnar Insulander och Isak Håkansson.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångsgruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se



tema människorna
bruket
och
kanonerna

Rör och valsar

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Valsar

Redan på 1300-talet användes små handdrivna valsverk för att tillverka tunna plattor av silver och guld. Plattorna användes för tillverkning av smycken. Under 1500-talet började många valsverk anläggas i Europa. Vid valsverken tillverkades bland annat mynt.

I Sverige uppfördes flera valsverk under andra hälften av 1700-talet för tillverkning av kopparplåtar och bandjärn. Valsarna köptes från England och Belgien. Flera försök gjordes att tillverka inhemska gjutjärnsvalsar, vilket misslyckades. Först i början av 1800-talet lyckades man framställa valsar av god kvalitet vid bland annat Samuel Owens företag på Kungsholmen i Stockholm.

1806 göts den första valsens vid Åkers Styckebruk. Valsen göts med hjälp av en s.k. kupolugn, den första som installerades i Sverige. I ugnen användes järnskrot och spån från kanonsvarvningen som råvara istället för järnmalm. Därmed kunde man få fram ett järn med högre kvalitet.

” De största bottenvalsarna (för pappersbruk) vägde ända upp till 65 ton och måste gjutas på 1 ½ minut för att det skulle bli bra; det var spännande. Det var långa sekunder innan det blev färdigt för alla medverkande, inte minst för dem som stod högt uppe på rangliga ställningar och göt. ”

Harry Eriksson, chef för gjuteriet 1948–78
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Åkers Styckebruk idag

Valsar tillverkas fortfarande vid Åkers Styckebruk av Åkers Sweden AB, som företaget heter idag. Åkersgruppen är den största tillverkaren i världen av valsar till stålindustrin. Huvudkontoret ligger i Åkers styckebruk.

Förutom i Sverige har företaget tillverkning i Frankrike, Slovenien, Belgien, USA och Kina. Försäljningen sker på mer än 50 marknader världen över. Åkers AB med dess dotterbolag Åkers Sweden är den största privata arbetsgivaren i Strängnäs kommun med cirka 320 anställda.

historien i Sörmland

Enastående sl

KOKILL-och LER

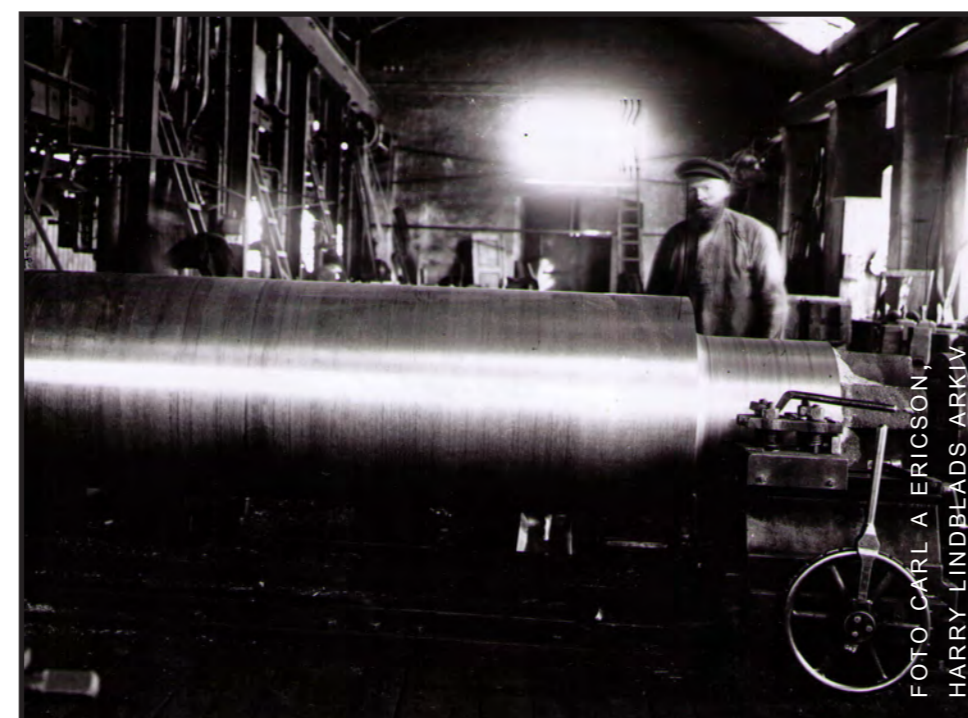
VALS

FÖR ALLA INDUSTRIELL
SPECIALITET SEDAN

SPÅRVA

ENLIGT NY I

Å



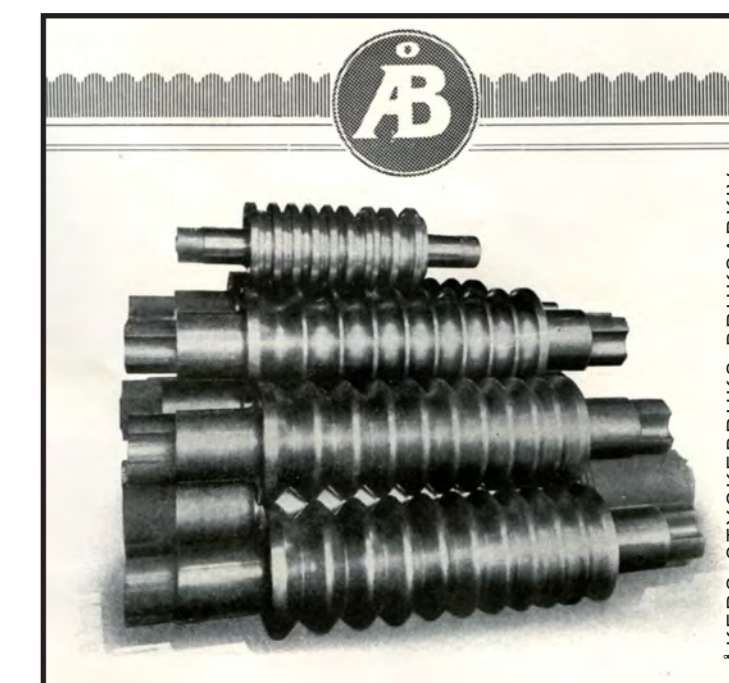
Adolf Lenell vid en av svarvarna i gamla valsverket från 1890. Fotot taget omkring 1930.



Evald Kaare undersöker måttet på en vals i mekaniska verkstaden, 1979.



Gjuten spårvals lyfts ur gjutgropen, omkring 1927.



Spårvalsar vilka används vid tillverkning av profiler. Ur en valskatalog från 1930-talet.

LÄNDET
SÖRMLAND

SÖRMLANDS
MUSEUM

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Annons för Åkers Styckebruks valsar
ur en valskatalog från 1930-talet.

Från järnmalm till flytande råjärn

historien i Sörmland



Stenbyggnaden som du ser till vänster är en masugn. Här förvandlades järnmalm till flytande råjärn. Den här masugnen var i drift från 1795 till 1916. Då byggdes en ny masugn längre in på industriområdet.

Kunskapen om gjutning av järn är en relativt sen företeelse i Europa. Under medeltiden lyckades man smälta järnmalm till tackjärn i hyttor (masugnar). I masugnen kunde man få den rätta temperaturen, över 1200°C. Det flytande järnet hälldes i särskilda gjutformar.

Vid gjutning av kanoner gick det åt stora mängder järn. Därför är den här masugnen dubbelpipig, det vill säga två masugnar står bredvid varandra i samma byggnad.

Vid tillverkning av järn behövdes förutom järnmalm också träkol och kalksten. Järnmalm som användes vid Åkers Styckebruk kom framför allt från gruvorna i Skottvång, Bredsjönäs och Elgsjöbacken.

Hur mycket träkol och malm gick det åt per dygn när masugnen var i gång?

En normal produktion för 1700- och 1800-talens masugnar var ca 3 ton järn per dygn.

För att framställa 1 ton tackjärn gick det åt 100 hektoliter träkol, dvs 10 m³ = 1000 st 10 liters påsar grillkol.

När båda masugnspiporna vid Åkers Styckebruk var i drift, gick det varje dygn åt 60 m³ träkol, 12 ton malm och kalksten för slaggbildning.

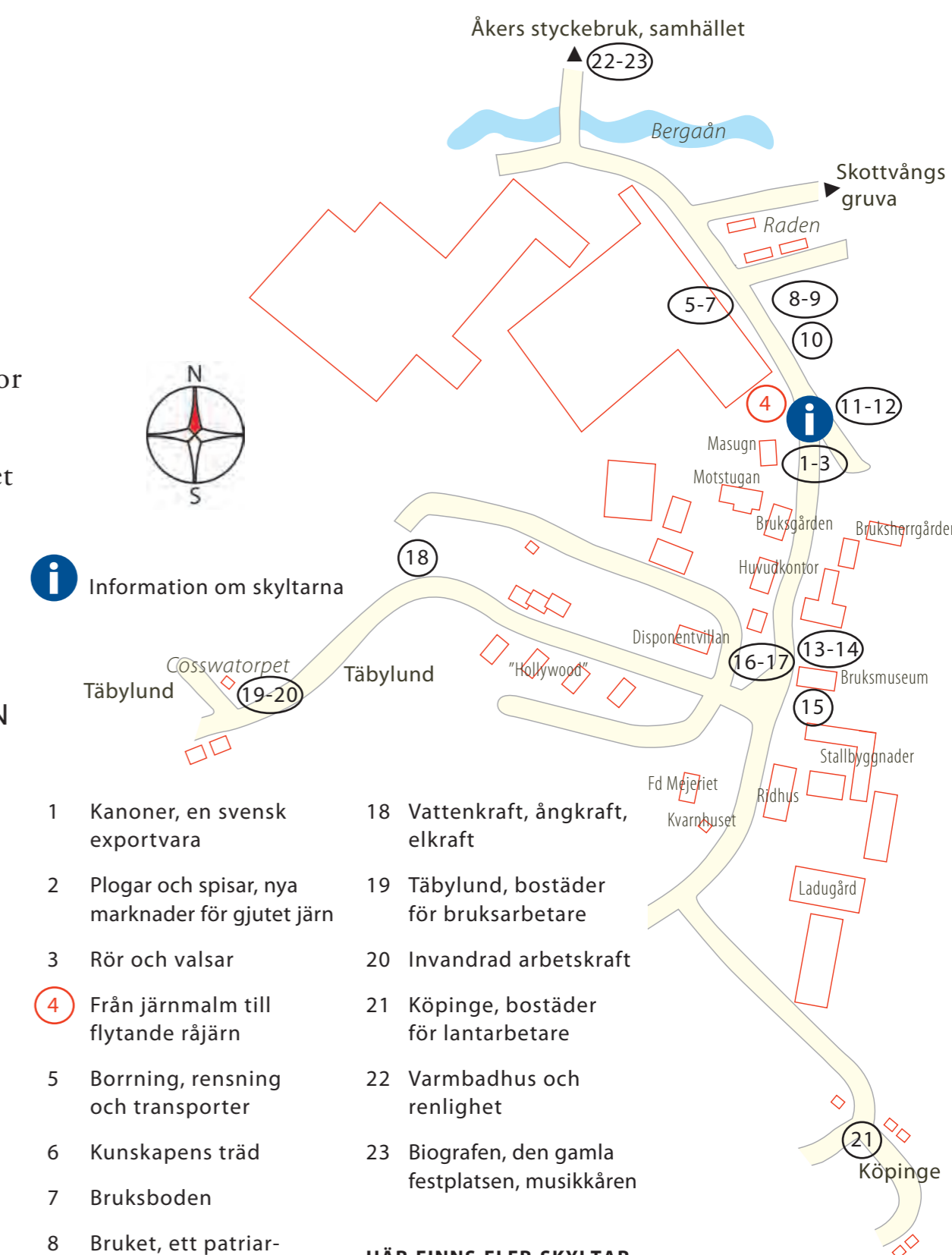
Järnet som producerades för kanontillverkning behövde klara stora påfrestningar. Den rätta kvaliteten fick man genom att blanda malmen från gruvorna i Åkers bergslag med malm från bland annat Utö gruvor och gruvorna i Herräng i Roslagen. Träkol kom från milor i skogen och kalksten hämtades från kalkbrottet i Kalkbro.

En normal produktion i masugnar under 1700- och 1800-talen var cirka tre ton järn per dygn.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Uppsättaren Karl Karlsson fyller på malm i masugnen från masugnskransen, 1952. Han blandar olika malmsorter och kalk i skopan och varvar det sedan med träkol i masugnen.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24-34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35-41 Skottvångsgruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42-44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna
bruket
och
kanonerna

Från järnmalm till flytande råjärn

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

På hyttplatsen här i Åkers styckebruk fanns, förutom masugnen, en rostugn, en malkross och tre vattenhjul vilka låg där vägen idag går. Vattenhjulen drev malkrossen och masugnens två blåsbälgar, som var placerade på masugnens kortsidor. Vattnet, som drev vattenhjulen, leddes från Mörtsjön och sjöarna däromkring i en träränna till vattenhjulen.

” Vattenhjulen var nog en 5–6 meter höga. När det elektriska kom 1902 revs allt det där. Det var väl 1904/1905. ”

Gustav Larsson, född 1884

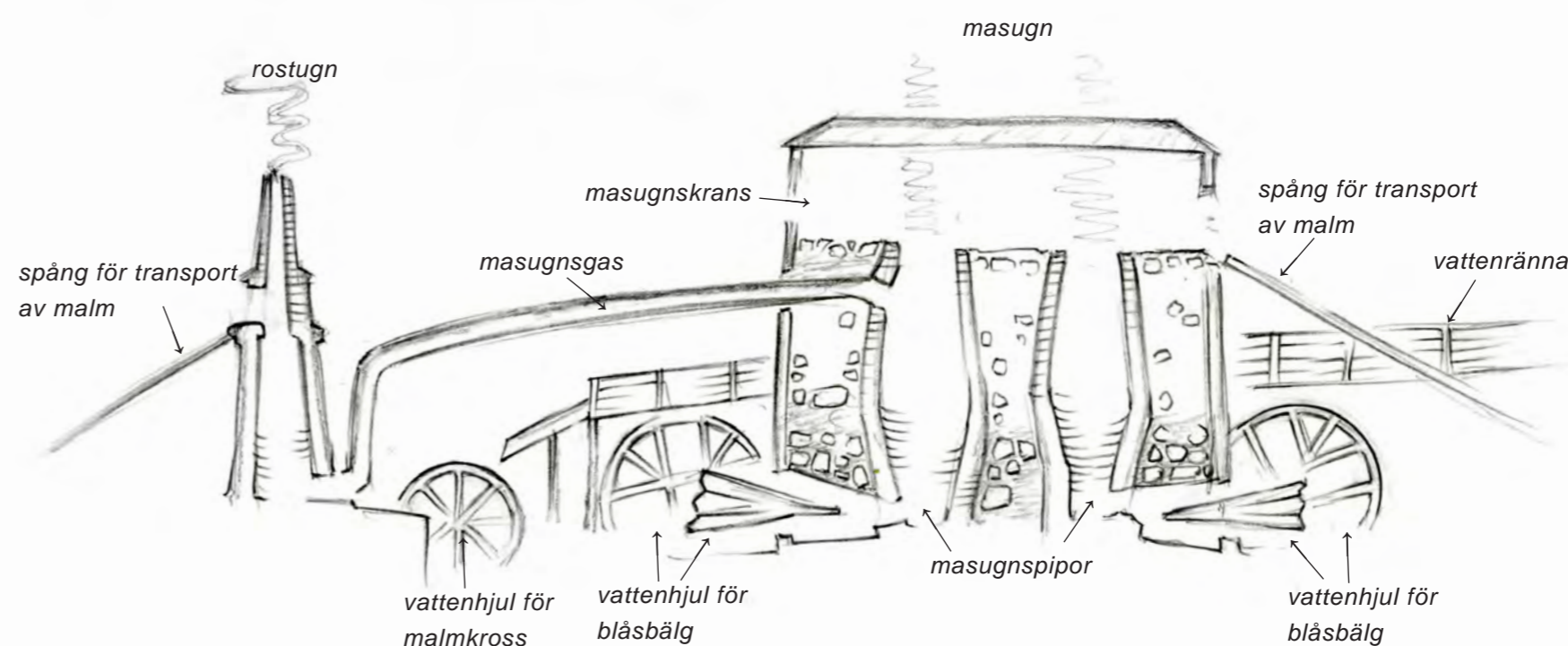
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Järntillverkningen började med att järnmalmen rostades i rostugnen för att bli porös och lättkrossad. Därefter delades malmen i mindre bitar i malkrossen och transporterades upp till masugnskransen, vilken är den övre delen av masugnen. Genom ett hål i masugnskransen fylldes masugnspipan med en blandning av träkol, kalksten och malm. Kalken gjorde malmen mer lättsmält. Blandningen kallas för en beskickning.

Masugnen eldades med träkol. Med hjälp av luften från blåsbälgarna, den så kallade blästerluften, som blåstes in i masugnen steg temperaturen till 1200°C. Vid den temperaturen smälter järnet. Järnet samlades i smältrummet i botten av masugnen. Ovanpå järnet samlades den mer lättflytande slaggen, en restprodukt.

På baksidan av masugnen finns två stora öppningar som kallas utslagsbröst. I utslagsbrösten finns mindre öppningar där järnet och slaggen tappades

Rekonstruktionsteckning av den äldre hyttan med rostugn och masugn



TECKNING JOHAN KNUTSSON

ur masugnen. Dessa öppningar var igensatta med lerpluggar vilka slogs bort när utslaget, urtappningen, skulle ske. Först tappades slaggen ur i formar och blev till slaggtegel. Slaggteglet användes bland annat vid husbyggen och som material vid vägbyggen. Därefter tappades det flytande järnet ur.

Intill masugnen låg gjuteriet. Järnet rann via järngatan, en ränna, ned i gjutformor som var gjorda av sand eller lera. Brukets nya masugn, längre in på området, användes fram till mitten av 1950-talet.

” Natthimlen blev upplyst av ett flammande eldhav; det var utslag i Hyttan. Några rusade dit för att på behörigt avstånd beskåda undret, då den glödande järnmassan trängde ut ur ett hål i nedre delen av den runda svarta Hyttan. Man såg med förfäran hur gubbarna med långa träpåkar och med ett regn av gnistor omkring sig ledde det rinnande järnet ut i sandformarna. Man stod där stum av undran och följde skådespelet till ackompanjemang av ett stönande och gnisslande ljud från blåsmaskinen. ”

Henry Johansson

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Rostugnen, 1919. Här rostades malmen för att bli porös och gå lätt att dela i mindre bitar.

Arbetare vid masugnen, 1923.
Fr v Arvid Sävström och Valfrid Holm.

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO CARL-Å. ERICSSON
HARRY LINDBLADS ARKIV

SÖRMLANDS
MUSEUM

LANDSTINGET
SÖRMLAND

I SAMARBETE MED

STRÄNGNÄS
KOMMUN

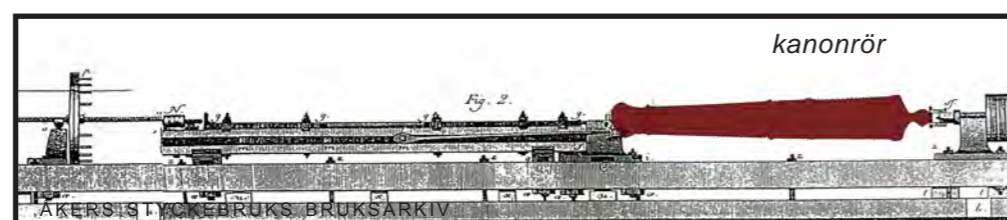
GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Borrning, rensning och transporter av kanoner

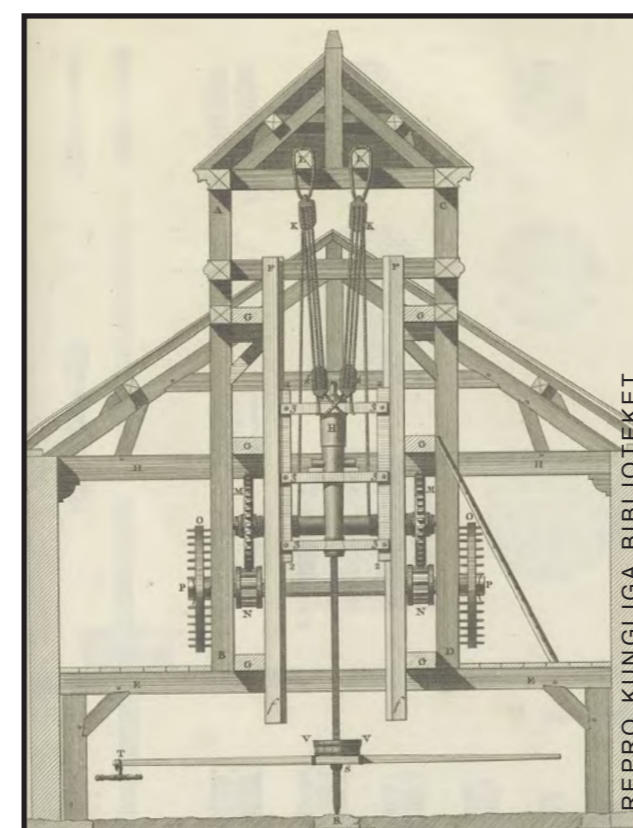
Enligt ett kungligt förordnande 1756 skulle styckebruket, på grund av kvalitets- och konkurrensskäl, upphöra att gjuta kanoner med kärna (se skylt nr 1). I stället skulle kanonloppet, efter europeisk förebild, borras upp. För ändamålet krävdes en borranläggning som kallades för borrvind. Huset med borrvindsanläggningen låg där parkeringsplatsen framför dig ligger.

Kanonborren, dvs borrvinden, drevs med hjälp av ett vattenhjul. Vattnet som drev hjulet kom från den stensatta kanalen som går mellan vägen och herrgårdsbyggnaden. Sista biten fram till hjulet leddes vattnet i en trärumma.



Horisontal borrvind för urborring av kanonrör.

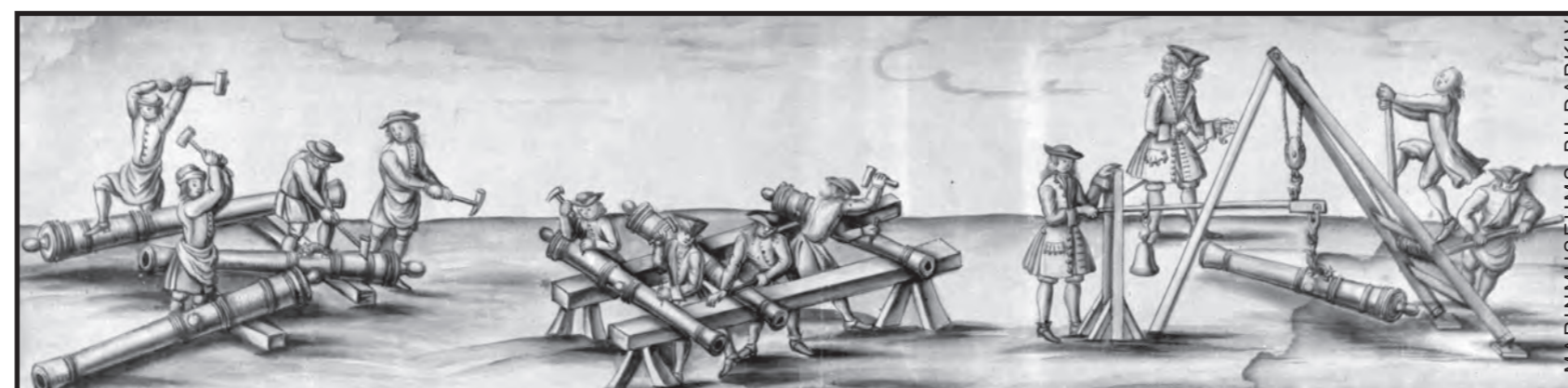
1717 byggdes den första vertikala borrvinden på Åkers Styckebruk. Den kunde endast användas för mindre kanoner. Under brukspatron Gustaf Kiermans tid vid bruket (1752–66) uppförde bruket den första borrvinden för horisontal borrning i Sverige, år 1763. Nu kunde man också borra ur större kanoner.



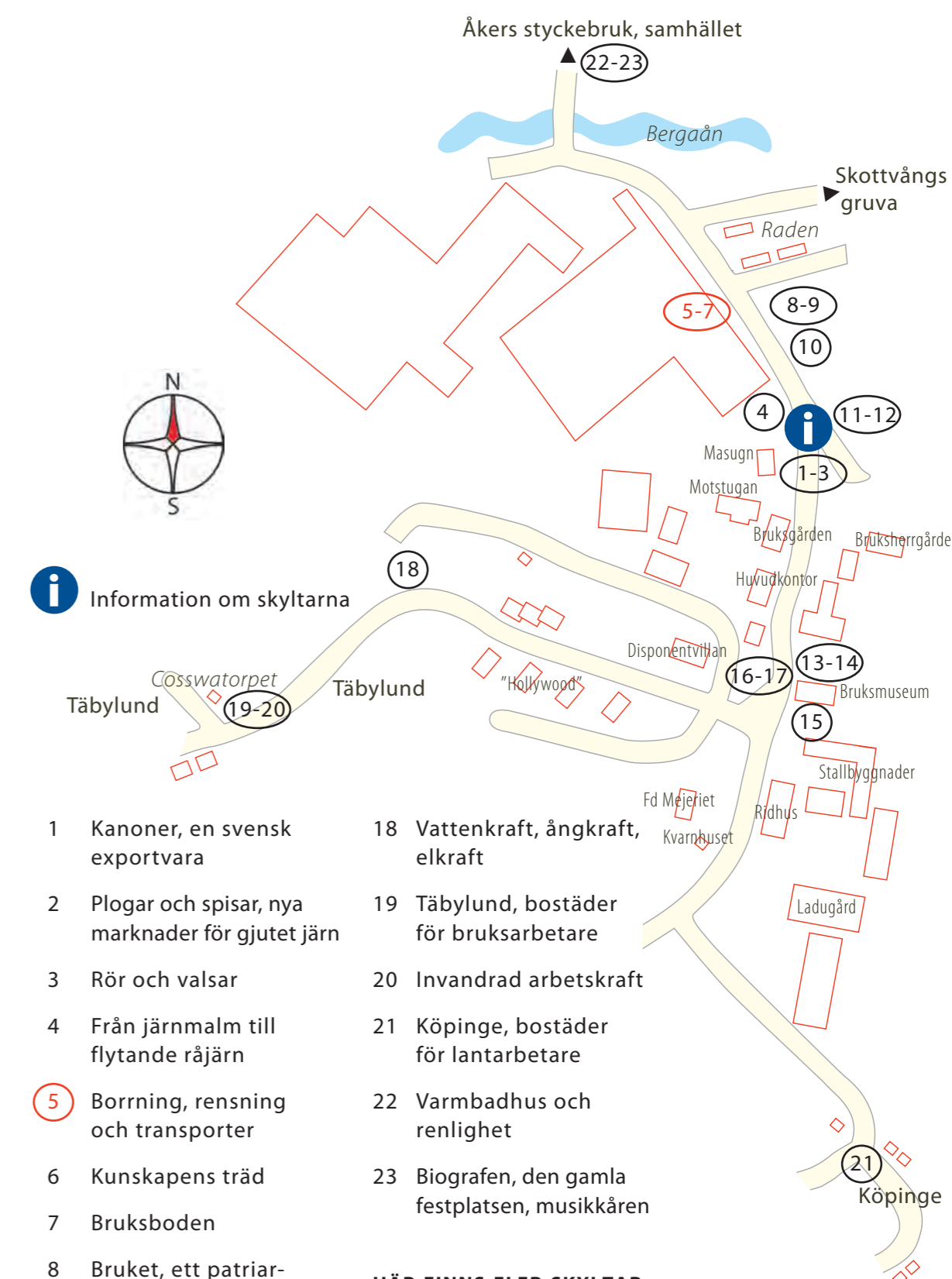
Vertikal borrvind. Kanonen hängdes upp över borren och urborringen av röret skedde underifrån med hjälp av trycket från kanonens tyngd. Ur Denis Diderots Encyclopédie

Bredvid borrvindshuset byggdes ett hus 1837 vilket användes för "rensning" av kanonerna. Vid "rensningen" mejslades och filades överflödigt järn bort. Detta hade tidigare skett utomhus. Arbetet utfördes bland annat av folk från Värmland och Dalarna vilka var på arbetsvandringar i Mälardalen. 1843 konstruerades en maskin vid bruket för rensning av det överflödiga järnet. Tidigare hade arbetet krävt sex dagsverken. Nu gjordes det på en dag.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Yttre bearbetning av kanonerna. Ur Nödig underrättelse om artilleriet till lands och sjöss. Laverad tuschteckning av Daniel Grundell, 1705.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se



tema människorna bruket och kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

Den låga byggnaden till vänster är rensrietet och den till höger är borrvinden. Husen revs 1962.

Borrning, rensning och transporter av kanoner

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

De färdiga kanonerna transporterades landvägen till fallen vid Räckstaån. Därifrån skeppades de på prämar till Mälaren för omlastning på skutor. På grund av landhöjningen måste lastplatsen vid Mälaren flyttas längre från Åkers styckebruk, först till Kalkudden bortom Mariefred och därefter, år 1833, till en något närmare lastplats vid Näsängsudden, på Gripsholms slotts mark. De tunga transporterna på Mariefreds gator gjorde att fönsterrutor i husen skakade sönder. Vid Näsängsudden fick bruket tillstånd att bygga en lastplats med svängkran.

För landsvägstransporten användes en särskilt konstruerad kanonvagn. En sådan, från början av 1800-talet, står framför masugnen. För att transportera en 12-pundig kanon (vikt ca 3 200–4 075 kg), vilken var fältartilleriets största kanon i början av 1700-talet, behövdes 16 hästar.



Anders Söderholm var anställd som borrar vid bruket. Då arbetet som borrar inte var en heltidssysselsättning arbetade han också bland annat med att smida, hugga och köra ved.
UR DAGSVERKSLISTOR FÖR ÅKERS STYCKEBRUK ÅR 1800

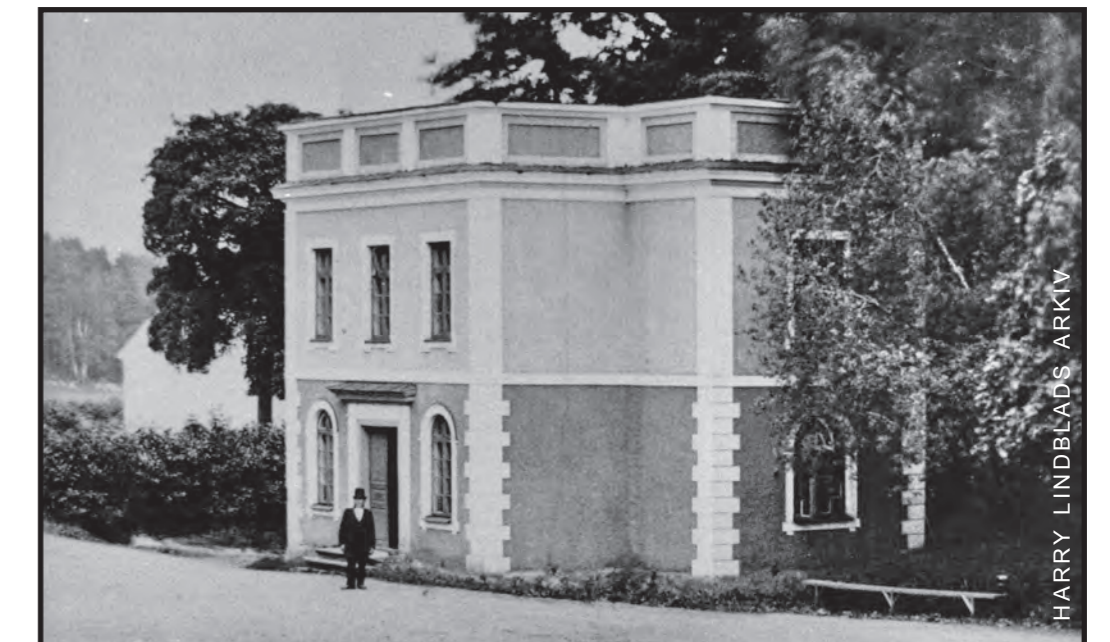
Provskjutning av kanonerna skedde från två platser. Den ena låg ungefär där grindarna till fabriken är idag, den andra vid Bergaån. Man sköt mot Kulberget, på andra sidan sjön Visnaren. Vid provskjutningarna deltog både svenska och utländska kontrollofficerare. Dessa personer bodde i Paviljongen som låg till vänster om borrvindshuset.



Karta över Näsängsudden dit kanonerna transporterades för att lastas om på skutor, för vidare transport.



Kanonvagnen på bilden står framför masugnen.



Paviljongen år 1895. Huset byggdes 1838–41. Här bodde svenska och utländska kontrollofficerare och andra gäster som besökte bruket. Huset revs 1949. Till vänster syns "Kunskapens träd".

” Snett emot världshuset låg en vacker byggnad, "Paviljongen". Den var byggd i en stil som förde tankarna till sydligare breddgrader. Huset byggdes av slagsten 1838 i två våningar, med tre rum i varje våning. Där bodde in- och utländska kontrollofficerare samt andra brukets gäster. Här hade Dr. Bratt och senare Dr. Hambert mottagning varje vecka. Som medhjälpare tjänstgjorde Tilda Jansson, i dagligt tal kallad "syster Tilda". Paviljongen revs 1949 då den stod i vägen för brukets expansion. ”

Edvin Södersten, flyttade med sina föräldrar till Åkers styckebruk 1917. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

Transport av kanon från Åkers Styckebruk.
Litografi av Thora Therssner. 12 hästar drar kanonvagnen.

Kunskapens träd

Det sägs att om "Kunskapens träd" dör, så dör även bruket.

Trädet bredvid dig är "Kunskapens träd". Den här lönnen har varit samlingsplats och träffpunkt för brukets folk sedan långt före sekelskiftet 1900. På trädet och på anslagstavlan bredvid trädet sattes olika meddelanden och affischer upp. Jämte järnvägsstationen var "Kunskapens träd" också ungdomarnas mötesplats.

Från "Kunskapens träd" utgick de årliga förstamajdemonstrationerna. Med musikkåren i täten gick demonstrationståget till platsen där mötet ägde rum. Under 1940- och 1950-talen hölls mötet i Folkets Park som låg där ålderdomshemmet Riagården ligger i dag. 1952 stod det nya Folkets Hus klart, vid torget i samhället, och då började förstamajmötet hållas där.



Demonstrationståget har just startat från "Kunskapens träd" och passerar huset med borrvidsanläggningen, där kanonrören förr borrades ur, 1 maj 1930.

Bredvid lönnen står en av brukets gamla kanoner nedgrävd i marken. Den tjänade som skydd mot svängande vagnar men användes också som papperskorg.

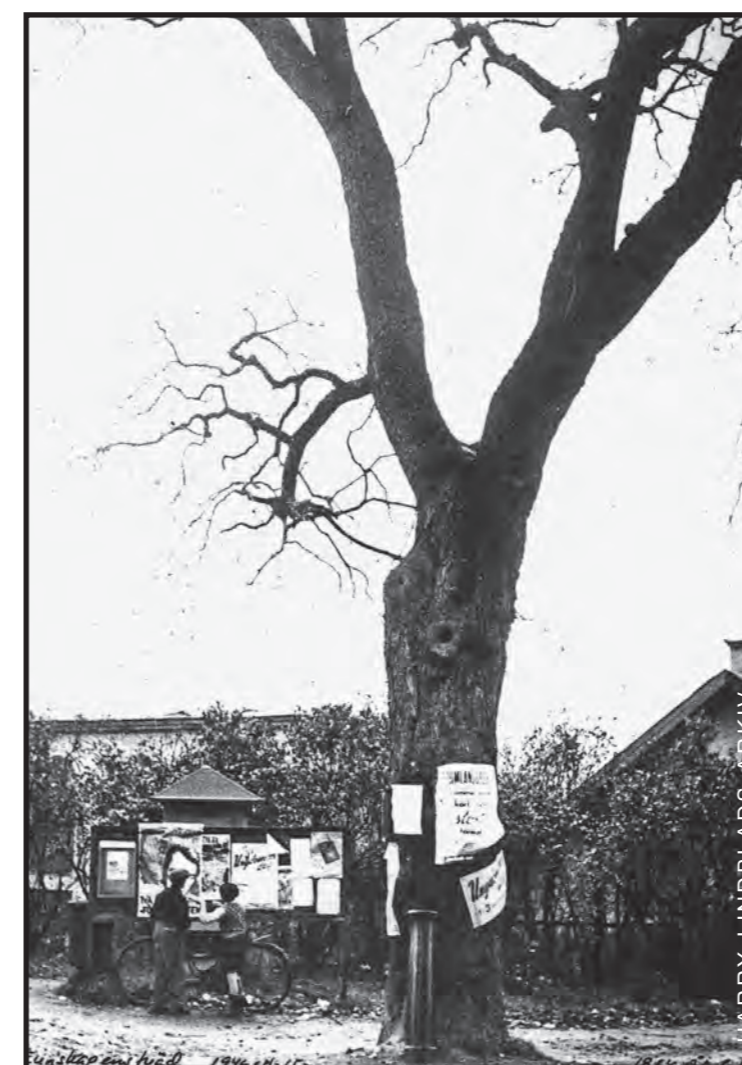
Under 1990-talet började trädet visa tecken på bristande hälsa. Därför har man nu planterat en ny lönn.

Kunskapens träd.

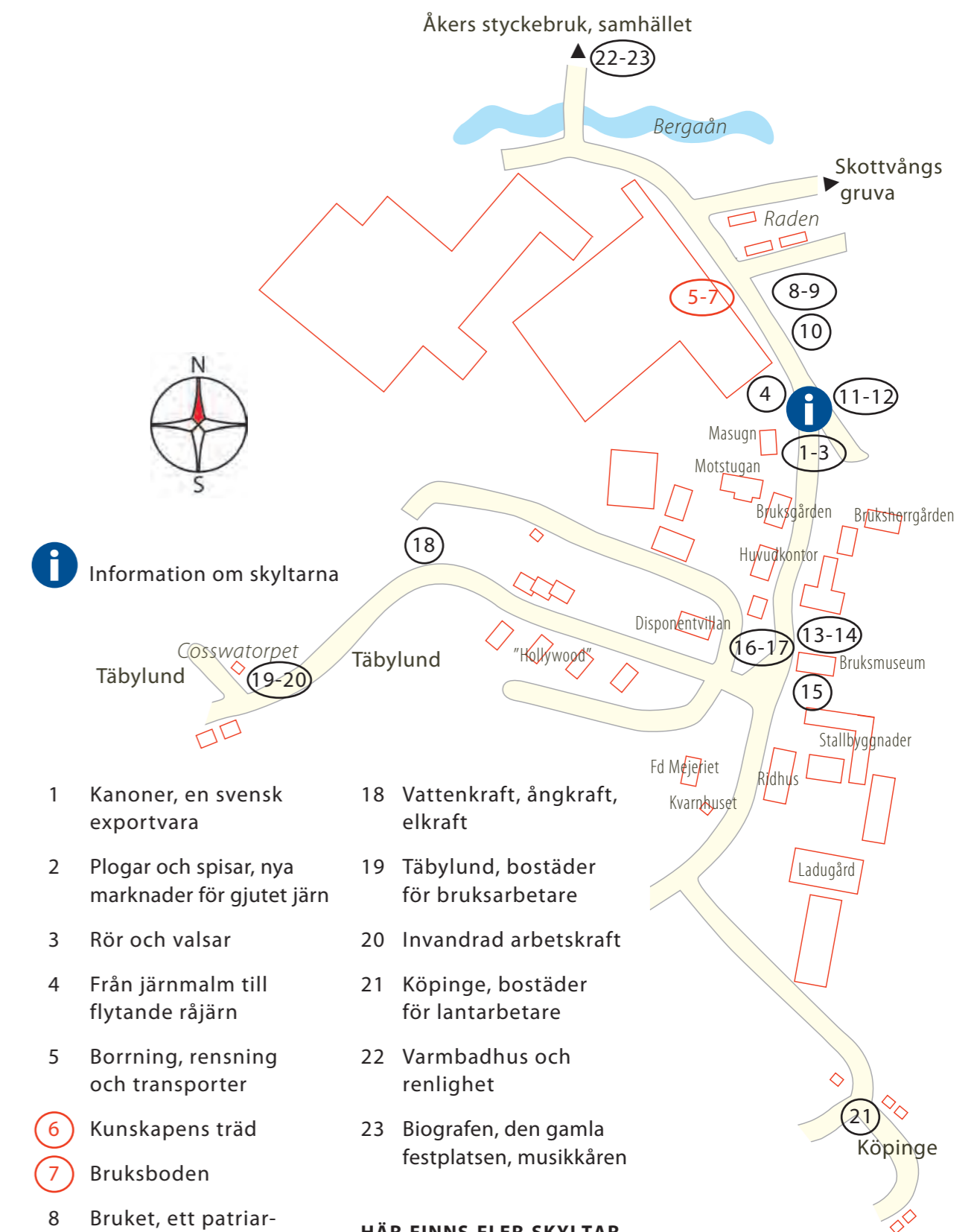
” Kunskapens träd var en samlingspunkt för tonåringarna i Åker. Här kunde man bland annat läsa vilken bio det var. Det sista ungdomarna gjorde på kvällen var att gå till järnvägsstationen och vinka av det sista tåget som gick från Eskilstuna till Stockholm.

En dag när dom stod vid Kunskapens träd rullade det fram en bil. Chauffören stannade, vevade ner rutan och fråga om dom visste var Kungsgatan 3 ligger. Nej, det visste dom inte. Här finns inga gatunamn. Jag har en lapp här sa chauffören där det står Kungsgatan 3. Får se sa ungdomarna. Nej, det står ju Kunskapens träd och det är här. Chauffören skulle nämligen hämta en familj från Stockholm som var på besök på Raden. ”

Nore Nyström som var med vid tillfället har berättat historien för Harry Lindblad.



Kunskapens träd, 1946.



Information om skyltarna

- | | |
|--|---|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | | |
|---------------------------------------|--|
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | 24-34 Åkers styckebruk, samhället |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 35-41 Skottvångs gruva |
| 10 Engelska parken | 42-44 Krampan |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 14 Bruksarbetare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO CARL A. ERICSON, SÖRMLANDS MUSEUMS BILDARKIV

FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLE

HARRY LINDBLADS ARKIV

Bruksboden

historien i Sörmland

Innan järnvägsförbindelser fanns låg bruken relativt isolerade. Därför var man tvungen att bygga upp en egen livsmedelsförsörjning för det lokala behovet. Förutom en viss summa pengar fick bruksarbetarna sin lön i form av naturprodukter, som mjöl, mjölk och fisk vilka kvitterades ut i bruksboden eller bruksmagasinet som det kallades förr. Arbetarna vid bruken hade också en viss självhushållning med en trädgårdstappa, potatisland och en gris eller ko. Fritt foder till djuren och betesrätt på brukets mark ingick i löneförmånerna.

I bruksboden såldes också brukets egna livsmedel och inköpta varor till arbetarna. Bruksledningen hade ofta monopol på den lokala handeln. Vid sidan av bruksboden kunde torghandel, sanktionerad av bruksledningen, förekomma ett par gånger om året.

För arbetarna var det möjligt att ta ut varor i förskott i bruksboden vilket kunde leda till stora skulder och ett behov av nya uttag på kredit. Under slutet av

1800-talet fann sig arbetarna inte längre i att vara beroende av företagets handel. Vid bruken bildades nu kooperativa handelsföreningar.

1917 öppnades "Gamla Konsum" vid Åkers Styckebruk. Affären var inrymd i en av flyglarna till det värdshus som låg på bruksområdet, till höger om fabrikslokalen bakom dig, ner mot ån. 1952 flyttades Konsum till torget vid järnvägsstationen i Åkers styckebruk.



"Gamla Konsum", sett från gården, 1921.



Den kooperativa butiken, sedermera Konsum, vid Åkers Styckebruk, efter ombyggnaden som gjordes 1928. Fotot är taget 1930.



Värdshuset med sina två flyglar. Den vänstra flygeln var inredd till spis-inrättning för ogifta arbetare med en stor sal och boningsrum ovanpå. På 1830-talet bodde här bland annat ryska kontrollofficerare. Från 1917 hade Konsum sina lokaler i flygeln. I den högra flygeln fanns stall och bryggeri samt en källare. På värdshuset, som drevs av bruket, serverades mat endast till tjänstemän. På övre våningen bodde lantbruksinspektorn, i dagligt tal kallad "Speche". Byggnaderna revs 1960 för att ge plats åt nya industrilokaler.



Konsumbutiken vid bruket, efter ombyggnaden 1931.

” Bodde man i Raden hade man i alla fall nära till Konsum, som låg mellan gjuteriet och valsverkstaden och där fanns faktiskt det mesta, från specerier och charkvaror till tyg och skor. Det enda som inte fanns var mjölk. Den hämtade vi i flaskor på mejeriet. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Den kooperativa butiken vid Åkers Styckebruk, 1927. Fr v butiksbiträdena Sara Hammarstedt och Bengt Söder. Observera skylten "Här säljes endast kontant".

tema människorna bruket och kanonerna

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Bruket – ett patriarkaliskt samhälle

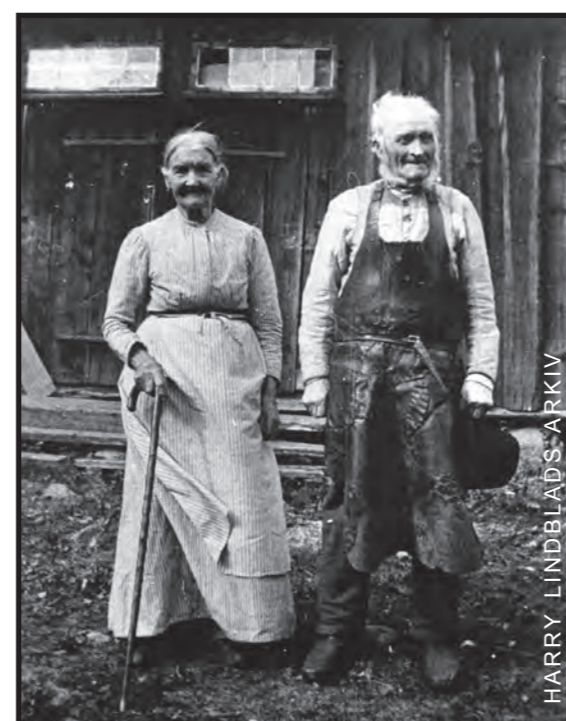
Man talar ofta om bruken som patriarkaliska samhällen och om den speciella bruksandan som där rådde. Vad menas med det?

Patriark är ett gammalt ord för far eller anfader och patriarkaliskt är det samhälle där ledaren tar ansvar för sina invånare och anställda som en far. Med faderlig omsorg såg bruksägaren till att ge sina anställda social och ekonomisk trygghet. Detta betydde mycket i äldre tider när människors välfärd inte var en fråga för det allmänna på samma sätt som det är idag. Invånarna i brukssamhället, där de flesta var anställda av bruket, visade å sin sida lojalitet och respekt inför företaget och dess ledning.

Samhörighetskänslan och lojaliteten var ömsesidig. Brukspatronen var angelägen om att behålla en fast och pålitlig arbetskraft med en rad specialkunskaper som bruket behövde.

Den sociala välfärden var reglerad genom avtal. Arbetarna fick en viss trygghet men befann sig samtidigt i en beroendeställning gentemot arbetsgivaren genom förmåner som var inbyggda i lönesystemet. Förmånerna var till exempel fri bostad, fri ved, fri läkarvård och gratial, en sorts pension för änkor och gamla.

Paret på bilden skall ha bott i Röda Byggnaden. Bilden är tagen omkring 1914.



Snickaren Gustaf Andersson och hans hustru Anna Matilda med fosterdottern Ester Andersson. Raden omkring 1915.

” Vad jag kanske bäst minns från den tiden, är atmosfären av gemenskap som fanns, trots eller kanske på grund av kampen för att göra det bästa möjliga av situationen. Folk verkade finna något positivt i att bara finnas till, nu kan det tyvärr verka som motsatsen ibland. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Gjutarna Karl Andersson – "Arvika Kalle", Gustav Hammarstedt och Heimer Bergström vid Bruksraden, eller Raden som den också kallades, 1930.

I början av 1900-talet ersattes brukssamhällets patriarkaliska anda av en stark social sammanhållning och gemenskapskänsla. Arbetarna skulle nu bli mer delaktiga i vad som hände i företaget. En bruksanda skapades som handlade om både lojalitet mot företaget och samhörighet med orten. Som ett led i sammanhållningen utvecklades på många bruksorter bland annat lagsportsverksamhet och välorganiserade bruksorkestrar.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24-34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35-41 Skottvångsgruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42-44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Raden – bostäder för bruksarbetare

historien i Sörmland

tema människorna
bruket
och
kanonerna

För att trygga tillgången på arbetskraft och för att förbättra villkoren för de anställda byggde företagen bostäder för både arbetare och tjänstemän. Fram till början av 1900-talet var bostäderna fria. Därefter var det vanligt vid de flesta bruk att företagen hyrde ut sina bostäder till mycket låga hyror.

Var i brukssamhället den enskilde arbetaren hade sin bostad berodde på vilket yrke han hade. Här på bruksområdet finns tre bostadsområden för arbetare: Täbylund och Raden där bland annat gjutare, smeder och modellsnickare bodde och Köpinge för lantbruksarbetarna. Det så kallade "Hollywood", ett villa- och radhusområde i Täbylund, tillkom på 1950-talet för högre tjänstemän och ingenjörer.



I Vita Byggningen bodde åtta familjer. Fotot taget 1915.



Fr v Hulda, Reino, Einar och Jenny Carling samt Åberg med dotter, 1939. I bakgrunden syns vägen till Skottvångs gruva.

Mellan Raden och Engelska parken gick tidigare vägen till Skottvångs gruva.



Kaffe med dopp vid Raden. Fr v Anna Säfström, Anton Eklöv, Elin Eklöv, Sofia Söder och Emma Jansson.

Bruksraden, framför dig, består av åtta hus. De äldsta husen byggdes vid mitten av 1700-talet och de yngsta i slutet av 1800-talet. I de större husen fanns på nedre våningen fyra lägenheter om ett rum och kök och på övre våningen ett litet rum med kök på vardera kortsidan. Mellan rummen fanns en stor öppen vind, vilken användes för att torka tvätt på under vintern. Vinden användes ibland också som danslokal.

” Hade man inga barn, så var inkörsporten ett enkelrum. Efter några år kunde man med lite tur få flytta till Röda eller Vita Byggningen och få två små rum, med en boendeyta som inte väsentligt översteg enkelrummens. Andra alternativ var de små lägenheter som fanns på Raden, en i var ände på de större husens övervåningar. Till en av dessa fick vi hämta nycklarna på kontoret och flytta in, det var 1940. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Efter Raden ligger trädgårdsmästarens bostad, från slutet av 1700-talet, samt två tvåvåningshus från 1830-talet. De kallas för Röda Byggningen och Vita Byggningen och är avsedda för åtta hushåll vardera.



Utanför Rappstugan, det första huset i raden, närmast industrin. Från vänster Ragnar och Agne Westerlund, Lisa Stenberg, Gunborg Axelsson, Tilda, Anders, Holger och Iris Westerlund, Lovisa Laurin samt Lovisa, Elin, Astrid, Dagmar, Gustav och Ivar Axelsson.

” Vatten och avlopp existerade inte, och inte heller badrum. På Raden fanns en pump nere vid "Svingatan", där vi fick hämta vatten, "avloppet" var ett slaskhus, som inrymdes i en långa utefter ån, där också toaletterna fanns. Det var en fasa när man skulle tömma slaskhinken i dom för ändamålet uppställda tunnorna. Råttorna var färdiga att springa omkull en, och det var inga små möss precis. ”

Inga Zettervall
Ur Bruk och Bruksfolk kring
Kunskapens träd



I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Engelska parken – Wahrendorffska fåfängan



Parken framför dig började anläggas på 1780-talet. Den här sortens landskapsträdgårdar blev vanliga i England under 1700-talet och kallas engelska parker.

Den engelska parken skulle likna det bördiga odlingslandskapet och upplevas under en vandring. Terrängen var kuperad och planen osymmetrisk. Bäckar och promenadstigar slingrade sig fram. Över vattendragen ledde små vita bågbroar och på utsiktsplatserna fanns viloplatser med bänkar eller antika tempel.

Till Sverige kom den engelska parken framför allt genom arkitekten Fredrik Magnus Piper. Han hade på uppdrag av Gustav III rest till England på 1770-talet för att studera den nya sortens landskapsträdgårdar. Genom Pipers trädgårdsanläggningar vid Drottningholm och Haga spreds det engelska trädgårdsidealet i Sverige.

1772 köpte Joachim Daniel Wahrendorff Åkers Styckebruk. Han lät omedelbart bygga om herrgården. Som arkitekt anlätades Jean Erik Rehn. 1780 ritade samme arkitekt en plan för en trädgårdsanläggning



Joachim Daniel Wahrendorff anlade 1772 fruktträdgården, i bildens högra del, och på 1780-talet parkens promenader och planteringar. Oljemålning av Elias Martin, 1798.



Ungdomsklubben i Åker har samlats vid Templet för fotografering, år 1927.

med ett Dianatempel i fonden. Detta var inte den nuvarande engelska parken. Vem som ritat den är okänt.

År 1798 fick arkitekten Carl Christoffer Gjörwell i uppdrag av Wahrendorff att göra ritningar till anläggningar i ”en där varande engelsk park”. En av dessa anläggningar var det tempel som Wahrendorffs fru Maria Juliana lät bygga som en överraskning åt sin man. I templet kan man läsa:

” På denna kulle, den Commerce Rådet J D Wahrendorff efter vandrandet kring nyttiga och förskönade fält sjelf utvalt till hviloställe, uppreste en öm maka och tillgifne barn i hans frånvaro detta Tempel åt en huld man och far, på de hans vördade ålderdom, omgifven af vänskapen och behagen, skulle i denna skugga med mera beqvämlighet öfverse smakens och välgörandets fullkomnande arbete. ”

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkären |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stångång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Engelska parken – Wahrendorffska fåfängen

historien i Sörmland

tema människorna
bruket
och
kanonerna

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

” Den vackra idylliska parken var glädjande nog öppen även för allmänheten. Det var vanligt att om man fick gäster på sommaren så bjöds det även på en promenad i parken. På eftersommaren var den bortre delen av parken stängd, då frukt och bärodlingarna låg där. ”

Edvin Södersten, 1920-talet
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Den engelska parken, Wahrendorffs så kallade fåfänga, hölls öppen för allmänheten. Hit tog man med gäster på promenad och här träffade man vänner. Här hölls gymnastikuppsvisningar av lokala förmågor och på general Gustaf Nyblæus 70-års dag, 1923, avfyrades ett stort fyrverkeri.

Den årliga skötseln av parken kostade stora summor. Allt gjordes för hand. Gräsmattorna skulle slås, gångarna krattas och skyfflas, kanaler grävas, träd och buskar inköpas och planteras. Varje år krattades hela parken ren från löv.



Engelska parken med herrgårdsbyggnaden i bakgrunden, omkring 1930.

Trädgårdsarbetare framför växthuset i Engelska parken.



Engelska parken, 1890.

” Så länge gamla dansbanan var kvar, var det vanligt att förälskade par vid en paus i dansen eller vid dansens slut, tog en promenad i parken. ”

Edvin Södersten, 1920-talet
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Redan på 1840-talet finns en beskrivning från ett besök i parken:

” ... så var det så mycket mera fägnande att betrakta den glada och stilla människoskara, som här var samlad. Man samtalande och roade sig utan något slags oljud. Vi genomvandrade den vackra parken, vilken sträcker sig över en ansenlig höjd med utsikt över en bördig dalsänkning. Här sutto i en rundel några unga herrar och damer, som ej läto vår ankomst störa sig i sina hjärtliga samtal och småroliga upptåg. Detta visar, att främlingar ofta måtte här infinna sig. ”

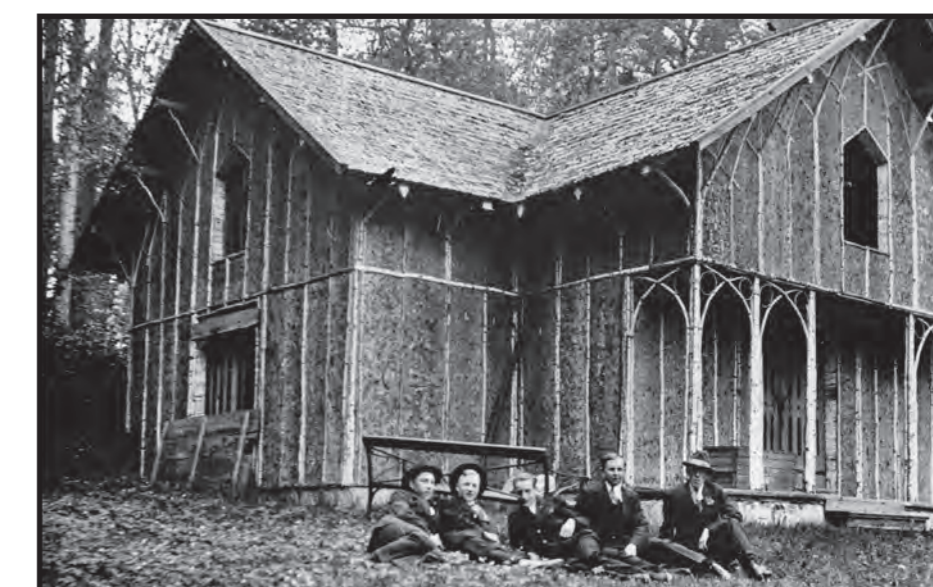
C G Brunius, professor i Lund, 1849
Ur Åkers Styckebbruk av Gösta Hahr



Trädgårdsmästare Fredlund med räfsarlaget, 1916.

” Det var mest flickor i 12–13 års åldern som då fick tjäna några kronor. Av bilden framgår att det behövdes många armar för att klara av att kratta de stora ytorna. ”

Edvin Södersten, 1920-talet
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



På området fanns en ovanlig byggnad, Björneborg, uppförd 1870. Ytterväggarna var klädda med granbark. Trädgårdsmästaren använde byggnaden till att torka lök och andra grönsaker. Byggnaden revs på 1940-talet. På bilden syns från vänster Ivar Eriksson "Buntarn", Edvin Södersten, Nils Svensson, Bror Nilsson och okänd.

LANDSTINGET
SÖRMLAND

SÖRMLANDS
MUSEUM

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Bruksherrgård och bruksägare

historien i Sörmland

tema människorna
bruket
och
kanonerna

Vid de sörmländska järnbruken och vid slätternas storgårdar kan klassamhället avläsas i byggnadernas storlek och placering. Ingen kan undgå att se vem det var som bestämde.

Bruken var som ett samhälle i miniatyr med en tydlig hierarki. Överst fanns bruksägaren, eller brukspatron som personen också kallades. Brukspatronen ägde bruket. Till sin hjälp hade brukspatronen en disponent, vilken ibland var den person som skötte bruket.



I mitten av fotot sitter bruksägare Jeanne Nyblæus och till höger prins Eugen. Jeanne Nyblæus make Gustaf Nyblæus hade varit adjutant hos prinsen.

Bruksherrgården blev sinnebild för brukspatronens överordnade ställning. Alla visste vem som bodde där men få hade varit längre än till köksregionen. Så har det varit i Åkers styckebruk från 1600-talet till 1900-talet.

BRUKSÄGARE

Från starten på 1580-talet ägdes Åkers Styckebruk av kronan. Under långa perioder utarrenderades bruket till privata affärsmän som bland annat de från Nederländerna invandrade vallonerna Willem de Besche och Louis De Geer. I början av 1600-talet beslutades att statliga kronobruk skulle säljas ut till privata entreprenörer. 1640 såldes Åkers Styckebruk och sedan dess har bruket varit i privat ägo.

Hindrich Lohe, ägare 1640–1668

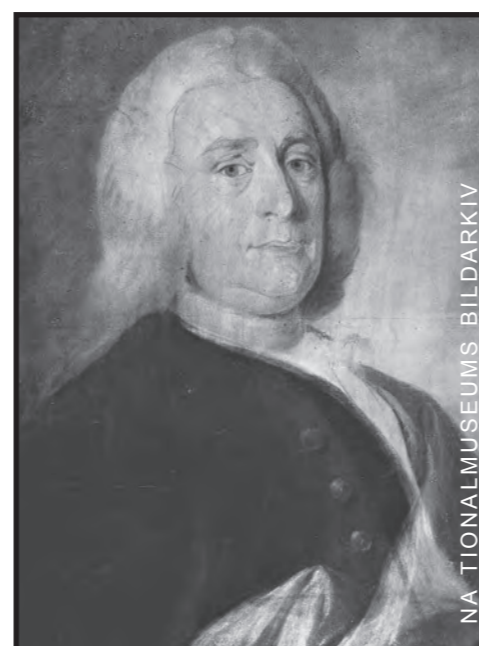
År 1640 blev den tyske handelsmannen Hindrich Lohe ägare till Åkers Styckebruk. 1654 fick bruket privilegium från drottning Kristina att gjuta kanoner ”av vad kaliber och sortiment de helst vilja”. I och med detta privilegium fick bruket namnet Åkers Styckebruk.

Familjen Wattrang, ägare 1668–1752

I tre generationer drev familjen Wattrang Åkers Styckebruk. Mot slutet av 1600-talet lät familjen bygga den första bruksherrgården.



Jacob Wattrang



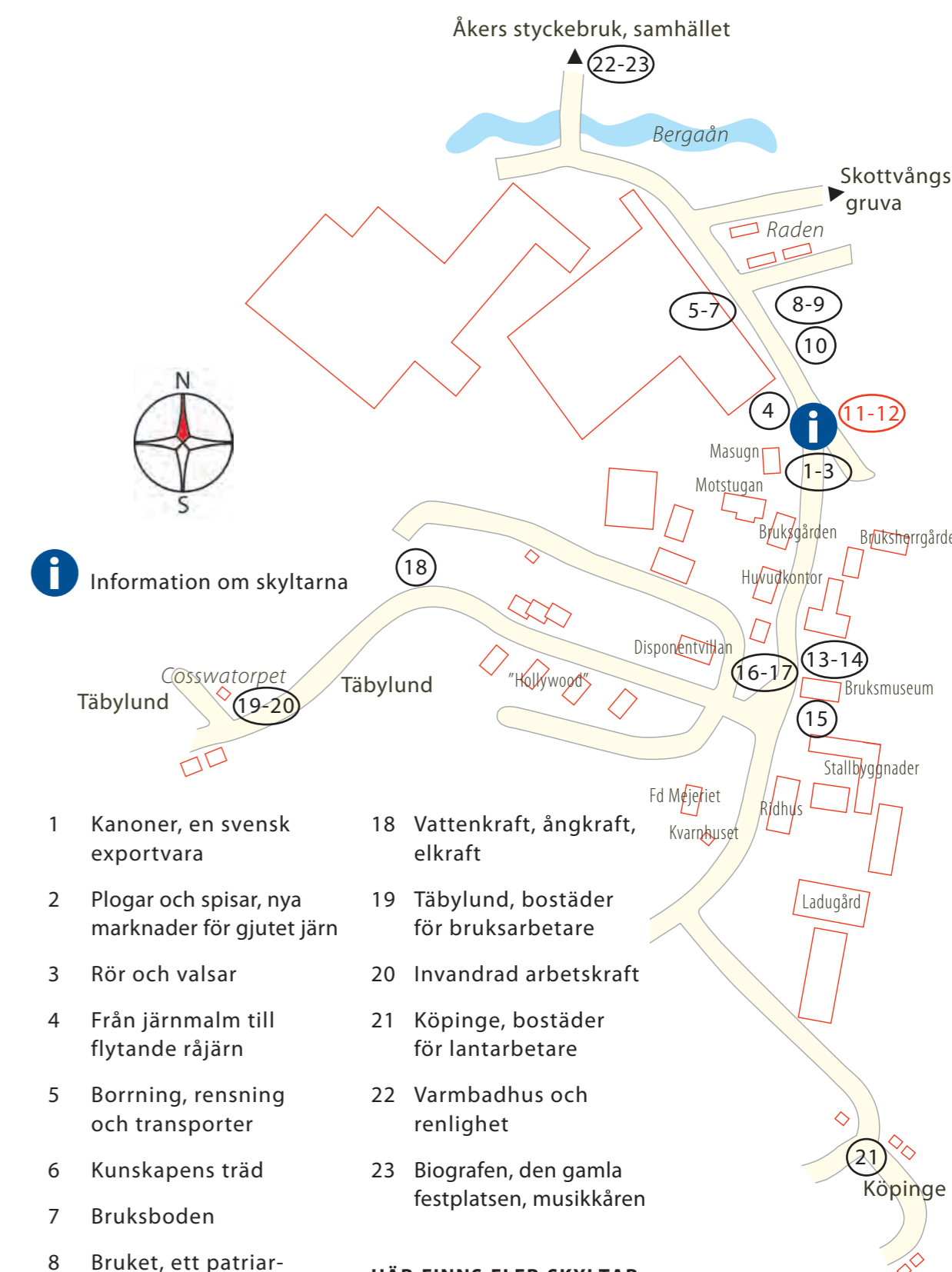
Gustaf Kierman

Gustaf Kierman, ägare 1752–1772

Gustaf Kierman utvidgade brukets jordegendomar till en omfattning som varade i nära 200 år. Han lät uppföra nuvarande herrgårdsbyggnad samt de mindre husen på Raden.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN

ÅKERS STYCKEBRUK BRUKSOMRÅDET



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stångång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

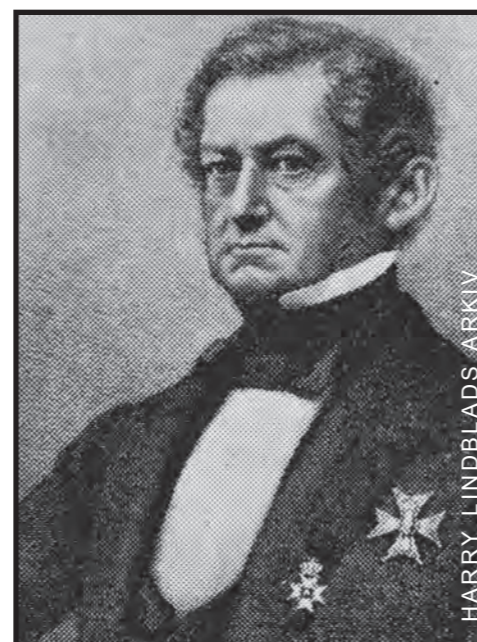
Bruksherrgård och bruksägare

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN



Joachim Daniel Wahrendorff



Sonsonen Martin von Wahrendorff

Familjen Wahrendorff, ägare 1772–1861

Med den tyske grosshandlaren Joachim Daniel Wahrendorff inleddes en glansperiod för bruket. Höjdpunkten nåddes under sonsonen Martin von Wahrendorffs tid, 1822–1861. På 1780-talet byggdes herrgården om, till nuvarande utseende, och Engelska parken anlades.

Under Martin von Wahrendorffs tid började man tillverka valsar och plogar vid bruket. Nu byggdes också Åkers styckebruks första skola, 1836.

Det gemensamma ägandet, 1861–1894

Bruket ägdes under perioden av Martin Ludvig Berg och Axel Salomon von Stockenström. Kanontillverkningen upphörde 1866 och vid bruket gick man över till att i huvudsak tillverka tackjärn och valsar.

Lady Gosling, ägare 1894–1911

Lady Gosling, född Augusta Hägerflycht, blev delägare i bruket då hennes första make Martin Ludvig Berg dog, 1881. Hon blev ensam ägare till bruket 1894. Under hennes tid byggdes järnvägen till Åker styckebruk och en elektrisk kraftstation installerades.

Lady Gosling förbättrade också arbetarnas bostadsförhållanden.



Lady Gosling



Jeanne Nyblæus

Jeanne Nyblæus (fosterdotter till Lady Gosling), ägare 1911–1934

Under perioden investeras stora summor i nya anläggningar. Bland annat byggdes en ny masugn och en järnväg till gruvorna. 1922 började man tillverka gjutna rör vid bruket.

Genom höga låneräntor och vikande konjunkturen, under depressionsåren omkring 1930 tvingades bruket i konkurs år 1932.

Södermanlands Enskilda Bank/ Bo von Stockenström, ägare 1932–1942

Efter konkursen ropades bruket in av Södermanlands Enskilda Bank och såldes 1936 till Bo von Stockenström.

Rutger von Seth, ägare 1942–1966

1942 köpte Rutger von Seth Åkers Styckebruk vilket medförde ett stort uppsving för bruket. Han hade också stort inflytande på det omgivande samhället. Bland annat bidrog han med pengar till det nya Folkets Hus vid torget, Bruksvallen och med lån till egnahemsbostäder.



Ebbe Sundberg och till höger Rutger von Seth

Bofors, ägare 1974–1985

År 1974 köptes företaget av Bofors och 1976 upphörde tillverkningen av rör. Valsar blev därmed huvudprodukten. Under 1980-talet blev herrgården behandlingshem för missbrukare.

Familjen Holger Hjelm 1985–

1985 blev Holger Hjelm ägare till Åkers Styckebruk. Under hans tid utvecklades bruket till världens största tillverkare av gjutna valsar.

Holger Hjelm köpte tillbaka bruksherrgården samt inledde renoveringar av flera byggnader och den Engelska parken. Han köpte också Åkers Kronopark. År 1992 belönades Holger Hjelm med Europa Nostra priset.

Bruket och bruksherrgården ingår fortfarande i familjen Hjelm's intressesfär.

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO PRIVAT ÅGO

Holger Hjelm, ägare 1985–2004.

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Tjänstefolk vid Åkers bruksherrgård

historien i Sörmland



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

På herrgården arbetade tjänstefolket. Eftersom de så gott som alltid skulle finnas tillhands bodde de ofta i huvudbyggnaden. Som betalning fick tjänstefolket fri bostad, mat och en mindre summa pengar.

Den som styrde på herrgården var husmamsellen. Hon var arbetsledare för tjänstekvinnor, köksor och husjungfrur och ansvarade för alla förråd. Den stora parken sköttes av trädgårdsmästaren och hans drängar. Kusken och stalldrängarna skötte herrskapets vagnshästar och körde ekipagen. Vid herrgården arbetade också ofta en guvernant som lärare för flickorna, en informator som lärare för pojkarna, en betjänt och en kammarjungfru.

” Gamla betjänten Karl Larsson på herrgården, minns du honom? Han såg ut som brukspatron själv, stor och kraftig, han var bror med Sven Larsson, som var gjutare o bodde på Raden. Jo, han var betjänt åt gamla brukspatron Stockenström, dom påstod att när dom var ute och reste, så tog dom iblan fel o trodde att de va han som var brukspatron. När Stockenström dog sedan så testamenterade han honom 5 000 kronor å så fick han bo på herrgården så länge han levde. ”

Gustav Larsson. Föräldrarna Frans och Lina kom på 1870-talet till Kråkorp i Åker. Fadern blev hyttarbetare vid Åkers Styckebruk.

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskaens träd

Karl Larsson, född 1842, betjänt på Åkers bruksherrgård.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Familjen Nyblæus, 1913. Kring familjen på Åkers bruksherrgård fanns en stor stab av tjänstefolk. I mitten av fotot sitter bruksägaren Jeanne Nyblæus (med vita hatten). Barnen, fr v Gustaf, Nane, okänd, Lilla Ebba och Ebba. Ständes, längst till vänster mormor och till höger moster Ebba.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Kusk med häst på stallplan.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Personal vid Åkers herrgård hos familjen Nyblæus, år 1917. Fotot är taget i parken, på Svanbron. Fr v Rickard Dahlin (betjänt), Elna Ahlgren (barnsköterska), Hilda (tvätterska), Anna Andersson, okänd, Ester (husa), Lilly Johansson och Erik Eriksson (ridknekt).



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Frans Pettersson, född 1836, klädd i livré en speciell uniform som kuskarna bar. Han var kusk på Åkers bruksherrgård och bodde i Gröna stugan som ligger ovanför Huvudkontoret.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Medlemmar ur familjen Nyblæus klär stången tillsammans med tjänstefolk, 1915.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Ett lass med is levereras till herrgårdsköket i norra flygeln. Till vänster står Johan Eriksson i Karlsund. Innan det fanns kylskåp användes is för att kyla matvaror. Isen lades i speciella isskåp.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Anställda vid Åkers bruksherrgård på 1920-talet.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Trädgårdarbetare framför växthuset.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS,
HARRY LINDBLÅDS AKRIV

Moster Wallin i Kråkorp var städerska på Åkers bruksherrgård.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Bruket, fyra verksamheter

historien i Sörmland

Fram till mitten av 1900-talet bestod ett bruk av fyra olika verksamheter: ett lantbruk, ett skogsbruk, energiproduktion och själva järnbruket.

Lantarbetarna försåg brukets arbetare med mat och skötte transporter. Torpare och arrendebönder tillverkade kol för masugn och smedjor och levererade ved.

Framställning av energi genom vattenkraft, ångkraft och senare elkraft sysselsatte många. Energin användes för att driva gruvornas pumpar, hyttornas blåsbälgar och smedjornas hammare. Hjärtat i verksamheten var järnbruket.

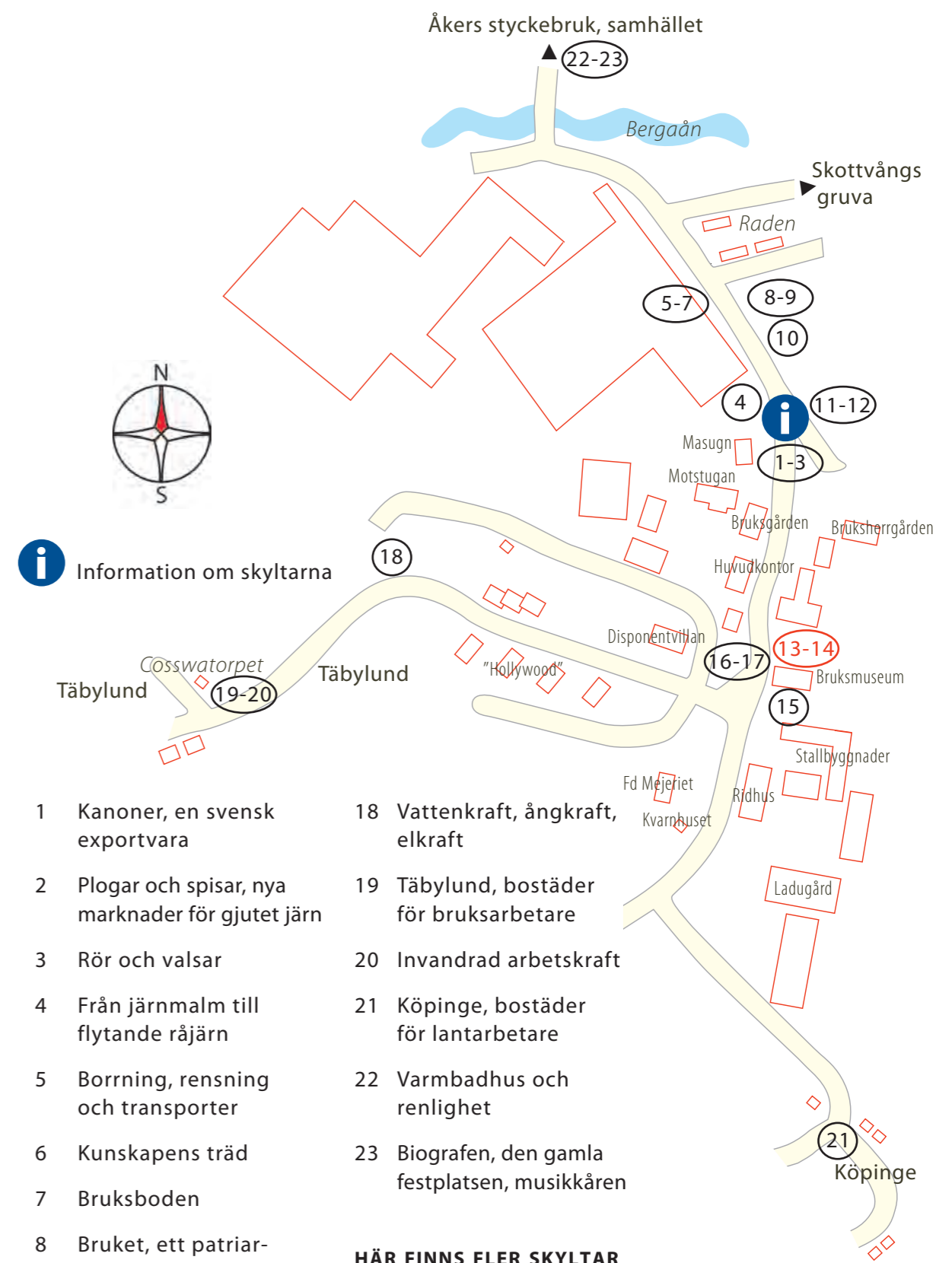
Förutom alla bruksarbetare, skogsarbetare, gruvarbetare och lantarbetare behövdes tjänstemän vilka skötte bokföring och administration. Det krävdes också en organisation och en ledning för att få verksamheten att fungera.

Var och en visste sin plats i brukets hierarki och avståndet mellan arbetare och chefer kunde vara mycket stort.

” Det var som ett svalg mellan arbetare och män i chefsställning. Då man såg dåvarande ägaren av Styckebruket general Nyblæus sprang man undan. Den som ägde bruk och mark var man rädd för som pojke. ”

Ur Åker 1919–1970, En bruks- och bondebygd, av Birgit Gejvall-Seger

Under 1900-talet började brukets olika verksamheter att säljas av. Lantbruket behövdes inte längre för matproduktion åt brukets arbetare. Ved och kol ersattes med andra energikällor och elströmmen kom via kraftledningar från Norrland. Kvar inom företaget blev gjuteriverksamheten.

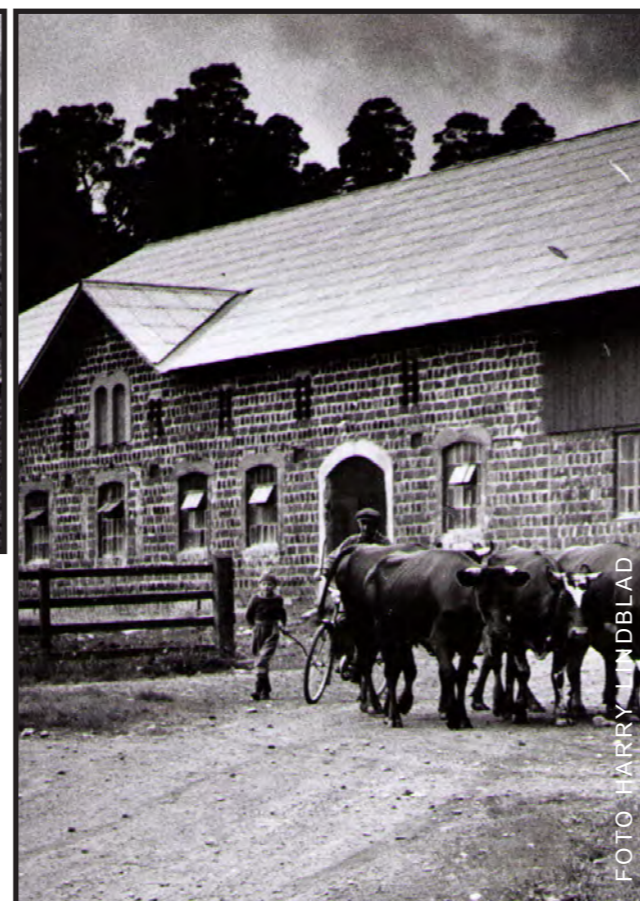


Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpings, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikören |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångsgruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



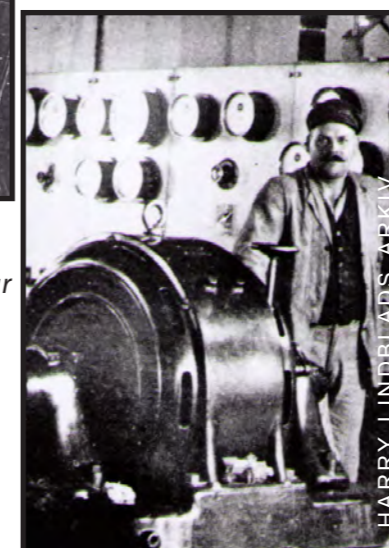
Kolning på Åkersskogen. Till vänster skogsvaktare Sigfrid Karlsson och till höger Ragnar Karlsson som var den siste kolaren i Åkers Bergslag.



Brukets ladugård, 1957.



Skottvångsgruva, år 1918. Israelsson, Lövråten, borrar med en tryckluftsborr.



Anders Bohlin i Åkers Styckebruks kraftstation, 1924.



Gunnar Larsson, 1920, tjänsteman på bruket.

Arbetare vid Åkers Styckebruk, omkring 1905–10.

tema människorna bruket och kanonerna

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

I SAMARBETE MED



Bruksarbetare

Åkers Styckebruk är idag Strängnäs kommuns största privata arbetsgivare med 320 anställda. Flertalet av dem är tjänstemän som arbetar med bland annat administration, utveckling, ekonomi, marknadsföring och marknadsanalys.

För hundra år sedan var förhållandena annorlunda. Av brukets anställda utgjorde arbetarna, eller rättare sagt yrkesmän med olika specialinriktningar, den största gruppen inom företaget. Här fanns de som skötte masugnen. Här fanns gjutare som visste exakt hur och när gjutformen skulle fyllas, modellsnickare som tillverkade modeller till gjuteriet, metallarbetare och svarvare som bearbetade de gjutna produkterna med millimeterprecision.

Alla hade en enorm erfarenhetsbaserad kunskap, fingertoppskänsla och yrkesskicklighet som gav status. De var medvetna om sitt värde. Det var bruksledningen också. Med hjälp av bland annat sociala förmåner byggdes ett ömsesidigt beroendeförhållande upp. Ännu långt fram i tiden har personalomsättningen varit låg och många som avgått med pension har gjort det efter ett helt yrkesliv vid Åkers Styckebruk.

Gjutaren Erik		Bäckström	
November		Bakström	
1. 1. 1880	1. 1. 1880	1. 1. 1880	1. 1. 1880
2. 1. 1880	2. 1. 1880	2. 1. 1880	2. 1. 1880
3. 1. 1880	3. 1. 1880	3. 1. 1880	3. 1. 1880
4. 1. 1880	4. 1. 1880	4. 1. 1880	4. 1. 1880
5. 1. 1880	5. 1. 1880	5. 1. 1880	5. 1. 1880
6. 1. 1880	6. 1. 1880	6. 1. 1880	6. 1. 1880
7. 1. 1880	7. 1. 1880	7. 1. 1880	7. 1. 1880
8. 1. 1880	8. 1. 1880	8. 1. 1880	8. 1. 1880
9. 1. 1880	9. 1. 1880	9. 1. 1880	9. 1. 1880
10. 1. 1880	10. 1. 1880	10. 1. 1880	10. 1. 1880
11. 1. 1880	11. 1. 1880	11. 1. 1880	11. 1. 1880
12. 1. 1880	12. 1. 1880	12. 1. 1880	12. 1. 1880

Erik Bäckström arbetade som gjutare vid Åkers Styckebruk år 1800. Eftersom arbetet i gjuteriet inte var ett heltidsarbete arbetade han också bland annat i svarvhuset, i vedboden och i trädgården.

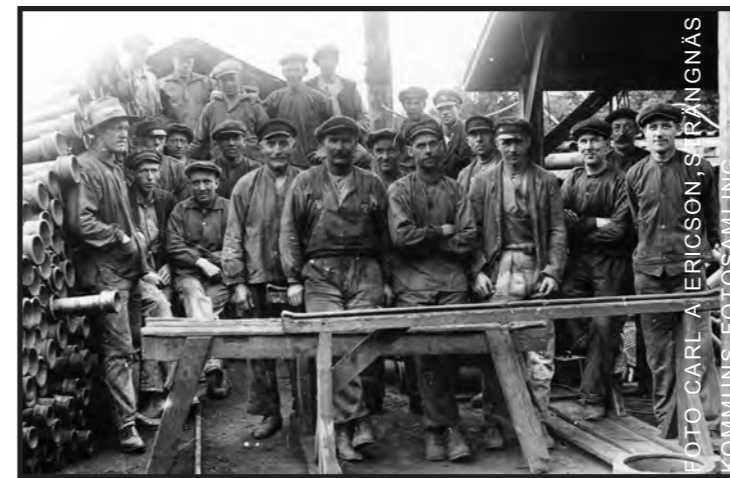
UR DAGSVERKSLISTOR FÖR ÅKERS STYCKEBRUK ÅR 1800

Veteraner på
Styckebrukets dag
15 juni 1962.
Längst ner till vänster
sitter modellsnickare
Gustav Larsson, född
1884. Han arbetade
61 år vid bruket.

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

” De som arbetade mellan 07.00–17.00 och inte hade allt för långt hem, gick hem mellan 12.00–13.00, för att få lite till livs. Det kunde också hända att de hann krypa ner på köksgolvet ovanpå några tidningar och vila en kvart, åtminstone de äldre. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Arbetare vid Åkers Styckebruks rörgård, 1927.



Arbetare vid Åkers Styckebruk, 1898. Arbetarna i det förstörade fönstret är i övre raden fr v Gustav Larsson, Algot Jansson och Martin Jansson. I nedre raden fr v Anders Bolin, Axel Jansson, Fredrik Eriksson och August Gustavsson.



Modellsnickeriet, 1922. Här tillverkades modeller till gjuteriet. I gjuteriet gjordes sedan formar som järnföremålen göts i. Fr v Anton Eriksson, Gustav Larsson, Nils Svensson, Edvin Södersten, Ragnar Insulander och Isak Håkansson.



Arvid Serrander, svarvare, 1946.



Arbetare vid mekaniska verkstaden. Fr v Edvard Gylfe, August Bergström, August i Hult, Anders Ekelund, Adolf Lenell, okänd, Johan Westerlund och okänd.



Arbetare vid Åkers Styckebruk 1905. Bakre raden fr v Edvin Andersson, okänd, Johan Westerlund – svarvare, Gustaf Fredriksson, Gustav Sundkvist och Adolf Lenell. Främre raden fr v snickaren Axel Rylén, Vaxén, "Rika Pelle" Pettersson, och maskinist Martin Lindström.



Arbetare vid gjuteriet. Pojkarna i det förstörade fönstret är fr v Sven-Erik Säfström, Torsten Andersson och Olof Karlsson. Fotot taget på 1930-talet.

Trotjänare vid bruket. Alla bär Patriotiska sällskapets medalj för lång och trogen tjänstgöring. Längst ner till höger sitter den enda damen i sällskapet, städerskan Lovisa Zetterlund. Hon arbetade 45 år vid bruket.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

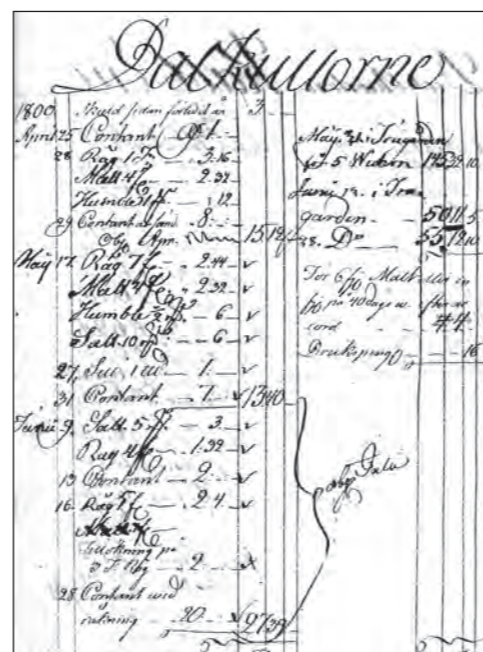
Torpare, arrendebönder och statare

Fram till början av 1900-talet ägde bruken inte bara hyttor, gruvor och skogar. De drev också stora jordbruk. Ett bruk som Åkers Styckebruk var beroende av sin egen försörjning. Bruksarbetarna fick sin lön till stor del ”in natura”, det vill säga bland annat i form av mat. Huset du ser till vänster, som nu är bruksmuseum, är det gamla sädesmagasinet, byggt på 1790-talet. Här fick torpare, körare och bruksfolk sin månadskost.

Under 1700-talet köpte Åkers Styckebruk in flera byar och jordbruksmarker i den närmaste omgivningen, bland annat Spånga och Riby byar. Bönderna i byarna blev arrendatorer med uppgift att utföra 50 drängdagsverken om året åt bruket. På brukets ägor bodde även torpare vilka också utförde dagsverken åt bruket eller tillhandahöll dragdjur för transport av kol, malm och järn.



Traktor och hästar i Täbyområdet, 1927. På 1920-talet köpte bruket en traktor. På traktorn sitter Edvin Ländin, bakom hästarna står Anders Petter Karlson och längst till höger Herman Lövgren.



Dalkullor arbetade i brukets trädgård. Förutom kontantbetalning fick de också bli råg, sill, malt och salt. UR AVRÄKNINGSNOTA FÖR ÅKERS STYCKEBRUK ÅR 1800

ÅKERS STYCKEBRUKS BRUKSARKIV

Under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet förändrades jordbruket mot stordrift. Detta ökade behovet av arbetare inom jordbruket och på många gods började man nu helårsanställa lantarbetare, eller statare som de också kallades. De var lönearbetare som arbetade för bostad, en mindre kontant lön och ”stat” som bestod av säd, mjölk, grönsaks- och potatisland och möjlighet att ha en eller två grisar.

Statarhustrun deltog också i arbetet. När efterfrågan på mejeriprodukter ökade vid mitten av 1800-talet blev ”mjölkningssplikten” statarhustruns speciella uppgift.

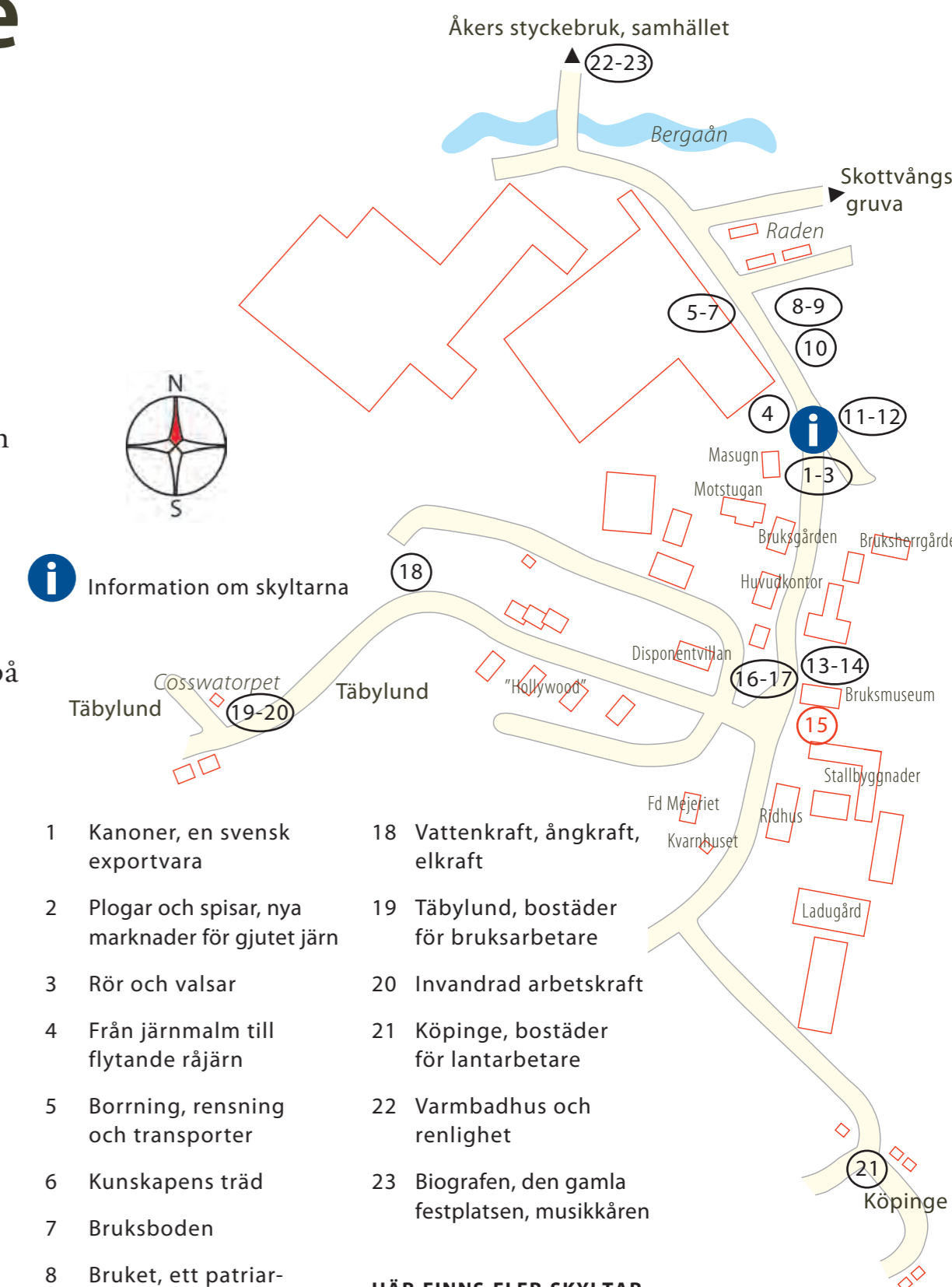
TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Brukets mjölkerskor framför ladugården i Åkers Styckebruk, år 1911.

” Statarnas tillvaro måste ha varit mycket hård. En liten anspråklös stuga av ”egna hemstyp”. Som regel var det stora barnkullar och små inkomster. Hur de klarade sig var obegripligt för mig redan då. Visserligen hade de sin stat bestående av div livsmedel från jordbruket för den stora familjen och foder till grisen, men den kontanta lönen som skulle räcka till kläder och skor m m, var oanständigt liten. Men hustrun slet med mjölkning i ladugården (hur orkade hon?) och på något sätt gick det, det måste ju gå. ”

Oskar Börjesson, kontorist på Åkers Styckebruk 1915–20. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stångång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Torpare, arrendebönder och statare

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Precis som på andra håll i de herrgårdstäta jordbruksbygderna i Sörmland övertogs arrendebönders och torpars uppgifter på Åkers Styckebruks ägor delvis av anställda lantarbetare. Bruket byggde bostäder åt lantarbetarna i Riby och i Köpinge. Enfamiljshusen i Köpinge och Riby innebar en förhållandevis hög bostadsstandard medan statarna i Spånga fick hålla till godo med sämre kasernliknande bostäder, statarlängor.

Bruket hade många anställda ladugårdskarlar och mjölkerskor. Arbetet som mjölkerska var slitsamt och ofta lågavlönat. Den 1 oktober 1907 skickade mjölkerskorna i Riby ett brev till bruksledningen med begäran om högre lön.

” Som vi mjölkerskor uti Riby ladugård ej är nöjda med den betalning vi nu hafer har vi beslutat inlämna till vederbörande en begäran om förhöjning med 10 öre per dag från och med den 1ste oktober. Om denna begäran ej beviljas så slutar vi upp med mjölkningen den 1 november. Riby ladugård, den 17/10 1907 ”

Ur Bruk och Bruksfolk kring
Kunskapens träd

Under 1900-talet skedde stora förändringar inom jordbruket. På 1940-talet kom en arrendelagstiftning som förbjöd jordägare att ta ut dagsverken som betalning av torpare och arrendebönder. Med traktorns inträde minskade behovet av lantarbetare och genom 1944 års kollektivavtal avskaffades statarsystemet i Sverige.

För mjölkerna byggde bruket egna ladugårdar. Den ena av brukets ladugårdar låg här i bruksområdet. Den andra ladugården byggde bruket i Riby. Den var på sin tid landets största och modernaste ladugård och rymde 200 kor. I mejeriet, det gula huset framför dig med gröna dörrar, lämnades mjölk ut till arbetarna ännu på 1950-talet. Tidigare användes huset som bränneri och bryggeri.



Riby ladugård, 1911.



Riby Ladugård. Ladugården, till höger, var en av Sveriges största ladugårdar med plats för 200 kor. Ladugården finns inte längre kvar, den brann ner den 19 december 1954.

Ridhuset

Den vitputsade byggnaden, med årtal 1866 på gaveln, uppfördes som ridhus åt kontrollöficerna, vilka kontrollerade provskjutningen av kanoner vid bruket. När ridhuset stod klart hade kanontillverkningen lagts ned. Huset är ritat av Adolf Wilhelm Edelswärd, som också ritade flera järnvägsstationer, bland annat den i Katrineholm. Idag innehåller ridhuset ett bränneri.



Foto av den numera rivna statarlängan i Spånga, omkring 1915. Huset rymde åtta familjer. Fr v Evert Pettersson-Källemyr, okänd, Gunnar Södergren, Sven Södergren, Augusta Wretling, Elin Södergren, Augusta Pettersson, Elin Pettersson, Olle Södergren, Elin Södergren, Edit Pettersson och Anna-Stina Jansson-Lännström.



Potatisupptagning vid Lindvreten, omkring 1922. Sommertid fick många kvinnor och barn hjälpa till med att gallra rovor, kålrötter och ta upp potatis på de stora fälten.

tema människorna
bruket
och
kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

Mjölkerska i Riby ladugård, 1911.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Bostäder för tjänstemän

historien i Sörmland

Tjänstemannavillor, det så kallade "Hollywood"
På bruken byggdes bostäder för olika kategorier: högre och lägre tjänstemän, förmän, arbetare, ungarlar och pensionärer samt för disponenten. Den sociala skiktningen kan man se i bostädernas utformning.

På 1950-talet byggde Åkers Styckebruk ett antal villor i Täbylund för brukets ingenjörer. Villorna ansågs vara mycket fashionabla och döptes i folkmun snabbt till "Hollywood", ett begrepp förknippat med överklass och flärd.

De mindre radhusliknande villorna, som du ser framför dig till höger, byggdes för lägre tjänstemän. De större villorna, på vänster sida av vägen, byggdes för högre tjänstemän. Den största och finaste villan som byggdes var den nya Disponentvillan, i skogsbrynet bortom Täbylundsområdet. I varje villa finns ett garage. En ingenjör på 1950-talet förväntades ha en egen bil.



Hallonplockning i disponentträdgården, 1935. Fr v Erik, Sally och Britt Lenell samt Isak och Ebba Gustavsson.



Trädgårdsmästare Persson och Erik Viktorsson, kusk åt disponent Sundell, arbetar i disponentträdgården, 1929.

Disponentvillan

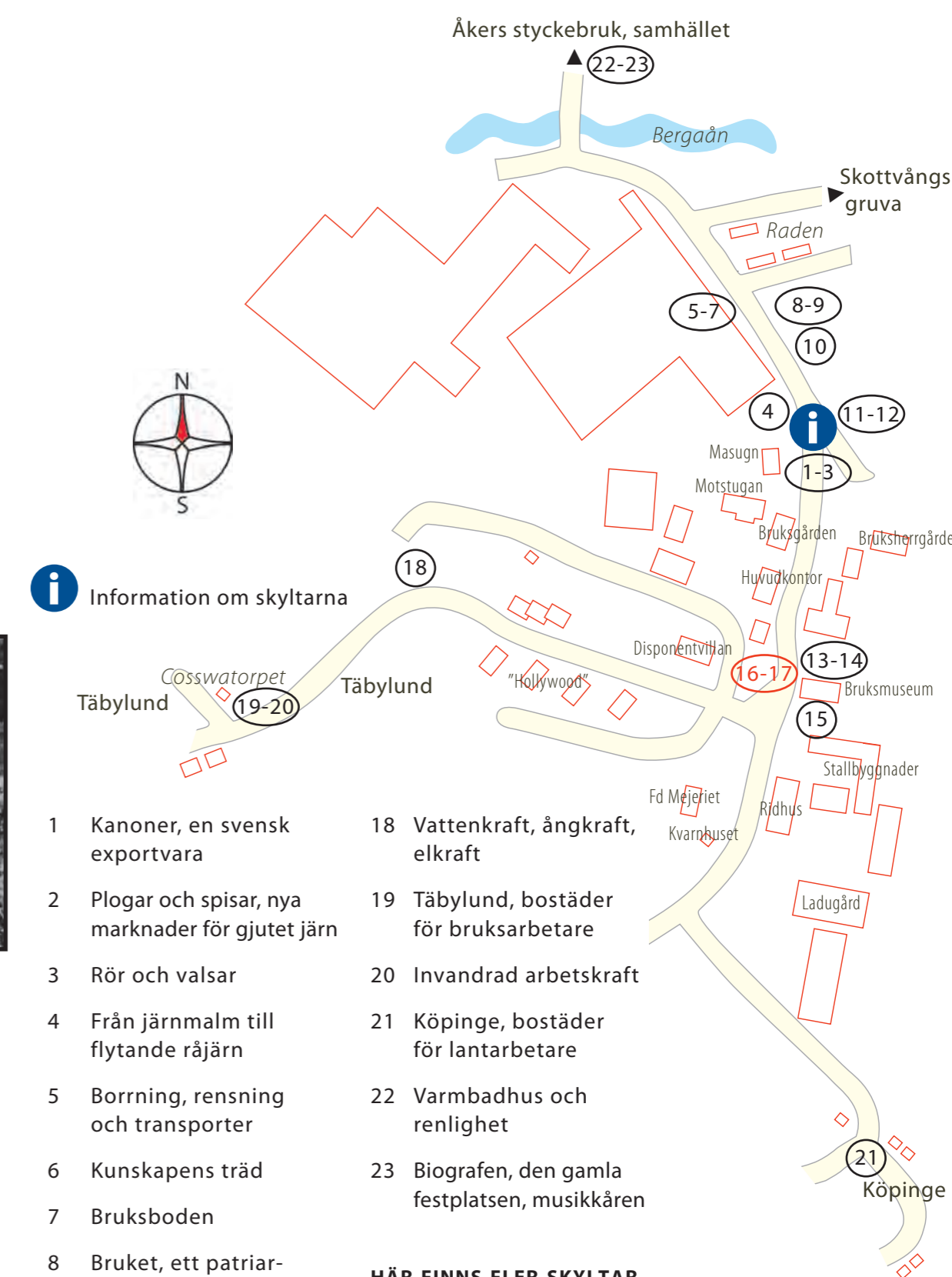
I början av 1840-talet byggdes tvåvåningshuset du ser på kullen till höger. Huset byggdes som bostad åt dåvarande arbetschef C J Malmgren. Tidigare hade arbetschefen bott i Gröna stugan eller dej-byggnaden (deja = mjölkerska) som huset också kallas. Det är det gröna huset bakom dig, till höger.

Huset kallas Disponentvillan men när huset byggdes fanns inte titeln. Däremot har senare tiders disponenter bott där. Disponent är en titel som infördes senare under 1800-talet och avser chefen för en industri.

Från början bestod huset av fem rum och kök på bottenvåningen samt tre inredda vindsrum. Idag innehåller huset fyra lägenheter. Till Disponentvillan hörde en välkött stor trädgård med odlingar för avsalu och husbehov.

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

ÅKERS STYCKEBRUK BRUKSOMRÅDET



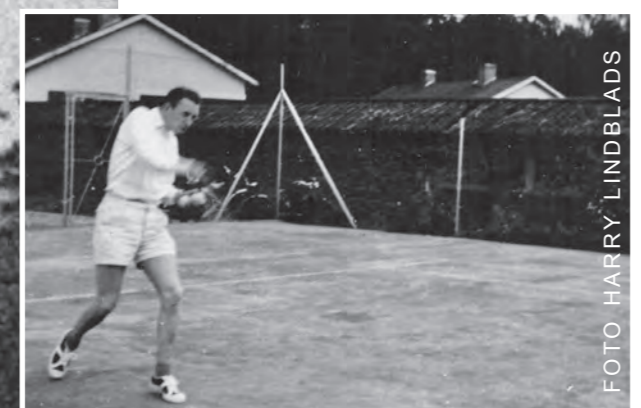
Information om skyltarna

- | | |
|--|---|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | |
| 10 Engelska parken | |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | |
| 14 Bruksarbetare | |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | |
|--|
| 24-34 Åkers styckebruk, samhället |
| 35-41 Skottvångsgruva |
| 42-44 Krampan |
| 45 Vattenhjul och stångång (vid Göksjön) |
| 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

I SAMARBETE MED



Börje Eriksson spelar tennis på "disponentplan", 1975. Till området hör också en tennisbana, något som sedan början av 1900-talet, enligt engelsk förebild, ansågs höra till ett mer ståndsmässigt bostadsområde.



Radhus efter Täbylundsvägen för lägre tjänstemän vid bruket, 1960.



Villor i Täbylund för högre tjänstemän, 1960.

Disponentvillan, som byggdes i början av 1840-talet. Lanterninen på taket är numera borttagen.

tema människorna bruket och kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

HARRY LINDBLADS ARKIV

HARRY LINDBLADS ARKIV



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Tjänstemän vid bruket

historien i Sörmland



Arbetarna var den största personalgruppen vid bruket. Men under 1800-talets industrialisering och 1900-talets expansion växte en tjänstemannakår fram.

Den gamla organisationen som fanns i början av 1800-talet på Åkers Styckebruk med brukspatron i spetsen, en inspektor, en bokhållare, en masmästare och en gruvfogde, räckte inte till. Under 1800-talet skapades en tjänstemannaorganisation mer anpassad för verksamheten.

Överst i organisationen fanns fortfarande brukspatron med inspektorn som sin högra hand. En kamrer anställdes som skötte bokföringen. Som ansvarig för den tekniska sidan av verksamheten tillsattes en verkmästare som senare kom att kallas arbetschef. Till sin hjälp hade han två biträdande verkmästare. Den ena ansvarade för den mekaniska verkstaden och den andra för kanontillverkningen. Ansvarig för masugnen var fortfarande masmästaren och för gruvorna, gruvfogden.

” Mitt egentliga kontorsjobb bestod dels i skötseln av de två telefonväxlarna: ”Allmänna” för samtal inom Stockholm-området och ”Riks” som förmedlade interurbana samtal. (...) För övrigt skötte jag förekommande maskinskrivning. (...) Den tid som blev över fick användas för biträdet åt de äldre bokhållarna. ”

Oskar Börjesson, kontorist på Åkers Styckebruk 1915–20.
Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



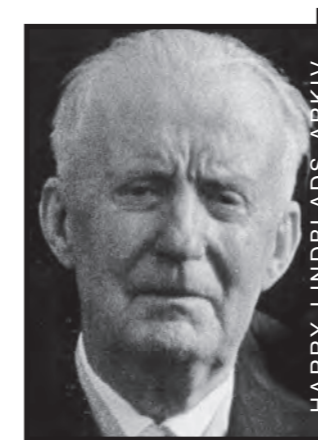
Tjänstemän på Åkers Styckebruk, 1920. Fr v Gunnar Larsson, Karl Bergenfalk, Vidian Larsson, Claes Swärd och Harald Wiklund.

Harald Wiklund, tjänsteman på bruket, 1920.

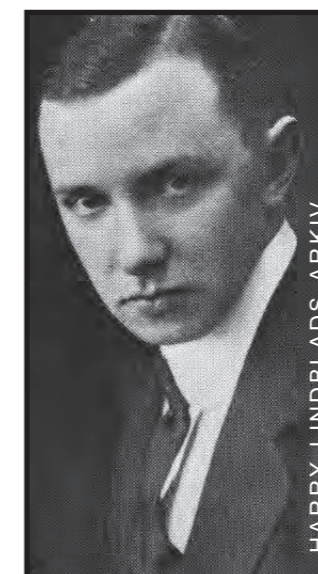
Tjänstemän på bruket, omkring 1905. Fr v Carlson, bokförare, Dr Lind, bruksläkare från Mariefred, De Bruun, jägmästare, kapten friherre Reh binder besiktningsofficer, inspektor von Platen.



Ebbe Sundberg, 1960. Ebbe började 1943 som kontorist vid Åkers Styckebruk. Då var han 18 år. 1966 blev han försäljningsdirektör.



Kamrer Oskar Karlsson var den siste som hade sin bostad i huvudkontoret. Hela huset är numera kontorslokal.



Oskar Börjesson, kontorist på Åkers Styckebruk 1915–20.



Huvudkontoret, 1920. Huset byggdes på 1780-talet. Ursprungligen användes huset som kontor och tjänstebostad för inspektorer. I nedre våningen fanns sex rum och kök, i övre sju rum och på vinden fyra rum. Innan huset byggdes var kontoret inrymt i herrgårdsbyggnaden.

” Arbetstiden var lång, 07.30–18.00, lördagar till kl. 17.00. Inom industrin var den ännu längre. Semester i vår tids mening förekom inte utan inskränkte sig för arbetarnas vidkommande till några dagars paus vid midsommar, i samband med att masugnen blåstes ner för översyn. ”

Oskar Börjesson
Ur Bruk och Bruksfolk kring
Kunskapens träd



Conrad August Söderberg, kamrer och inspektor på Åkers Styckebruk 1837–69. I sju år gick han i Strängnäs skola och började därefter som bokhållare på bruket. Under bruksägare Martin von Wahrendorffs tid avancerade han till brukets ledande man.

tema människorna bruket och kanonerna

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se



I SAMARBETE MED



Vattenkraft, ångkraft, elkraft

historien i Sörmland

Framför dig syns dammluckor varifrån vattnet leddes i en trumma till Åkers Styckebrukets första kraftstation för elproduktion. Nedanför berget, inne på industriområdet, ligger själva kraftstationen. Innan kraftstationen togs i bruk var man på bruket hänvisad till vattenhjul och ångkraft som energikälla.

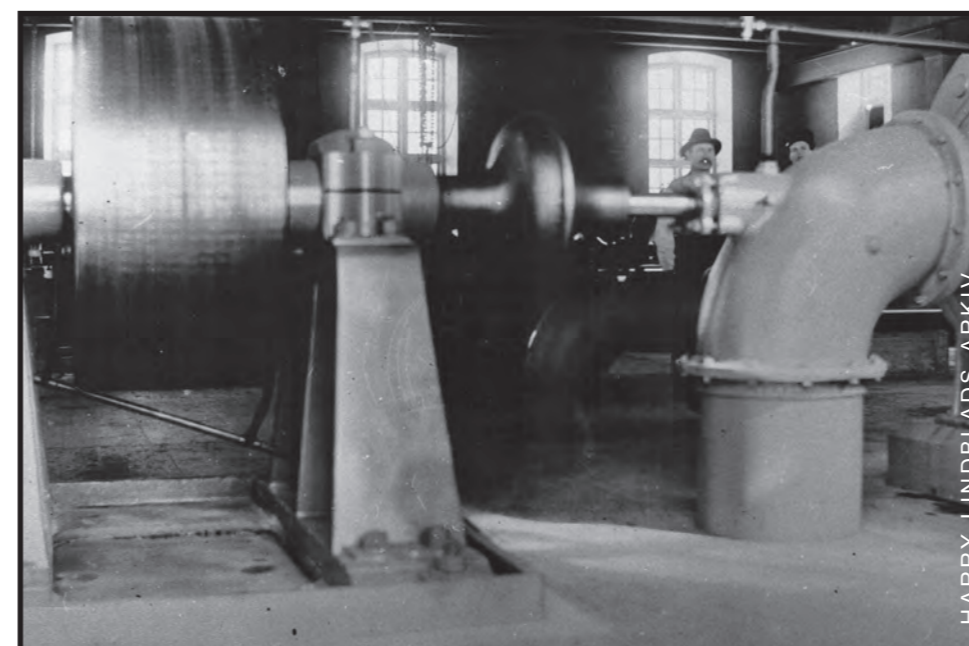
Sedan medeltiden har vattenhjulen varit brukens främsta energikälla. Vattnet från närbelägna sjöar dämades upp och leddes i kanaler och rännor fram till vattenhjulen. Dessa användes för att driva brukens blåsbälgar och hammare samt för att läns pumpa gruvor och transportera upp malm.

I slutet av 1500-talet började man använda stånggångar i Sverige för att överföra kraften från ett avlägset beläget vattenhjul till gruvans pumpar. En stånggång består av sammanfogade stänger som rör sig fram och tillbaka när vattenhjulet snurrar. Vid Göksjön finns ett vattenhjul bevarat som Åkers Styckebruk lät bygga 1870 för att driva pumparna i Bredsjönäsgruvan (se skylt 45).



Gruvlaven vid Bredsjönäs, 1917. Stånggången som drev pumparna vid gruvan är rödmarkerad på fotot.

Kraftstationen vid Åkers Styckebruk, 1924. Från Anders Bohlin och Carl Svensson.



Interiör från kraftstationen i Åkers Styckebruk, 1905.

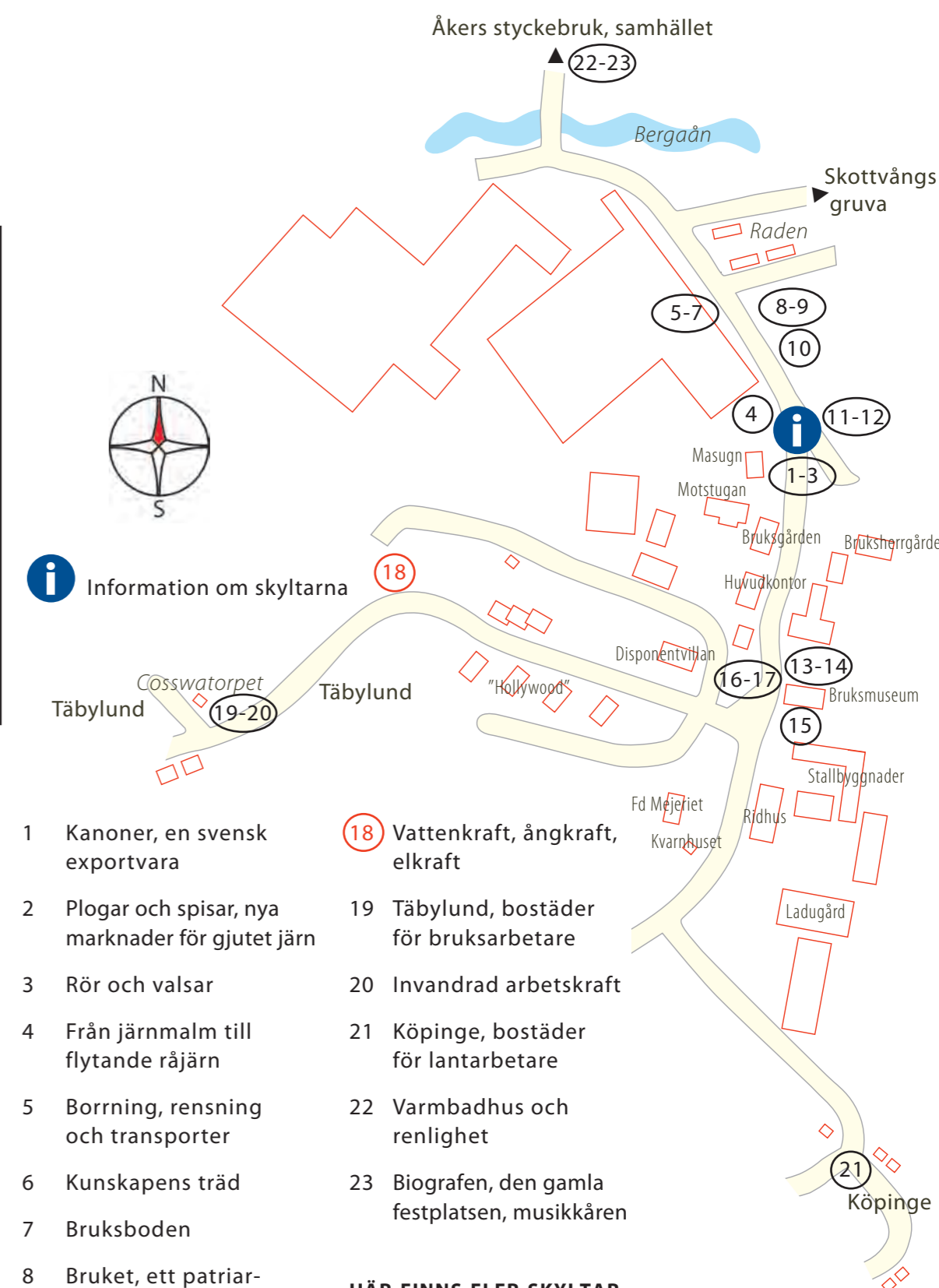
År 1712 byggde engelsmannen Thomas Newcomen den första industriellt användbara ångmaskinen. Men ångkraftens genombrott kom först med den skotske mekanikern James Watts uppfinningar i slutet av 1700-talet. Ångmaskinen innebar att man nu inte längre var beroende av sjöar och vattendrag utan själv kunde bestämma var kraftkällan skulle ligga. Kapaciteten hos ångmaskinerna vid den här tiden var relativt liten och de var ganska dyra i drift.

Engelsmannen Samuel Owen installerade Sveriges första ångmaskin 1804. 30 år senare var det dags för Åkers Styckebruk att ta en ångmaskin i drift för pumparna vid Skottvångs gruva, konstruerad och tillverkad vid Åkers Styckebruk.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Samuel Owen
Engelsmannen Samuel Owen introducerade den moderna maskinindustrin i Sverige. 1847–51 var han anställd som verkmästare på Åkers Styckebruk. Han var 73 år då han tillträdde tjänsten.



- 1 Kanoner, en svensk exportvara
- 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn
- 3 Rör och valsar
- 4 Från järnmalm till flytande råjärn
- 5 Borrning, rensning och transporter
- 6 Kunskapens träd
- 7 Bruksboden
- 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle
- 9 Raden, bostäder för bruksarbetare
- 10 Engelska parken
- 11 Bruksherrgård och bruksägare
- 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården
- 13 Bruket, fyra verksamheter
- 14 Bruksarbetare
- 15 Torpare, arrendebönder och statare
- 16 Bostäder för tjänstemän
- 17 Tjänstemän vid bruket
- 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft
- 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare
- 20 Invandrad arbetskraft
- 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare
- 22 Varmbadhus och renlighet
- 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 24–34 Åkers styckebruk, samhället
- 35–41 Skottvångs gruva
- 42–44 Krampan
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

Vattenkraft, ångkraft, elkraft

historien i Sörmland

station och Masugn

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Den första vattenturbinen konstruerades av fransmannen Benoît Fourneyron på 1820-talet. I Sverige byggdes den första vattenkraftstationen 1882 i Viskan av Rydals Manufaktur AB.

1901 byggdes kraftstationen vid Åkers Styckebruk. Byggnaden finns fortfarande kvar, nedanför berget framför dig. Vattenturbinerna fick sitt vatten från sjöar i området. Vattnet leddes i en grävd kanal förbi platsen där du står och genom en kulvert till turbinerna.

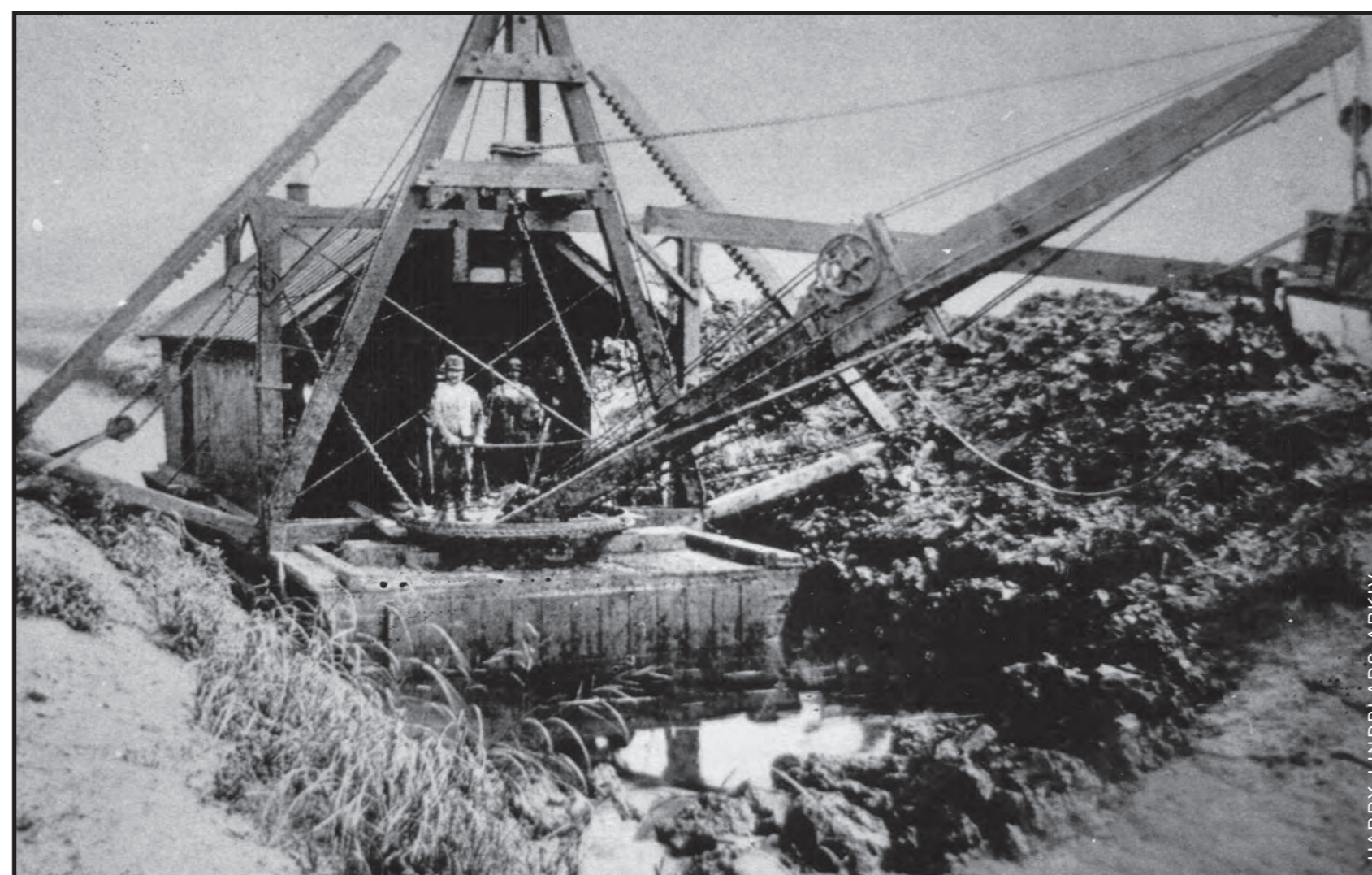
Med växelströmgeneratorn och transformatorn som svensken Jonas Wenström konstruerat kunde elkraften transporteras över långa sträckor.

1916 anslöts kraftstationen vid bruket till kraftverket i Älvkarleby i norra Uppland. Nu räckte strömmen till mer än industrin. År 1917 lät bruksägaren Jeanne Nyblæus (bruksägare 1911–22) installera belysning i arbetarbostäderna vid bruket.

”Täbylundsborna, som bodde intill kanalen, använde den gärna som slasktratt. Det var tur att det fanns galler före turbinintaget, där kunde man finna bl a potatisskal, äpplen, trasiga leksaker m m.”

Henry Johansson

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Inför byggandet av kraftstationen i Åkers styckebruk, år 1900, grävdes en kanal från Gryttorp fram till dammluckorna i Täbylund. Därifrån gick vattnet i en kulvert till kraftstationen.



Rensning av vattenkanalen, år 1932. I bakgrunden syns tvättstugan i Täbylund.

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

SÖRMLANDS MUSEUMS BILDARKIV

Kraftstationen vid Åkers Styckebruk.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Täbylund, bostäder för bruksarbetare

historien i Sörmland

Under brukets första tid, i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet, måste de bostäder som bruket tillhandahöll ha varit mycket enkla; låga timrade hus, jordkojor eller backstugor. Under 1700- och 1800-talen byggdes bättre bostäder för bruksarbetarna i området som kallas för Bruksraden.

Till en början var det kronan som försåg brukets anställda med mat och foder åt dragdjuren. När bruket såldes 1640 övergick den uppgiften till traktens torpare och bönder vilka hade sina stugor utanför bruksområdet.

Efterhand som brukets verksamhet och antalet anställda växte byggdes bostäder för brukets olika arbetare i områden noga separerade från varandra: i Köpinge för lantarbetare (se skylt nr 21) och i Täbylund för bruksarbetare. I Täbylundsområdet byggdes också bostäder för tjänstemännen, "Hollywood" (se skylt nr 16). Längre bort, utanför skyltens karta, i Riby och Spånga byggdes statarbostäder för lantarbetare (se skylt 15).

” Vår första bostad var ett enkelrum med vedspis i ett av de då rödfärgade tvåfamiljshusen i Täbylund. Vinden var avbalkad så att huset hade ett rum på ena gaveln. utrymmet var liksom inredningen minimal, men omgivningen var idyllisk med de välskötta små trädgårdarna vid husen, som låg i en cirkel (...) Det var nog industrins mest eftersökta bostäder på den tiden. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunska-pens träd

Täbylund vid mitten av 1920-talet. Från Hilda Karlsson, Berta Johansson och Johan Petterson "Arvika-Pelle". Sittandes Karl Karlsson "Sme Kalle" och Kerstin Karlsson.

TÄBYLUND

Bruksarbetarbostäderna i Täbylund byggdes 1901. I området fanns också en gemensam tvättstuga, som nu är riven.

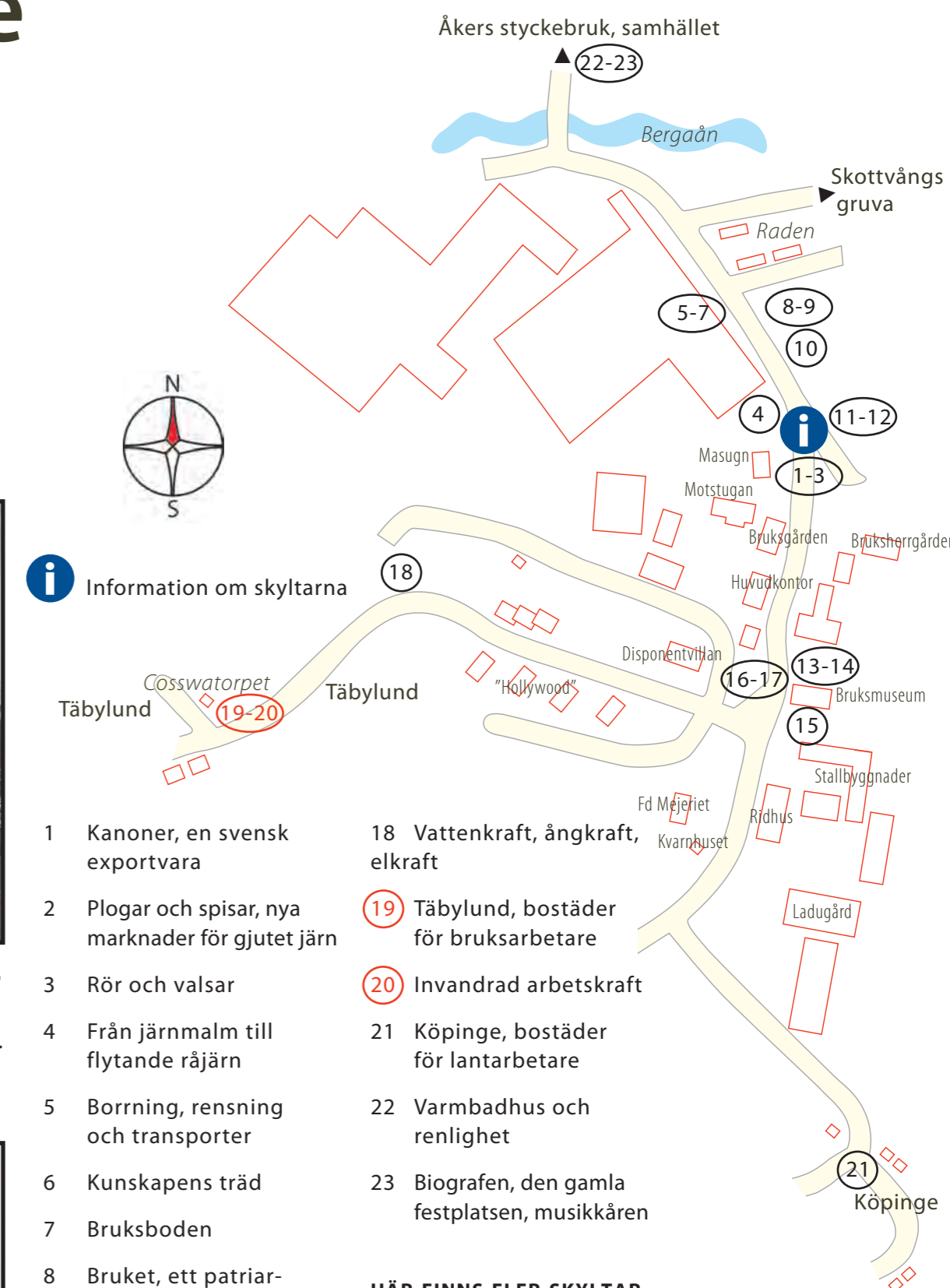


En av bruksarbetarbostäderna i Täbylund, omkring 1914–18. Från Emma Larsson med dottern Margit, Johanna Håkansson och katten Sessan, Lotten Lindberg och hennes dotter Ruth från Stockholm, hemma på besök, och Matilda Nyström.



Bruksarbetarbarn i Täbylund. Den första byggnaden med sitt uthus finns kvar i stort sett oförändrad.

ÅKERS STYCKEBRUK BRUKSOMRÅDET



Information om skyltarna

- | | |
|--|---|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunska-pens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | | |
|---------------------------------------|--|
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 35–41 Skottvångs gruva |
| 10 Engelska parken | 42–44 Krampan |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 45 Vattenhjul och stångång (vid Göksjön) |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 14 Bruksarbetare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna
bruket
och
kanonerna

Invandrad arbetskraft

historien i Sörmland

Åkers Styckebruk har sedan slutet av 1500-talet varit ett internationellt inriktat företag, både vad gäller försäljningen av kanoner och senare valsar och beträffande bruksarbetare och bruksägare.

Genom historien har verksamheten varit beroende av arbetskraft och specialkunskap utifrån. Bland de första bruksarbetarna vid Åkers Styckebruk, i slutet av 1500-talet, fanns flera tyskar. Under 1600-talets första hälft kom valloner från Vallonien, i nuvarande Belgien. De förde med sig kunskaper om kolning, järnframställning och smide.

Under och efter andra världskriget har många flyktingar och arbetskraftsinvandrare anstälts vid bruket. Bland de första som kom var polacker som internerats på tre polska u-båtar vid Mariefred under andra världskriget. På 1960-talet anställdes finländare och på 1980-talet latinamerikanska flyktingar, framför allt från Chile.

Många av brukets ägare och arrendatorer har också kommit från andra länder. Willem de Besche och Louis De Geer som arrenderade bruket i början av 1600-talet kom från Nederländerna, Hindrich Lohe och Joachim Daniel Warendorff från Tyskland. Jeanne Nyblæus kom från Schweiz och Rutger von Seth var född i England.

Cosswatorpet och Täby fäbod

Cosswatorpet har troligen fått sitt namn efter två vallonska kolare Johan och Peter Coswa som finns med på en lista över brukets arbetare år 1635. De kan ha bott i det här huset, som då låg ungefär där Disponentvillan ligger idag. Namnet "Kosswas torpet" dyker upp första gången på en karta från

1720-talet. Men om någon med det namnet då bodde där vet man inte. Huset var permanent bebott fram till 1967. Idag är Cosswatorpet privat bostad.

Tätt intill Cosswatorpet ligger Täby fäbod, från 1570-talet. Huset är ett av de äldsta bevarade i Sörmland.



Täby fäbod, till vänster, och Cosswatorpet, omkring 1920-25. Kvinnan på bilden är änkan Hanna Håkansson som bodde i stugan omkring 1920. Huset är idag privat bostad.



Flickor utklädda till påskkäringar, 1932. Fr v Kerstin Karlsson, "Sme-Kalles" dotter, Stina Hellgren och Evy Malmqvist.

tema människorna
bruket
och
kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

Påskkäringklädda flickor på takåsen till den gamla ryggåsstugan Täby fäbod, 1932. Fr v Kerstin Karlsson, "Sme-Kalles" dotter och Stina Hellgren.

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Köpinge, bostäder för lantarbetare

Förmånssystemet som innebar att bruken skulle hålla sina anställda med bostäder upphörde genom ett riksdagsbeslut 1908. Samtidigt lät Lady Gosling (bruksägare 1894–1911) bygga två rader med bostadshus, på en åker i Köpinge, för brukets lantarbetare. Husen ser du längs vägen till vänster.

De rödmålade trähusen med verandor och tillhörande uthus, byggda av slaggtegel och trä, var avsedda för en familj vardera. Utrymmet, med ett rum och kök på bottenvåningen och två små rum på övervåningen innebar en standard långt ifrån den trångboddhet som kännetecknade statarnas kasernliknande bostäder i Spånga. Bostäderna liknade snarare de "egnahemshus" som fabriksarbetarfamiljer vid den här tiden kunde bygga med hjälp av förmånliga lån. Fyra hus i samma stil lät Lady Gosling bygga i Riby 1910.



Bussen är uppställd framför det äldsta huset i Köpinge "Gammelköpinge". Det är det gula rappade huset bakom dig. Fotot är taget 1928.

En av de nybyggda lantarbetarbostäderna i Köpinge, 1908.



Vid Köpinge kunde lantarbetarna i sina uthuslängor också ha egna husdjur, till exempel en egen gris. Till varje bostad hörde en trädgård för egen odling av frukt, grönsaker och potatis. I området fanns också tvättstuga och bagarstuga. Liksom gratis ved ingick senare också elektricitet för belysning. Först under 1930-talet fick brukets bostäder vatten och avlopp.

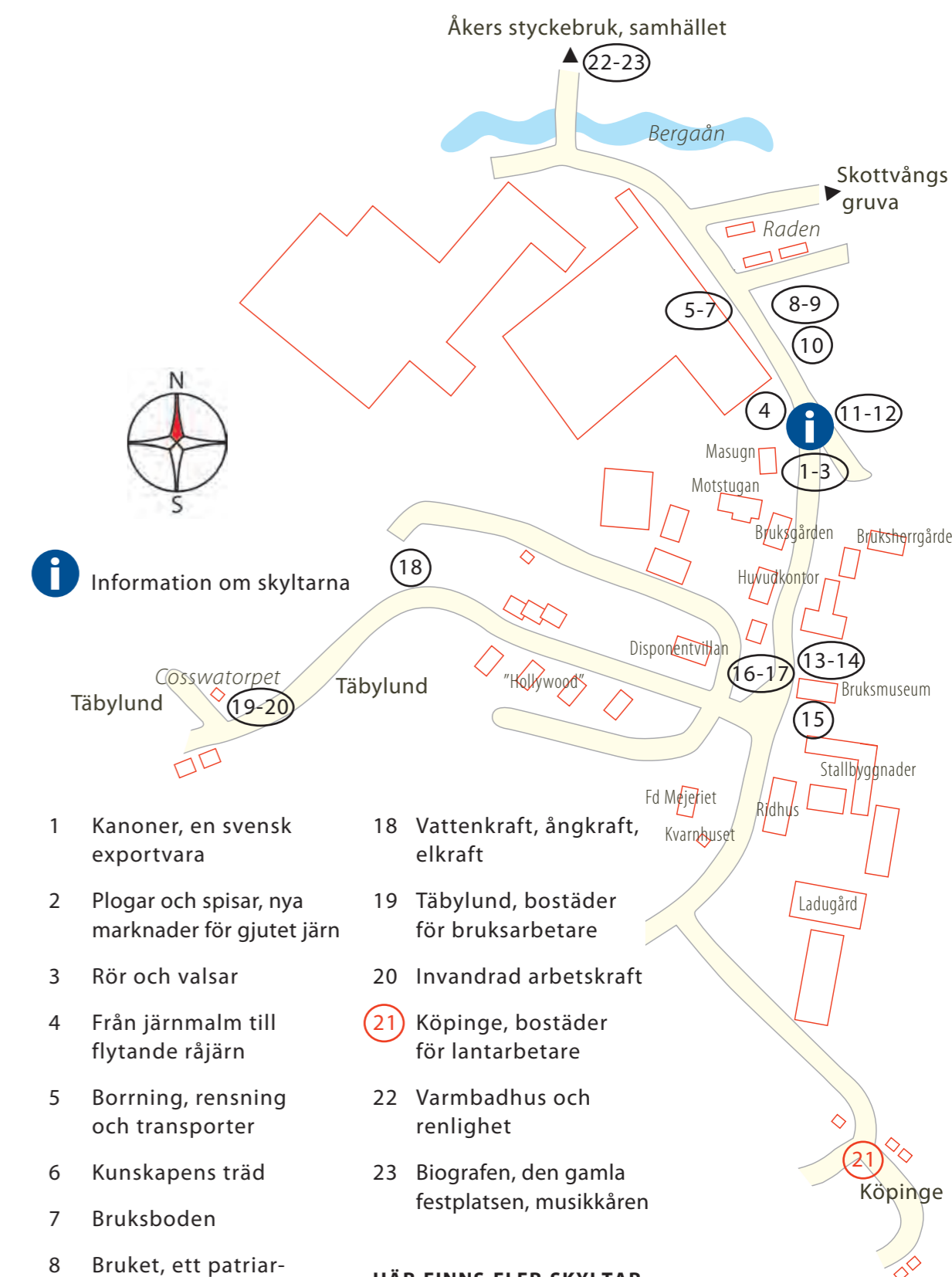


Köpinge pojkfotbollslag, omkring 1930. Ståendes fr v Bror Karlsson, Sigvard Johansson, Gösta Karlsson-Cardeståhl, Karl-Olof Eklöf, Evert Lennvall och Alvar Lövgren. Sittandes fr v Elis Gustavsson, Gunnar Malmqvist och Bertil Johansson.



Riby, 1919. Här byggdes 1910 fyra hus i samma stil som de i Köpinge. Fr v Elsa, Gunhild, Ester, Aina och Konrad Törnblom samt Dagny, Jenny, Karl och Eva Sjöberg.

ÅKERS STYCKEBRUK BRUKSOMRÅDET



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borring, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Varmbadhus och renlighet

historien i Sörmland



Trångboddhet, dåliga bostäder och bristande hygien. Under sådana förhållanden levde många människor i Sverige under 1800-talet och början av 1900-talet. Bostäderna var osunda. Åtta till tolv personer kunde bo i ett rum. Vatten hämtade man i brunnen. Bada gjorde man till jul, påsk och midsommar. Kläderna tvättades två till tre gånger om året.

Provinsialläkarna slog larm om arbetarnas och allmogens bristande hygien. Som ett resultat började badanläggningar byggas.

År 1917–18 lät Jeane Nyblæus (bruksägare 1911–34) bygga ett varmbadhus åt arbetarna. Till höger innanför grindarna till fabriksområdet framför dig låg huset. På 1930-talet kostade det 25 öre för barn att bada i badhuset.

Mot slutet av 1930-talet installerades vatten och avlopp i bruksbostäderna. 1952 anslöts bruksområdet till kommunalt vatten och avlopp. Varmbadhuset behövdes inte längre och revs 1958 för att ge plats åt nya fabriksbyggnader.

” Det fanns ju inga möjligheter för karlarna att tvätta sig på arbetet. I bästa fall kanske dom kunde tvätta händerna i nån skvätt vatten som värmts i en pyts på någon slaggkaka sedan kupolugnen tömts. Man kan då tänka sig hur det skulle bli hemma, när det dagligen skulle bäras in vatten och värmas åt sotiga karlar som efter arbetets slut fick stå i köket och vaska sig i en balja. ”

Inga Zettervall, flyttade till Åkers styckebruk i slutet av 1930-talet.

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

” Vatten och avlopp existerade inte, och inte heller badrum. På Raden fanns en pump nere vid "Svingatan", där vi fick hämta vatten, "avloppet" var ett slaskhus, som inrymdes i en långa utefter ån, där också toaletterna fanns. ”

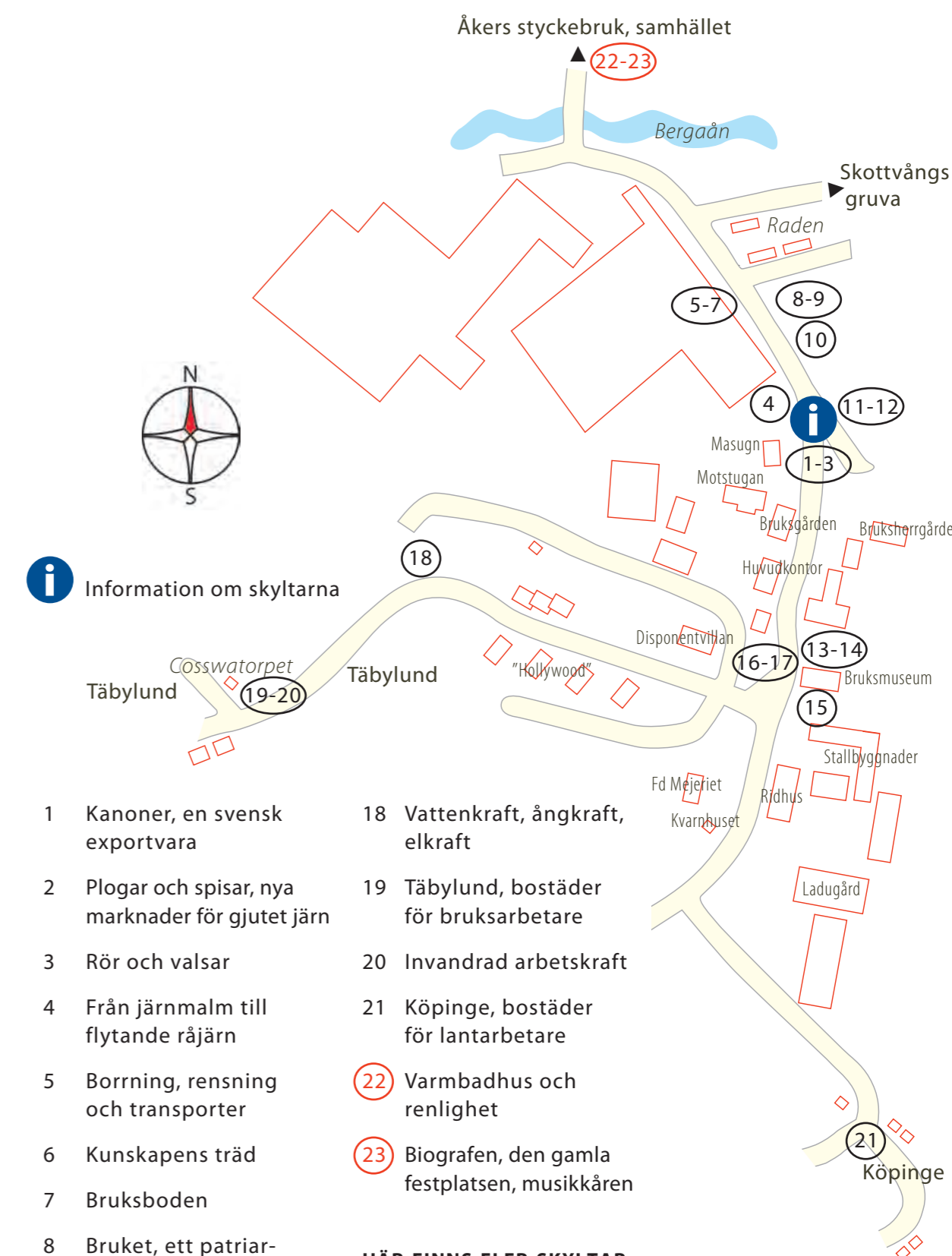
Inga Zettervall

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



"Kolingkapellet" – arbetare på bruket har klätt ut sig och ställt upp sig för fotografering framför varmbadhuset.

Godtemplarrörelsens musikkår spelar till midsomardans vid Åkers Styckebruks festplats. I bakgrunden syns varmbadhuset.



Information om skyltarna

- | | |
|--|--|
| 1 Kanoner, en svensk exportvara | 18 Vattenkraft, ångkraft, elkraft |
| 2 Plogar och spisar, nya marknader för gjutet järn | 19 Täbylund, bostäder för bruksarbetare |
| 3 Rör och valsar | 20 Invandrad arbetskraft |
| 4 Från järnmalm till flytande råjärn | 21 Köpinge, bostäder för lantarbetare |
| 5 Borrning, rensning och transporter | 22 Varmbadhus och renlighet |
| 6 Kunskapens träd | 23 Biografen, den gamla festplatsen, musikkåren |
| 7 Bruksboden | |
| 8 Bruket, ett patriarkaliskt samhälle | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 9 Raden, bostäder för bruksarbetare | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 10 Engelska parken | 35–41 Skottvångs gruva |
| 11 Bruksherrgård och bruksägare | 42–44 Krampan |
| 12 Tjänstefolk vid bruksherrgården | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 13 Bruket, fyra verksamheter | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 14 Bruksarbetare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 15 Torpare, arrendebönder och statare | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
| 16 Bostäder för tjänstemän | |
| 17 Tjänstemän vid bruket | |



I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Biografen, gamla festplatsen och musikkåren

Biografen

En bit in på 1900-talet började biografsalonger byggas i Sverige. Dessförinnan hade film visats av kringresande. Talfilmens genombrott på 1930-talet ledde till en stor uppgång för biograferna. Uppgången höll i sig in på 1940-talet då en skatt på nöjen infördes vilken ledde till att många biografer fick läggas ner.

En trappa upp i varmbadhuset (se texten på andra sidan) fanns Åkers Styckebruks biograf. Biografen användes också flitigt som teaterlokal för revyer och skolföreläsningar.

” Där visades stumfilmer med t ex Fyrtornet och Släpvagnen, till ackompanjemang av levande musik. Maskinisterna som skötte filmapparaten var Arvid Lindholm och Eugen Andersson som delade på jobbet. De var annars anställda vid kraftstationen. Under skoltiden spelade vi ibland teater på scenen under lärare Allan Johanssons ledning. ”

Henry Johansson

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



På övre våningen i varmbadhuset fanns en biograf som också användes som teaterlokal. Skolföreläsning i biolokalen. Fr v Rut Karlsson, Ingrid Linderöth, Kurt Törnblom, Bernt Kumlin, Anna-Lisa Lindholm, Maja Hollsten, Birgit Arnborg, Manfred Larsson, okänd. Sittande fr v Göte Lundberg, Lars Andersson och Erik Degerman.

Alma Serrander kokar kaffe vid den gamla festplatsen.

Gamla festplatsen

Lady Gosling (bruksägare 1894–1911) lät bygga en dansbana för ortens ungdomar omkring 1910. Dansbanan låg vid varmbadhuset. Där fanns också en friluftsscen och några kioskbodnar.



Göstas kvartett på friluftsscenen. Fr v Gösta Andersson, Sture Pettersson, Lars Andersson och Bertil Björkvall. Omkring 1930.

” Här spelade med förkärlek Åkers musikkår, som tillhörde Godtemplarlogen på platsen, men också enskilda musikanter och duetter med dragspel och fiol. Ibland var det trio där banjon utfyllde klangerna. Men även större orkestrar engagerades ibland. ”

Elis Jansson, om Åkers nöjesliv på 1920- och 1930-talen. Ur Åker 1919–1970, En bruks- och bondebygd, av Birgit Gejvall-Seger



Friluftsscenen med kioskbodarna, 1930-talet. Festplatsen användes från pingstdagen fram till slutet av september.

Dansbanan vid den gamla festplatsen. Fr v Einar Serrander och Göte Bengtsson.



Musikkåren

Från sekelskiftet 1900 till början av 1960-talet hade Åkers Styckebruk en egen musikkår, bruksorkester, knuten till Godtemplarrörelsen. Musikkåren, viktig för bruksandans vi-känsla, var flitigt engagerad vid festligheter, gökotta och dans. Man spelade också vid förstamajdemonstrationerna.



Åkers Styckebruks musikkår före 1920. Fr v Edvin Söder, Gunnar Lindquist, Bernhard Wallin, Arvid Jansson, Sigurd Lindquist, Georg Andersson och Ernst Söder. Sittande fr v Eugen Andersson, Ernst Lenell och Henning Söderholm.

” Vi minns också de handfasta karlar, som fanns i musikkåren och som ibland fick ingripa när några utomstående bråkstakar kom till dansbanan; exempelvis den lördagkväll då ett motorcykelgäng från Stockholm sökte taga sig in på dansbanan utan dansbiljett. Då reste sig musikkårens medlemmar som en man, tog språnget direkt över dansbanans räcke, sökte upp de tredskande och i ett nafs motade bort dem. ”

Helge Lindquist

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED

STRÄNGNÄS
KOMMUN

GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Järnvägar till nytta för industrin

Så förargligt för lokföraren, ångan tog slut vid Byringe station när kung Oscar II hade invigt Norra Södermanlands Järnväg den 30 september 1895. Kungen var mycket populär som invigare när den ena sträckan efter den andra av Sveriges järnvägar öppnades, under andra halvan av 1800-talet. Pampigt skulle det vara.

” Jag var 11 år och gick i tredje klass. Det minns jag så väl, vi skolungar var uppställda och viftade med flaggor, det var unionsflaggan. Det var en massa folk, hela Åker var där och greve Posse och disponent Vrang tog emot kungen vid stationshuset. På hemväg från Eskilstuna tog ångan slut vid Byringe. Då fick dom köra vatten i tunnor med häst från Åker, det var ju fasligt förargligt. ”

Gustav Larsson, född 1884

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Bra kommunikationer var en förutsättning för industrisamhällets utveckling under 1800-talet. England var föregångslandet. Där började järnvägar byggas redan i början av seklet.

I svenska gruvor fanns redan under 1700-talet spår med räls av trä och vagnar som drogs av hästar. Vid mitten av 1800-talet byggdes flera mindre järnvägar ovan jord för frakt av kol och malm, bland annat i Värmland. En av dem, Frykstadsbanan, blev den första järnvägen som öppnades för person- och godstrafik år 1849.

1854 beslutade riksdagen att staten skulle bygga huvudjärnvägar, så kallad stambanor, genom Sverige. Stambanorna skulle dras genom glest befolkade

områden med dåliga kommunikationer för att stimulera industrins framväxt och tillkomsten av nya samhällen. Mindre järnvägar av lokalt intresse skulle byggas privat.

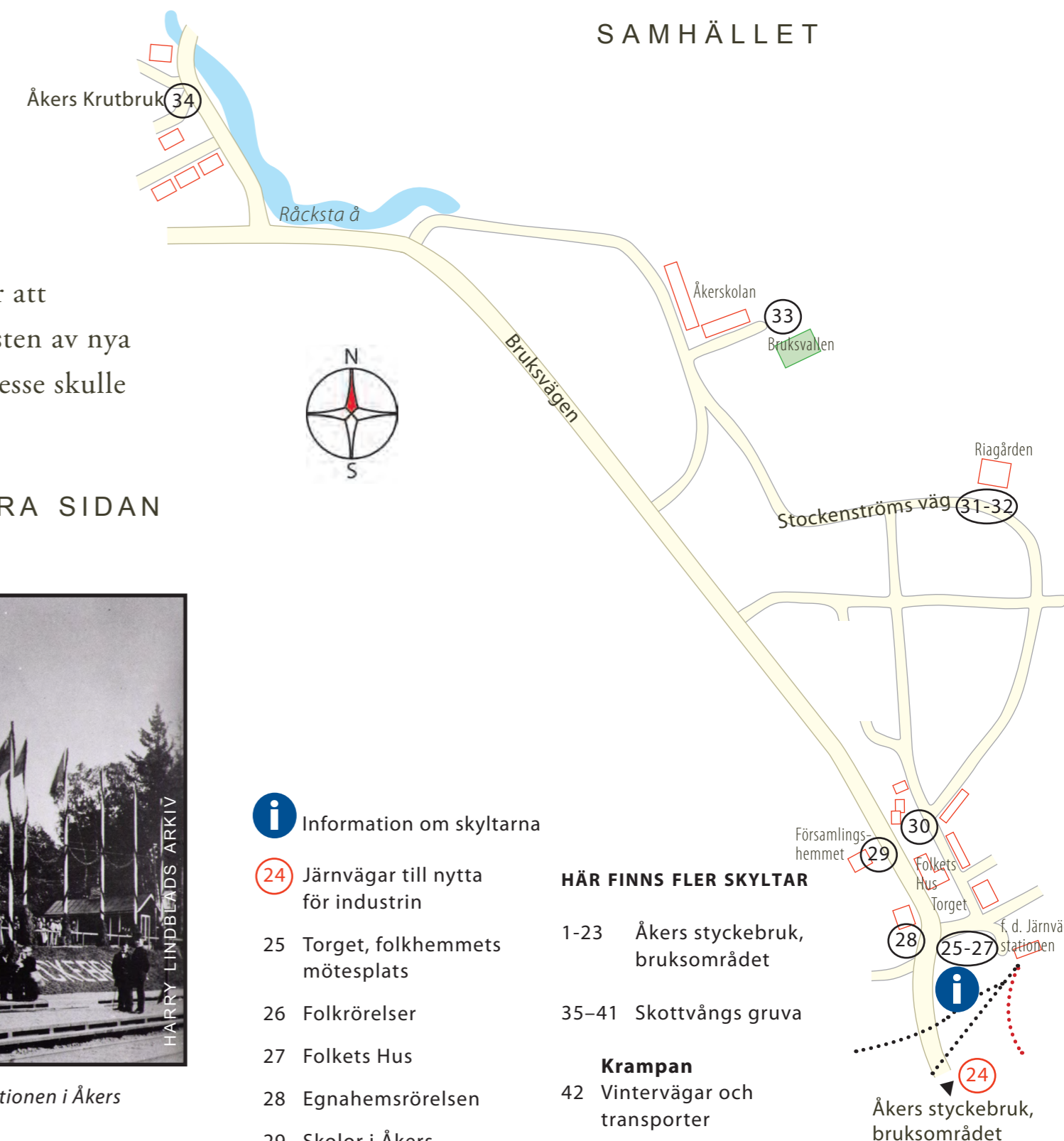
TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Invigning av Norra Södermanlands Järnväg. Järnvägsstationen i Åkers styckebruk, 1895.



Åkers styckebruk, omkring 1926. Lok med malmtransportvagnar på den smalspåriga järnvägen, som gick från Åkers styckebruk till gruvorna vid Skottvång, Elgsjöbacken och Bredsjönäs. Fr v Karl Svensson – eldare, Gustav Andersson – lokförare, Jakob Jakobsson, Johan Vesterlund, Georg Jakobsson och Nils Svensson.



Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemmets mötesplats
- 26 Folkrorelser
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i brukssamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvångs gruva
- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)

Järnvägar till nytta för industrin

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

År 1891 bildades Norra Södermanlands Järnvägsaktiebolag, ett privat bolag. Företaget byggde järnvägssträckan mellan Södertälje och Eskilstuna vilken invigdes 1895. Järnvägen gick bland annat via Åkers styckebruk och Stålbåga, två orter med industrier. Ett sidospår drogs från Åkers styckebruk till Strängnäs.

År 1917 byggdes ett industrispår till Åkers Krutbruk och år 1918 anlade Åkers Styckebruk en smalspårig järnväg för transport av malm och ved från Skottvångs gruva via gruvorna vid Elgsjöbacken och Bredsjönäs till bruket.

Sedan den 7 januari 1994 går det inte längre några tåg till Åkers styckebruk. Som ett led i 1990-talets satsning på ny infrastruktur i Mälardalen drogs den nya järnvägen från Läggesta direkt till Strängnäs. Idag används endast ett sidospår från Åkers styckebruk till Strängnäs för transport av råmaterial till Åkers Sweden AB och stora valsar från företaget.



Åkers Krutbruks lokomotiv. Överst Karl "Knådarn" Karlsson och Karl Nilsson.



Det första smalspåriga dieselloket.



Fotograf Harry Lindblads biljett till det sista ordinarie persontåget från Åkers styckebruk till Eskilstuna.



Stationsmästaren gör sin sista arbetsdag vid Åkers styckebruks station, den 7 januari 1994.



Rallare (järnvägsbyggare) i färd med bygget av Norra Södermanlands Järnväg, 1893. I slutet av 1800-talet reste rallare runt i Sverige och byggde järnvägar. Rallarna kom ofta från södra och mellersta Sveriges landsbygd.



Gamla trotjänare vid SJ tar farväl av det sista ordinarie persontåget från Åkers styckebruk till Stockholm, på kvällen den 7 januari 1994.

tema människorna bruket och kanonerna

Det första smalspåriga dieselloket, inköpt av Åkers Styckebruk. Personen på bilden är lokförare Ragnar Ekelund. Fotot är taget 1933.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

Torget – folkhemmets mötesplats

historien i Sörmland



Alla samhällen har sina mötesplatser. Landsbygden hade sin kyrkbacke och städerna sina torg. På medeltiden var torget platsen för handel, offentliga kungörelser och skådespel.

I folkhemmets Sverige blev torget symbolen för gemenskap och samförstånd, medborgarnas offentliga rum för samhällsengagemang och kulturevenemang. På nästan alla bruksorter byggdes nya torg tillsammans med nya bostadsområden under högkonjunktens 1950- och 1960-tal.

Vanligen planerades torget i anslutning till en knutpunkt för spårtrafik, som ett mottagningsrum för de nyanlända tågresenärerna. Affärlivet skulle



Huset till höger är byggt med affärslokaler i bottenvåningen. Hit flyttade Konsum 1952. Fotot är taget 1957.

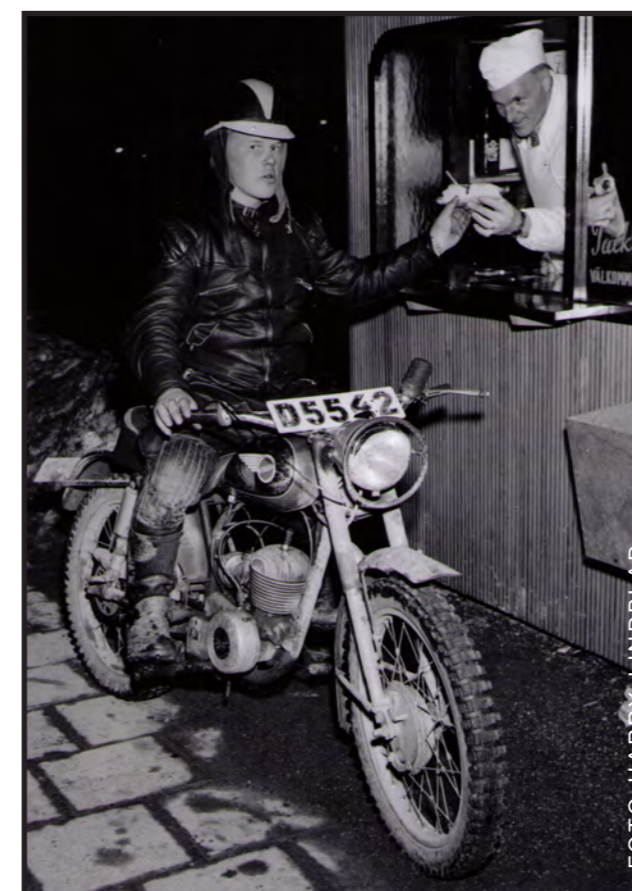


Romer kom någon gång om året till Åkers styckebruk och slog upp sitt tält på Zigenarbacken, kullen bakom dig. Här arrangerade de bröllop inför publik. Det kostade 5 öre att gå in och titta. Fotot är taget omkring 1930.

stimuleras genom en väl utvecklad centralplats. Enligt anvisningarna i en skrift utgiven av Sveriges Köpmannaförbund 1950 skulle det förutom butiker också finnas bibliotek, samlingsal, konditori och biograf vid torget.

Åkers kommunala förtroendemän hade studerat skriften och efter dessa stadsplaneidéer skapades Åkers styckebruks centrala bebyggelse och torg. Torget skulle bli "samhällets ansikte", en ny mötesplats för Åkersborna med konditori, Konsum, bensinmack och korvkiosk. Vid torgets norra sida uppfördes samhällets mest monumentala byggnad, Folkets Hus, som invigdes 1952.

1953 gjorde Kooperativa Förbundets arkitektkontor ett förslag till en plantering mitt på torget. Förslaget bearbetades 1956 av trädgårdskonsulent Göran Johansson i Nyköping och är det som förverkligades och har bevarats till idag.



Håkan "Butcho" Löfgren köper korv av "Korv Ville", Vilhelm Karlsson, den 31 mars 1956. Vilhelm arbetade som snickare på bruket men sadlade om och köpte en korvkiosk. Den låg ungefär där Bruksgrillen ligger idag.



BP-macken vid torget, 1956. En obemannad mack finns idag kvar på platsen.



Åkers styckebruks järnvägsstation, 1957. På bilden syns både det gamla stationshuset av trä, till vänster, och den moderna stationsbyggnaden i tegel, till höger. Båda finns fortfarande kvar. Mellan stationshusen låg Pressbyrån.

Folkhem – är en vanlig benämning på det samhälle, präglad av statliga och kommunala välfärdssystem, som grundades genom 1930-talets socialdemokratiska reformarbete och som byggdes ut efter andra världskriget.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

FOTO: GUSTAV GABRIELSSON,
HARRY LINDBLÅDS ARKIV

Torget i Åkers styckebruk, omkring 1960.

FOTO: HARRY LINDBLÅD

FOTO: CARL A. ERICSON,
STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

FOTO: HARRY LINDBLÅD

FOTO: HARRY LINDBLÅD

FOTO: HARRY LINDBLÅD

Folkrörelser

historien i Sörmland

I Sverige växte olika folkrörelser fram under 1800-talet, som frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen, idrottsrörelsen och kvinnorörelsen.



Till en revy i gamla Folkets Hus hade damerna i Åkers socialdemokratiska kvinnoklubb gjort dräkter av kräppapper med bokstäver. I bakre raden fr v Linnéa Karlsson, Karin Karlsson, Greta Zetterlund, Elin Blomqvist och Signe Karlsson. I främre raden fr v Greta Bengtsson, Anna Karlsson, Mia Malmqvist, Valborg Eriksson, Hilma Wallin, Alida Karlsson, Eva Källemyr, Betty Johansson, Astrid Johansson, Lovisa Zetterlund och Betty Lund. Fotot är taget på 1930-talet.

Sverige är internationellt känt som folkrörelsernas förlovade land, trots att ingen av de klassiska folkrörelserna har ett svenskt ursprung. Frikyrkan har till exempel sina rötter i tyska och anglosaxiska väckelserörelser, Godtemplarorden (IOGT) infördes till Sverige 1879 från USA och idrottsrörelsen utvecklades i England under 1800-talet.

Grogrunden i folkrörelserna var övertygelsen om att människor kan förändra samhället med fredliga medel genom bättre bildning, ett sundare liv och ideellt arbete. En aktiv roll inom folkrörelsen var ofta en språngbräda in i politiken.

Sveriges Godtemplares ungdomsförbund, avdelning 315 Åkers Wäl. Fotot är taget omkring 1925. Med på den stora bilden är i övre raden fr v Gunnar Gustavsson, Elon Gustavsson och John Lindblad. Sittande fr v Vera Wallin och Helga Eriksson med son.

Spår efter folkrörelserna och det stora intresset och engagemanget hos människorna finner man i form av byggnader, som idrottsanläggningar, Folkets Hus, frikyrkor, nykterhetsloger och klubblokaler.

För folkbildningen och engagemanget i demokratiska frågor spelade studieförbunden en viktig roll i folkrörelsens Sverige. Arbetarnas Bildnings Förbund (ABF) organiserade studiecirklar i till exempel kommunkunskap och skattefrågor.



FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

ABF-studiecirkel i Åkers småskola (nuvarande församlingshemmet). Cirkelledare är arbetarkommunens ordförande Gustav Lindqvist. Elever, fr v Bengt Söder, Gösta Gustavsson, Gustav Axelsson, Bror "Poda" Ottosson, Holger Jansson och Gunnar Zetterlund.



FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

ABF-studiecirkel i gamla Folkets Hus, omkring 1935. Till mötena klädde man sig fin.



FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Svenska Metallindustriarbetarförbundet, avdelning 14, vid Åkers Styrkebruk har fest i gamla Folkets Hus, omkring 1940.



FOTO OKÄND, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Studiecirkel i kommunkunskap i en lägenhet på Raden, Åkers Krutbruk. Stående fr v Karl Fredrik Karlsson, Knut Nilsson, Ernst Karlsson, Leonard Gustavsson, Karl "Knådarn" Karlsson, Hilmer Broman och Ernst Gustavsson. Sittandes fr v Axel Höijer, Karl August Andersson, Sven-Erik Sävström, Axel Söderberg, Allan Pettersson, Philip Eriksson och Gustav "Hammar-Gustav" Jonsson. Fotot är taget omkring 1920.

Förankringen till vänster i politiken var självklar. Mötena avslutades med att man tillsammans sjöng Internationalen eller Arbetets söner.

Kampen mot spritmissbruket samlade många Åkersbor i Godtemplarlogen, Åkers Frihet. Flera av de första arbetarna som valdes in i Åkers styckebroks kommunalfullmäktige tillhörde Åkers Godtemplarloge.

” Rätt mycket superi förekom vid gruvorna och i skogsbygden. (...) Då lönen betalades ut blev det fest och det blev ibland inte så mycket över till familjen där hemma. ”

Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se



I SAMARBETE MED



Folkets Hus

historien i sörmland



Under arbetarrörelsens uppbyggnadstid tvingades arbetarna hålla sina möten undanskymt. På 1890-talet bildades de första Folkets Hus-föreningarna med uppgift att bygga arbetarnas möteslokaler. När facken på bruksorterna så småningom fick rollen av att förmedla ett samförstånd mellan bruket och de anställda började bruken stödja och uppmuntra Folkets Hus-byggen.

Det första Folkets Hus i Åkers styckebruk uppfördes 1922 på målarmästare Erikssons tomt, nära järnvägen med utsikt över Visnaren. Huset fanns kvar till 1975.



Huset till vänster är det gamla Folkets Hus. Huset fanns kvar till 1975.



Repetition i gamla Folkets Hus, omkring 1936-37. På trummor Bernt Kumlin, bas Folke Henriksson, klarinet Stig Lindqvist, piano Sven "Doglas" Andersson och trumpet Helge Lindqvist.



Revy med Åkers SSU amatörer. Gamla Folkets Hus, omkring 1930. Maj-Britt Karlsson och Nils Sundström.

1948 hade man börjat planera för det nuvarande Folkets Hus. Arbetare från de olika industrierna i Åkers kommun arbetade extra på helger och skänkte lönen till bygget. Arbetsgivarna donerade lika mycket som de anställda hade tjänat in. Dessutom gav Rutger von Seth medel till den väldiga väggmålningen av Gösta Geerd som finns i samlingslokalen på andra våningen.

Modevisning i Folkets Hus 20 november 1954.



Torget med Folkets Hus, 1955.

Byggnaden invigdes 1952, som ett av få Folkets Hus-byggen under 1950-talet. Det hade kostat 620 000 kronor och är den mest representativa byggnaden i Åkers styckebruk. Folkets Hus användes också som kommunalhus fram till sammanslagningen med Strängnäs kommun 1971.

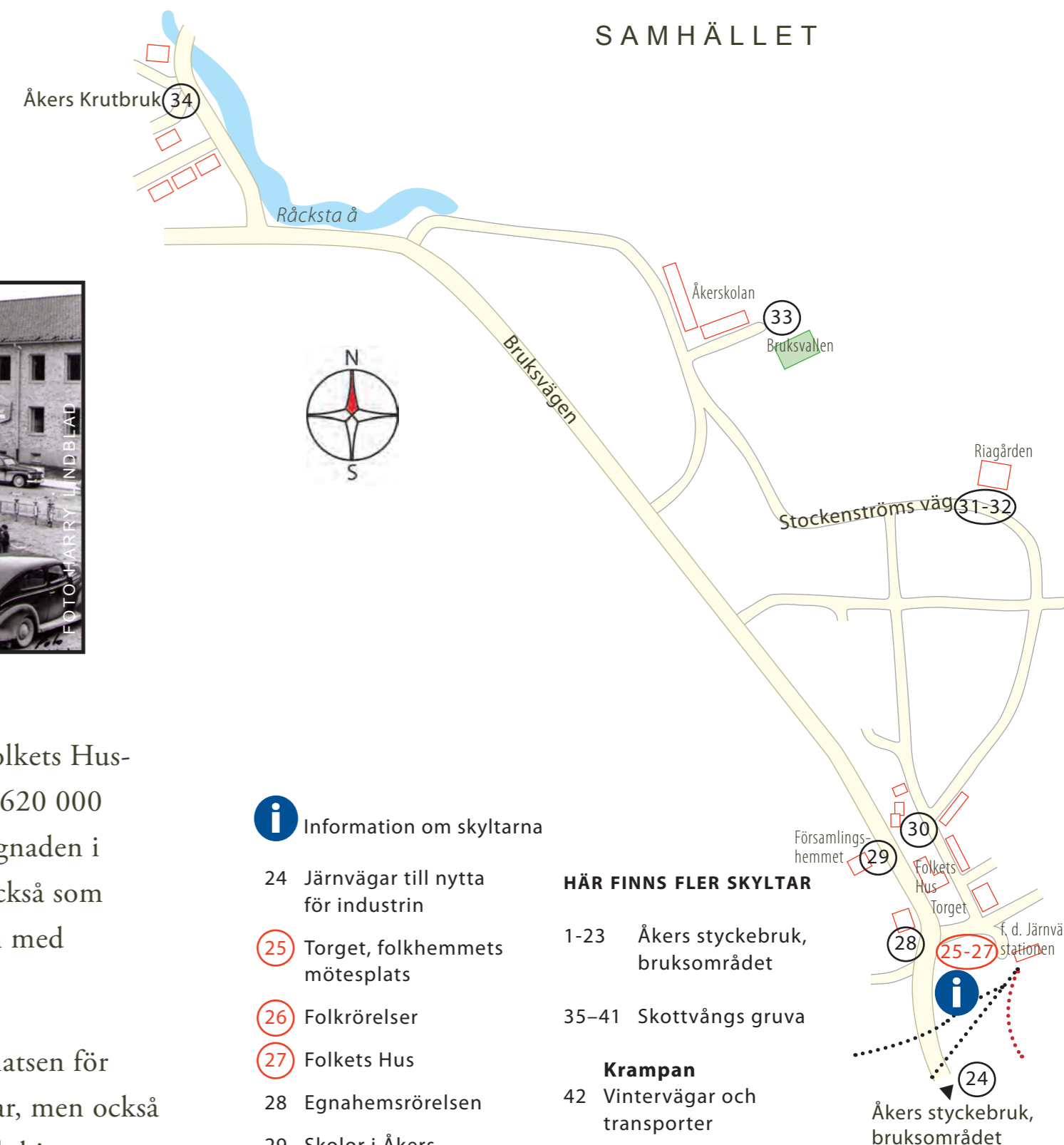
Folkets Hus i Åkers styckebruk har varit platsen för många folkliga evenemang och studiecirkel, men också för underhållning, musik, modevisning och bio.

” Biografen gick bra. En av filmerna i början som visades var "Hon dansade en sommar" (...) Man tjusades av den unga, nakna kärlek som filmen speglade (...). ”

Ur Dokumentation över Åkers Arbetarrörelses historia (Studiecirkel 1987-88).

Under åren kring sekelskiftet 1900 bildade arbetarna i Åkers styckebruk flera fackföreningar – alla nedlagda i samband med storstrejken 1909. Det dröjde till efter första världskriget innan arbetarrörelsen fick luft under vingarna igen. Då bildades fackföreningar bland arbetarna vid Forssa såg, Berga och Åkers Krutbruk. Vid Åkers Styckebruk startades 1920 Metalls avdelning 14 och Gjutarfackföreningen nr 150. Även skog- och lantarbetarna organiserade sig.

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN



i Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemets mötesplats
- 26 Folkmöten
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i bruksamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvångs gruva

Krampan

- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)

SÖRMLANDS
MUSEUM



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Egnahemsrörelsen

historien i Sörmland



Trångboddheten bland arbetare och statare var ett av de stora sociala problemen vid sekelskiftet 1900. De dåliga bostadsförhållandena bidrog till ett jäsande missnöje och en oroväckande stor emigration till USA. Från flera håll försökte man underlätta för människor att ta saken i egna händer och själva bygga nya bostäder åt sig. Kommuner upplät mark och staten lånade ut pengar till goda villkor åt dem som ville bygga eget.

Den så kallade egnahemsrörelsen var något som också uppmuntrades av bruksägarna. För dem var det ett sätt att binda kunniga arbetare till platsen och samtidigt slippa underhållet av tjänstebostäder.

I Åkers styckebruk byggdes de första egnahemshusen 1909, sex små villor intill järnvägen, på mark som bruket upplät. På 1920-talet bildade Åkers Styckebruk ett bolag för försäljning av tomter, bland annat på väg mot Forssa såg. I Brobyholm byggdes ett litet egnahemsområde för Åkers Krutbrukets personal.

Intresset för egnahemsbyggen fortsatte under 1930- och 1940-talen då egnahemslån till särskilt barnrika familjer prioriterades. Då tillkom bland annat de små



Grunden grävs för Göte Bengtssons egnahemshus, på Nyblaeus väg. Fr v Karl-Gustav Wallin, Göte Bengtsson, Nils Bengtsson och Karl Mattson.

Maria Wallin serveras kaffe utanför egnahemmet Valhall i Wahrendorffsområdet. Huset byggdes på 1920-talet.

enplansvillorna med källarvåning i det område som idag kallas Skämbylöt. Området döptes i folkmun till "Myrdalen" – efter Alva och Gunnar Myrdal och deras engagemang för barnfamiljer.



Familjen Wallin i sitt egnahemshus. Fr v Ivan, Sixten, Maria och Anders.



Bengtssons hus på Nyblaeus väg, 1968. Huset har tilläggsisolerats och fått en ny panel med eternitplattor.

” När jag fick sparken vid Styckebruket, fick jag jobb på järnvägen. Efter ett år kom bud från gjuteriet att jag kunde jobba där. Jag hade då husrum på Åkers Styckebruk, ett rum och kök i röda byggnaden. Det var litet men trevligt med parken utanför. Så sa de åt mig att snacka med gjutmästaren och jag uppmanades att köpa en tomt. Den kostade 645 kr. Byggnaden gick på 9.000 kr men därav fick jag 4.000 kr i egnahemslån. ”

Göte Bengtson, egnahemsbyggare på 1930-talet.
Ur Åker 1919–1970 En bruks- och bondebygd



Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemmets mötesplats
- 26 Folkrorelser
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i bruksamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvångs gruva
- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

Skolor i Åkers styckebruk

historien i Sörmland

År 1842 bestämdes i den så kallade folkskolestadgan att Sverige skulle få en allmän folkskola. I stadgan stod att varje socken och varje stadsförsamling skulle ha minst en skola med behörig lärare.

Men redan i slutet av 1600-talet fanns en lagstadgad folkundervisning i Sverige. Enligt den var det kyrkans uppgift att undervisa församlingen i kristendoms-kunskap vilket skedde genom husförhör och konfirmationsundervisning.

I Åkers socken fanns i början av 1900-talet sex skolbyggnader spridda över bygden. Den äldsta var Åkers Styckebruks egen skola, den så kallade "Gamla skolan". Skolan låg i nuvarande församlingshemmet, vilket är det gula trähuset på kullen till höger. Bruksägaren Martin von Warendorff (bruksägare 1828–61) lät bygga skolan 1836.



Skolbarnen uppställda framför Åkers Styckebruks skola, "Gamla skolan", med läraren på trappan. Pojkarna har trägevär som användes för exercisövningar. Fotot är taget någon gång på 1870-talet. Byggnaden är idag församlingshem.

På den "Gamla skolan" tillämpades från början den så kallade Lancastermetoden vilket innebar att undervisningen leddes av en enda lärare som ibland kunde ha hundra elever. Äldre och kunnigare elever,

så kallade monitörer, undervisade de yngre eleverna i små grupper. I Sverige infördes Lancastermetoden, som också kallades växelundervisning, på 1820-talet men avskaffades redan på 1860-talet.

1861 byggdes Kyrkskolan, vid Åkers kyrka, och på 1870-talet tillkom två nya skolor, vid gårdarna Berga och Marietorp. 1907 byggde Åkers kommun två skolor, en vid Åkers Krutbruk och en vid Åkers Styckebruk med samma arkitektoniska utformning.

Barnen gick sex år i skolan och om man önskade fortsätta fick man åka till läroverket i Strängnäs. För de flesta arbetarna var det omöjligt att kosta på sina barn en högre utbildning.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Skolklass vid Åkers Krutbruks skola på 1940-talet. Flickorna längst bak, fr v Mona Britt Pettersson, Ing-Britt Lundberg, Marianna Skoglund, Nilly Andersson, Gunhild Svensson, Berit Eklöv och Margit Andersson. Pojkarna i främre raden fr v Sten Karlsson, Sjunne Johansson, Gunnar Larsson, Rune Rydén, Lars Fredriksson och Ralf Eklöv. Lärare är Arne Jeppsson. Framför honom sitter Karl-Olof Stenqvist, Bo Eriksson och Kjell Skoglund.



Information om skyltarna

- | | |
|---|--|
| 24 Järnvägar till nytta för industrin | HÄR FINNS FLER SKYLTLAR |
| 25 Torget, folkhemmets mötesplats | 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 26 Folkkrörelser | 35-41 Skottvångs gruva |
| 27 Folkets Hus | Krampan |
| 28 Egnahemsrörelsen | 42 Vintervägar och transporter |
| 29 Skolor i Åkers styckebruk | 43 Moskvitchbilar |
| 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 31 Från fattigstuga till äldreboende | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 32 Folkets Park | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 33 Idrott i bruksamhället | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 34 Åkers Krutbruk | 48 Björndammens masugun (vid Björndammens café) |



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

Åkers Krutbruks folkskola byggd år 1907. Fotot är taget 1930 och flickorna på bilden är Siri och Maja Jogård. Skolan revs 1959.

Skolor i Åkers styckebruk

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Riksdagen beslöt 1950 att en enhetskola, från 1962 kallad grundskola, skulle införas i Sverige. Målet var att alla barn skulle få samma möjlighet oberoende av bostadsort, ekonomisk och social status. Skolformen skulle dels ersätta folkskolan som ansågs gammalmodig, dels förbereda ungdomarna för praktiska och teoretiska yrkesvalslinjer.

I början av 1950-talet byggdes Centralskolan vid Solberga i Åkers styckebruk. Skolan bytte sedan namn och heter i dag Åkerskolan. Här går elever från årskurs ett till årskurs nio.

Skolköksundervisning i samlingslokalen.



Det första skolköket i Åkers styckebruk, 1922. Övre raden fr v Elsa Zetterberg, Ingeborg Karlsson, Ingeborg Jurstedt, Svea Ekrot och Lilian Lindholm. Mellersta raden fr v Gerda Björkvall, Dagmar Axelsson, Helga Svensson och Gerda Pettersson. Nedre raden fr v Karin Holmström, Märta Nilsson, lärarinnan fru Björkman, Ester Ringdahl, Märta Andersson och Daga Serrander.



Folkskola vid Åkers Styckebruk.
Åkers Styckebruks folkskola, Löta skola, byggdes 1907. Bilden är tagen omkring 1910. Skolan fanns kvar till 1960-talet. Byggnaden är i dag privat bostad.



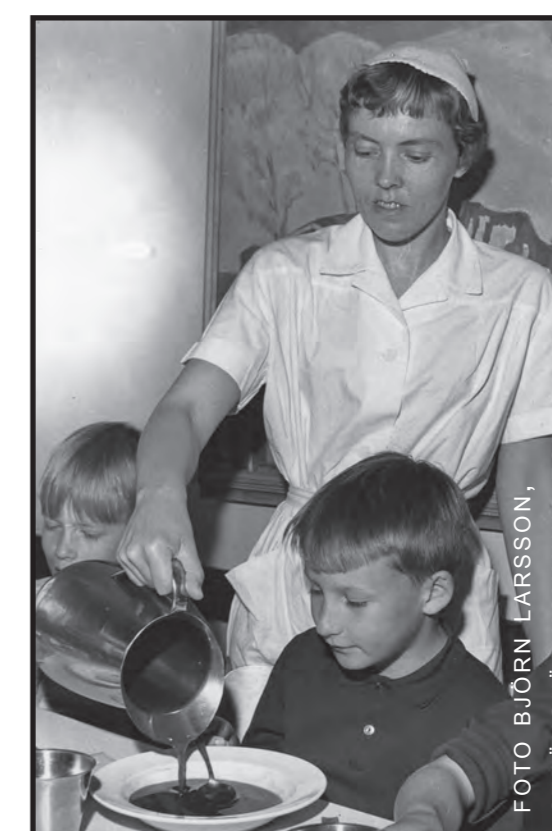
Samlingslokalen låg nedanför Bruksraden vid styckebruket. Här hölls skolköksundervisning för flickor. Huset är numera rivet. Fotot är taget på 1960-talet.



Småskolans elever vid Åkers Styckebruk, 1926–27. Övre raden fr v Göte Lundberg, Kerstin Karlsson, Sven-Allan Andersson, Tore Hellding, Gösta Karlsson, Manfred Larsson, Sigvard Johansson, Anna-Lisa Lindholm, Anna-Lisa Karlsson, Ingegerd Karlsson, Hildur Karlsson, Kurt Törnblom, lärarinnan Höglund Nyström samt Ruth Karlsson. Mellersta raden fr v Gösta Andersson, Sigvard Karlsson, Gunnar Malmqvist, Maja Hollsten, Ingrid Blomkvist, Herbert Sandin, Lennart Andersson, Stig Andersson och Gunnar Jansson. Sittandes fr v Stina Karlsson, Doris Andersson, Ingrid Lindroth och Birgit Arnborg.



Skolsal i Löta skola, 1926.



En av de fyra kvinnorna som skötte "matis" i Åkerskolan, Eva Aspeklev. På bilden serverar hon saftsoppa till Håkan Rydén i årskurs tre, 1967.

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO CARL A. ERICSON,
HARRY LINDBLADS ARKIV

Skolsal i Löta skola, 1926.

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Åkers styckebruk – folkhemmets samhälle

Under 1900-talet kom arbetsplats och bostäder vid bruken allt tydligare att separeras från varandra. På de öppna fälten mellan Åkers Styckebruk och Åkers Krutbruk växte det nya samhället med bostäder, kommersiell och offentlig service upp under tjugo år, från omkring 1950 till omkring 1970.



Flygfoto över Åkers styckebruk, 1947. På fältet i bildens högra hörn finns idag torget med Folkets Hus och de första hyreshusen.

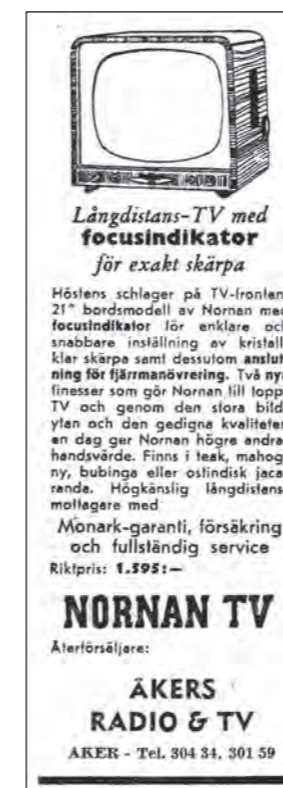
På de flesta mindre bruksorter var det alltså, i folkhemmets Sverige, företagen som hade initiativet i bostadsfrågan. I Åkers styckebruk bekostade bruksägare Rutger von Seth bygget av till exempel de rödputsade bostadshusen bakom dig. Efterhand övertog kommunerna alltmer av ansvaret för bostadsbygandet.

De nya bostadshusen från tiden efter andra världskriget är brukssamhällets intressantaste bidrag till 1900-talets arkitekturhistoria. Formspråket skulle spegla samtid och framtidsanda.

Husen, framför dig, med putsade fasader och en modernistisk färgsättning i geometriska fält, uppfördes av Stiftelsen Åkershus i slutet av 1950-talet. Arkitekten

var Per Gösta Eriksson. Byggkostnaden för de första 44 lägenheterna var 1,9 miljoner och hyran 30 kr/m². Lägenheterna fördelades mellan krutbrukets och styckebrukets arbetare.

På bottenvåningen fanns lokaler med damfrisering, herreklipping, färghandlare, tandläkare och radiohandlare. ”... en standard som man även i grannstaden Strängnäs får leta efter maken till.” Så beskrivs lägenheterna i pressen och för några som flyttade in måste kontrasten mot de tidigare statar- och arbetarbostäderna ha varit stor.



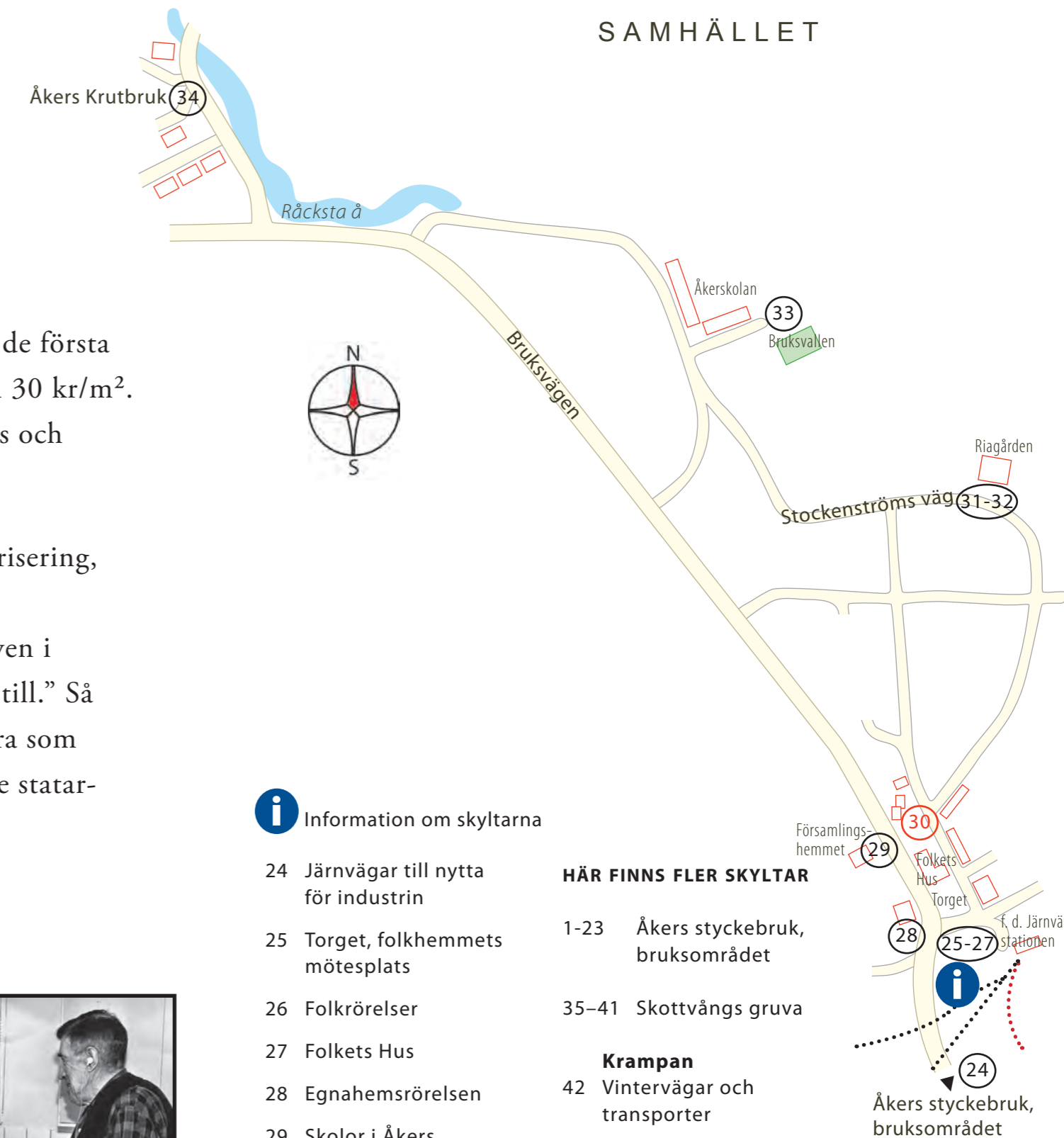
Annonser i Strängnäs tidning 29/10 1958.



Syskonen Oskar, Hilma och Hilmer Jonsson bodde först i Kråktorp men flyttade sedan till en modern lägenhet i ett hus byggt av Stiftelsen Åkershus.

” Städska-pen är även de inredda och ger plats för skurhink. (...) Badrummen har tio skift kakel och utom att det ser flott ut blir de mycket lättare att hålla rena. ”

Strängnäs tidning 10/10 1957 vid invigningen av det sista B-huset.



Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemmets mötesplats
- 26 Folkrorelser
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i brukssamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvångs gruva
- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

historien i Sörmland

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

Hyreshus byggda av Stiftelsen Åkershus i slutet av 1950-talet. Fotot är taget 1963.

Folkets Park

historien i Sörmland



Folkparkerna, en del av Folkrörelse-Sverige, var arbetarorganisationens samlingsplats och nöjespark. De ägdes av arbetarföreningarna tillsammans. Sveriges första Folkets Park öppnades i Malmö 1891.

Det första "Folkets Park" i Åkers styckebruk låg intill Bergaån, nära fabriksområdet. 1942 tyckte man att det var dags för en ny Folkets Park. En större dansrotunda behövdes och en scenbyggnad för artister. Sedan början av 1920-talet fanns många fackföreningar i Åkers styckebruk som nu kunde ställa upp och dela på ansvaret. Från Styckebruket köpte man den mark där Riagården nu ligger. Mycket ideellt arbete utfördes. Den 10–11 juli 1943 invigdes parken. I anslutning till Folkets Park byggdes, i privat regi, en minigolfbana.

” I början av 1950-talet kom Ungdomsparaden och en annan gång Sonja Sjöbeck med Kiki Stenfeldts Hawaiorkester. Snoddas inte att förglömma med parkens publikrekord. ”

Ur Dokumentation över Åkers
Arbetarrörelses historia
(studiecirkel 1987–88)

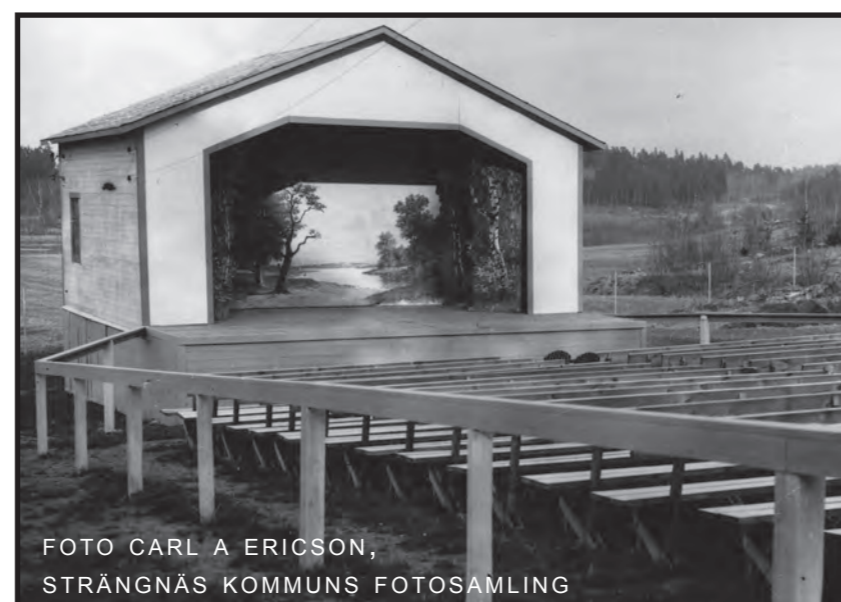


FOTO CARL A. ERICSON,
STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Friluftsteatern vid Åkers Folkets Park. Fotot är taget omkring 1940.



Kafépersonal i Folkets Park. Övre raden fr v Emma Andersson, Elsa Westerlund, Anna Thörne och Signe Karlsson. Nedre raden fr v Maja Wilander, Lovisa Zetterlund, Alma Johansson, Elin Andersson, Betty Lund, Karin Forsmark, Ester Eriksson och Lydia Andersson.

Det var i Folkets Park man samlades för förstamaj-möten. Men framförallt var det en plats för nöjen, en plats att träffas och umgås på. Bröderna Lindqvist hörde till dem som spelade här första säsongen. Andra somrar gästades parken av Calle Jularbo, Bertil Boo, Alice Babs, Putte Wickman, Sonya Hedenbratt – alla var de där. För dansmusiken lördagar och söndagar svarade också de lokala förmågorna som Arne Rundgrens trio.

Det gick allt sämre för Folkets Park. I början av 1960-talet upplöstes föreningen och marken såldes till kommunen. På platsen uppförde kommunen ålderdomshemmet Riagården.



FOTO CARL A. ERICSON,
STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Dansbanan vid Folkets Park. På området byggdes senare Riagården. Fotot är taget omkring 1940–42.

” (...) parken började få svårigheter. Ungdomen köpte bilar och åkte ut till andra metropoler, TV:n hade kommit också till Åker. Man stannade inne om kvällarna (...). ”

Ur Dokumentation över
Åkers Arbetarrörelses historia
(studiecirkel 1987–88)



i Information om skyltarna

- | | |
|---|-------------------------------------|
| 24 Järnvägar till nytta för industrin | 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 25 Torget, folkhemmets mötesplats | 35-41 Skottvängs gruva |
| 26 Folkrörelser | |
| 27 Folkets Hus | |
| 28 Egnahemsrörelsen | |
| 29 Skolor i Åkers styckebruk | |
| 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle | |
| 31 Från fattigstuga till äldreboende | |
| 32 Folkets Park | |
| 33 Idrott i brukssamhället | |
| 34 Åkers Krutbruk | |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | |
|--|
| 42 Vintervägar och transporter |
| 43 Moskvitchbilar |
| 44 Stånggången till Skottvängs gruva |
| Krampan |
| 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |



I SAMARBETE MED



MER TEXT FINNS PÅ ANDRA SIDAN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

Första maj 1952. Åkers musikkår spelar på scenen i Folkets Park.

FOTO HARRY LINDBLAD

Från fattigstuga till äldreboende

historien i Sörmland

Sedan medeltiden har fattigvården i Sverige skötts av kyrkan. Enligt 1847 års fattigvårdsförordning skulle det i varje socken finnas en fattigvårdsstyrelse.

I Åker var ansvaret för fattigvården, fram till 1927, delat mellan Åkers Styckebruk och socknen. Styckebrukets ålderdomshem låg i Skäggesta. Där bodde bara de som varit anställda vid styckebruket. Socknens ålderdomshem låg vid Lötbacken. Från 1927 tog kommunen över hela ansvaret för äldreomsorgen och fram till 1966, när Riagården byggdes, fungerade Skäggesta som ålderdomshem. Idag är Skäggesta vandrарhem.

” Den som rädde om Skäggesta förr han hette Hultberg och när han dog 1898 så köpte bruket de o byggde om till ålderdomshem, det blev ju bättre än kommunens, som låg ve Lötbacken, det var fattigstuga o de va de nog också, di fick bo en hoper, en sju åtta stycke i ett rum o laga maten själva. ”

Gustav Larsson, född 1884

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Till socknens, senare kommunens, ålderdomshem Lötbacken kom äldre personer från övriga delar av kommunen. Ålderdomshemmet hade stora brister. Vatten och avlopp saknades fram till 1923 och det klagades över ohyran. Budgeten var stram. Av pensionen fick de gamla disponera halva summan, 5 öre för kvinnorna och 10 öre för männen, per dag. Genom strumpstickning och säckklagning kunde de gamla tjäna en extra slant. Ibland tog man också in änkor och barn som hade det svårt.

Skäggesta ålderdomshem på 1920-talet. Nedanför trappan till vänster står dövsuttman Johanna. Hon hade arbetat som malmvaskerska vid Skottvångs gruva.

” Det var ju rättor och vägglöss, som höll på att äta upp de gamla där uppe i Lötbacken. ”

Ur bandintervju med Ester och Nils Rundgren, Riagården

I Åkers styckebruk uppfördes det första huset med lägenheter för pensionärer 1948. Byggnaden låg nära Åkers kyrka. Efterfrågan på lägenheterna var stor och redan 1955 byggdes ytterligare två hus för seniorboende nära torget, bakom huset där konditoriet ligger i dag. 1966 lät kommunen uppföra Riagården, ett boende för bygdens äldsta. Riagården byggdes senare om och den byggnad som står här idag invigdes 1997.



FOTO CARL A. ERICSON, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Skäggesta ålderdomshem, 1928. Personal och boende på ålderdomshemmet är uppställda för fotografering på trappan till ålderdomshemmet. Övre raden fr v Nyström, Lindkvist, Hilma Wallin från fattigvårdsnämnden, Karl August "Nikolaus" Karlsson, Källström, Augusta Nilsson, Johan Lindblom, Axel Jansson, Anna Dahl, Nyström, Emma Johansson, Elin Lindblom och Frans Josef Larsson. Stående, nedre raden fr v snickare Rylén, "Tomten" Jansson, skomakare Karl Dahl, Björk, Oskar Lindkvist, Albertina Sjökvist, Tilda, mor Venna, Emma, luffaren Ekberg och Lundström. Sittandes i mitten, övre raden fr v föreståndaren Dory Lövestedt, Märta, Eva Friman och Charlotta Jansson. Nedre raden fr v Lovisa Pettersson, Astrid Johansson, Elin Eklöv och pigan "Disk-Tilda".

Lötbacken, Åkers kommuns gamla fattigstuga. Fotot är taget 22 maj 1980. Idag är Lötbacken privat bostad.



FOTO HARRY LINDBLAD



FOTO S. FILANDER, HARRY LINDBLADS ARKIV

Ingallil Filander, Annelie Eriksson och Mona Filander spelar och sjunger på Riagården för pensionärerna Ingeborg Johansson, Ester Lindqvist, okänd och Greta Stenman.



FOTO OKÄND, STRÄNGNÄS KOMMUNS FOTOSAMLING

Skäggesta var Åkers Styckebruks ålderdomshem fram till 1927. Byggnaden till höger på bilden lät bruksägare Lady Gosling bygga som födelsedagspresent till sin make. Idag är Skäggesta vandrарhem. Fotot är taget omkring 1915.

Ordnings-Regler

Allmänna.

1. De yngre och vuxna äro påbjudna att med kärlek och värdighet hjälpa de gamle och svaga vid hvarje tillfälle, så sådant är befäl.
2. Omsorg, hjälpa eller laster samman gämsat af den, som sådant förtjänar.
3. Högst och mest äro och lydnad mot såväl föreståndaren som föreståndarinnan och hvarje annan person, den där ligger att vid samtliga öfriga tillfällen på den arbetsplatsen.
4. Hvar uppfores sig ordentligt och stilla såväl så han väntar utom som inom anstalten, säker och reder sin ång, iakttagit sträng renlighet, ordning samt aktsamhet mot eldvar. De lät-till utsedda hjälpkvinnorna sopa, ventiler och städa rummen samt hålla noggn tillsyn öfver eld och ljus.
5. Hvar som skickas till eller från arbetsplatsen, skall vara ordentligt klädd, och ha på sig ordentliga skor.
6. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
7. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
8. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
9. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
10. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
11. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
12. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
13. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
14. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.
15. Ingen må dricka eller äta förrän han eller hon fått tillstånd af föreståndaren eller föreståndarinnan.

Särskilda.

Regler för ordningen inom höningsrummen.

1. Kl. 7 i m. skall vara ordentligt klädd i höningsrum.
2. Kl. 7 i m. skall vara ordentligt klädd i höningsrum.
3. Kl. 7 i m. skall vara ordentligt klädd i höningsrum.
4. Kl. 7 i m. skall vara ordentligt klädd i höningsrum.
5. Kl. 7 i m. skall vara ordentligt klädd i höningsrum.

Regler för ordningen i Matsalen.

1. Hvar skall på gifven tidpunkt skyndsamt tillkoma sig i matsalen och alla andra förtäringar på platsen samt reder renlighet: fukt och ställa sig ställa.
2. Hvar, som kommer till matsalen senare än ordentligt, skall vara beredd till sitt rum.

Dag-ordning.

Hvarje morgon, både vinster och sommar, ringes kl. 6 och höra alla, elfven barnen i skoltiden, vara i ordning kl. 7. Kl. 7, 8 frukost, kl. 8 åter arbete; kl. 1—2 middag; kvällsvard på vintern kl. 7, på sommaren kl. 8. Morgonkl. 7, 8 frukosten.

Återbör vinster och sommar medelbart efter kvällsvarden.

De stouager, då präst är hindrad besöka fattigvården, litar föreståndaren eller någon annan predikan.

Kl. 9 på vintern och kl. 9 på sommaren stänges, då alla gå i säng.

Omkring år 1900 kom en föreståndarinna från Bohus socken. Hon hade med sig dessa ordningsregler vilka också kom att tillämpas på Skäggesta ålderdomshem.



LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



GNESTA
KOMMUN

Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

MER TEXT FINNS PÅ ANDRA SIDAN

HARRY LINDBLADS ARKIV

HARRY LINDBLADS ARKIV

tema människorna bruket och kanonerna

Idrott i brukssamhället

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Vintersporter

Innan ishockeyn kom på 1930-talet var bandy den främsta lagsporten vintertid. Bandy började allmänt spelas på 1920-talet och det var den första idrottsarten i Åkers IF. Matcherna spelades på sjön Visnaren.

Bandy match på Visnarens is.



Den första kända ishockeymatchen ägde rum i Åkers styckebruk 24 januari 1933. Man spelade till en början på Hagakärret som låg bakom krutbruket. En hockeyplan byggdes så småningom vid Hagalund men flyttades senare till Bruksvallen där en ny hockeyrink invigdes 1953/54. Åkers hockeylag hade stora framgångar och spelade i den främsta hockeyserien vid två tillfällen, på 1940- och 1950-talen.

Krigsvintrarna i början av 1940-talet var goda år för vintersport. 1942 anlades i Hasselhammaren en hoppbacke, enligt uppgift på initiativ av en hitflyttad norrlänning som hette Brunnberg. Den första tävlingen lockade 35 hoppare. En av dem kammade hem segern med ett hopp på 24 meter.



Terränglöpning har alltid varit en stor gren inom Åkers IF. Foto av Åkers IF:s lag i terränglöpning. Fr v Bengt Söder, Robert Zetterberg, Herbert Serrander, Holger Jansson, Evert Pettersson Källemyr och Birger Ekelund.

Fotboll var för män och pojkar. Här ett pojklag i Köpinge i Åkers styckebruk. Fotot är taget omkring 1930 i Köpinge hage. Stående fr v Sigvard Johansson, Gösta Karlsson-Cardeståhl och Karl-Olof Eklöf. Sittande fr v Elis Gustavsson och Gunnar Malmqvist.

Sommarsporter

Fräidrott och terränglöpning har varit stora sporter sedan Åkers IF bildades 1918. Det första tävlingsprotokollet i terränglöpning är från april 1921. På de tre första platserna kom Einar och Herbert Serrander samt Elon Gustavsson. 1934 började man satsa på orientering i Åkers IF.



De stora skogarna kring Åkers styckebruk lämpar sig väl för orientering. På bilden syns Åkers IF:s damlag i orientering. Fr v Eivor och Marie-Louise Fredriksson samt Berit Oskarsson. Marie-Louise sprang i svenska landslaget på 1950-talet.

Den viktigaste och enda sommarlagsporten var fotboll. Fotbollens historia började i England under 1800-talet. Från en lagidrott vid skolor och universitet utvecklades den till en sport med förankring i arbetarledet. Football League bildades 1888 och strax spred sig idrotten över världen. Redan från starten fanns fotboll med i Åkers IF. 1930-, 1940- och 1950-talen var goda fotbollsår för klubben.

Åkers IF:s A-lag i fotboll, 1959. Laget segrade i Stallarholmskannan. Stående fr v Göte "Gicken" Andersson, Roland Stener, Ulf Hallin, Karl-Uno Blomqvist, Olle Eriksson, Mindor Kriholm, Lars Helgstrand och lagledare Karl-Gustav Palm. Främre raden fr v Reino Carling, Alf Alriksson, Arne Öhman, Karl-Axel Blomqvist och Lennart Stener.



Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemmets mötesplats
- 26 Folkrorelser
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i brukssamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvängs gruva
- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvängs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



STRÄNGNÄS
KOMMUN



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Idrott i brukssamhället

historien i Sörmland

Idrottsrörelsen har sedan 1800-talets slut haft ett starkt fäste i bruksorterna. Bruksägarna har upplåtit mark för idrottsanläggningar och stöttat verksamheten. Så även i Åkers styckebruk. År 1918 bildades Åkers IF genom en sammanslagning mellan styckebrukets idrottsförening IF Svea och krutbrukets idrottsförening Åkers Sportklubb.

Den ideologiska drivkraften bakom idrotten som folkrörelse var bland annat folkhälsan. Bollsporter ansågs befrämja ”kroppslig spänstighet, säkert öga, snarrådighet, disciplin och gott kamratskap”, som Nordisk Familjebok beskrev det 1905. Viktigt var också den nationella och lokala stoltheten. Idrotten har betytt mycket för sammanhållningen på bruksorterna och för den speciella bruksandan.

Några ordentliga idrottsplatser fanns inte i Åkers styckebruk förrän på 1940-talet. Fram till dess spelade man fotboll på Granbyplan, gårdet mellan bensinstationen och styckebruket. Bandy spelade man på Visnarens is och hockey på Hagakärret, bakom krutbruket.



1939 iordningställdes Hagakärret som ishockeyplan. Den 26 januari 1940 spelade Åkers IF sin första seriematch mot GUIFs Reserver i Sörmlandsserien. Åkers IF vann serien det året och blev uppflyttade till division tre.

Några kvinnor från Åkers Krutbruk spelar bandy. Stående Rut Södergren. Knästående fr v Göta Ottosson och Ingrid Blomqvist.

I slutet av 1930-talet upplät styckebrukets ägare Bo von Stockenström ett område i Solberga för en ny idrottsanläggning. Med hjälp av anslag från kommunen, tipsmedel och mycket ideellt arbete skapades Bruksvallen till en kostnad av 30.000 kronor. Det blev en idrottsplats av klassiskt format med fotbollsplan och plats för friidrott med löparbana.

År 1942 invigdes Bruksvallen av dåvarande bruksägare, vid styckebruket, Rutger von Seth. Samma år invigdes en hoppbacke vid Hasselhammaren, på andra sidan Räckstaån. År 1964 byggdes simhallen vid Åkerskolan och år 1974 invigdes ishallen. Även den uppfördes med mycket ideellt arbete.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



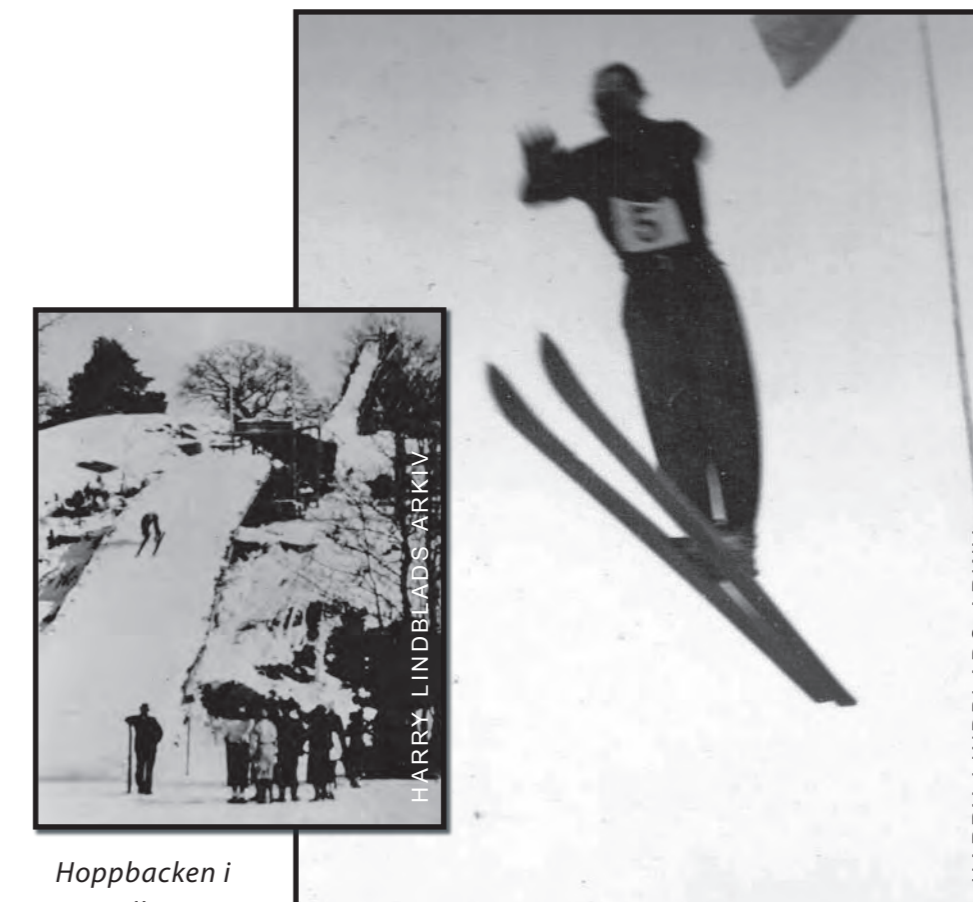
Åkers IF:s bandylag omkring år 1930. Stående fr v lagledare Göte Bengtsson, Nils Andersson, Eskil Andersson, Gösta Sundin, Sven Karlsson, Ragnvald Karlsson, Gösta Insulander, Alvar Lövgren och Folke Andersson. Främre raden fr v Sven Wallin, Sigvard Forsmark och Enar Jansson.



Bengt "Pliggen" Lindqvist. Han blev landslagsmålvakt på 1950-talet.



Fotbollsmatch på Granbyplan. Målvakt är Holger Westerlund. Fotbollsplanen lutade och hade en nivåskillnad på två meter.



Hoppbacken i Hasselhammaren, 1942. Tävlningen lockade 35 hoppare och 700 åskådare.

Premiärhopp i hoppbacken. Rekordet den gången var 24 meter.



Gymnastikuppvisning på Bruksvallen. Fanbärare är Margit Höjjer.

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO CARL A. ERICSON, HARRY LINDBLADS ARKIV



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Åkers Krutbruk

Sedan 1600-talet har det funnits två bruk i Åkers styckebruk, båda med anknytning till det militära. Vid styckebruket göts kanoner (stycken) och kanonkulor och vid krutbruket tillverkades krut.

Det krut som tillverkades vid Åkers Krutbruk fram till 1880-talet var det så kallade svartkrutet, vilket bestod av en blandning av kol, svavel och kalisalpetar. Därefter började man tillverka det betydligt kraftigare bomullskrutet, nitrocellulosakrut.

” Dagspenningen för 10 timmars arbete varierade mellan 2:50 och 3 kronor. Trots att man bodde gratis i brukets bostäder och hade fri vedbrand, var det knapert med slantarna. ”

Allan Pettersson
Ur Krutgubbar och bruksmiljö

Åkers Krutbruks historia är mindre känd än styckebrukets och spåren i samhället av verksamheten är mindre tydliga, trots att krutbruket periodvis varit det största av de båda bruken. En anledning är sekretessen som av militära skäl omgav krutbruket, vilket skapade en sluten bruksmiljö. Ett annat skäl är att de avgörande besluten vid krutbruket, som ägdes av staten och drevs av staten från 1889–1991,

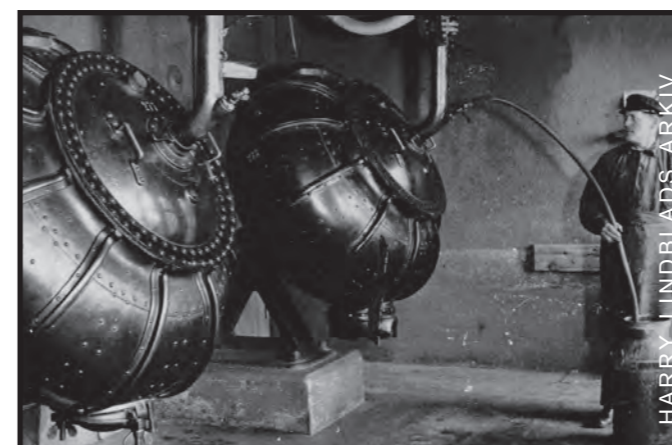
Tillverkning av nitrocellulosakrut



Rivning av nitrocellulosa.



Centrifug som användes för att ta bort vattnet ur nitrocellulosan.



I den roterande polertrumman blandades krutet med grafit.

Arbetare vid Åkers Krutbruk, i början av 1900-talet.

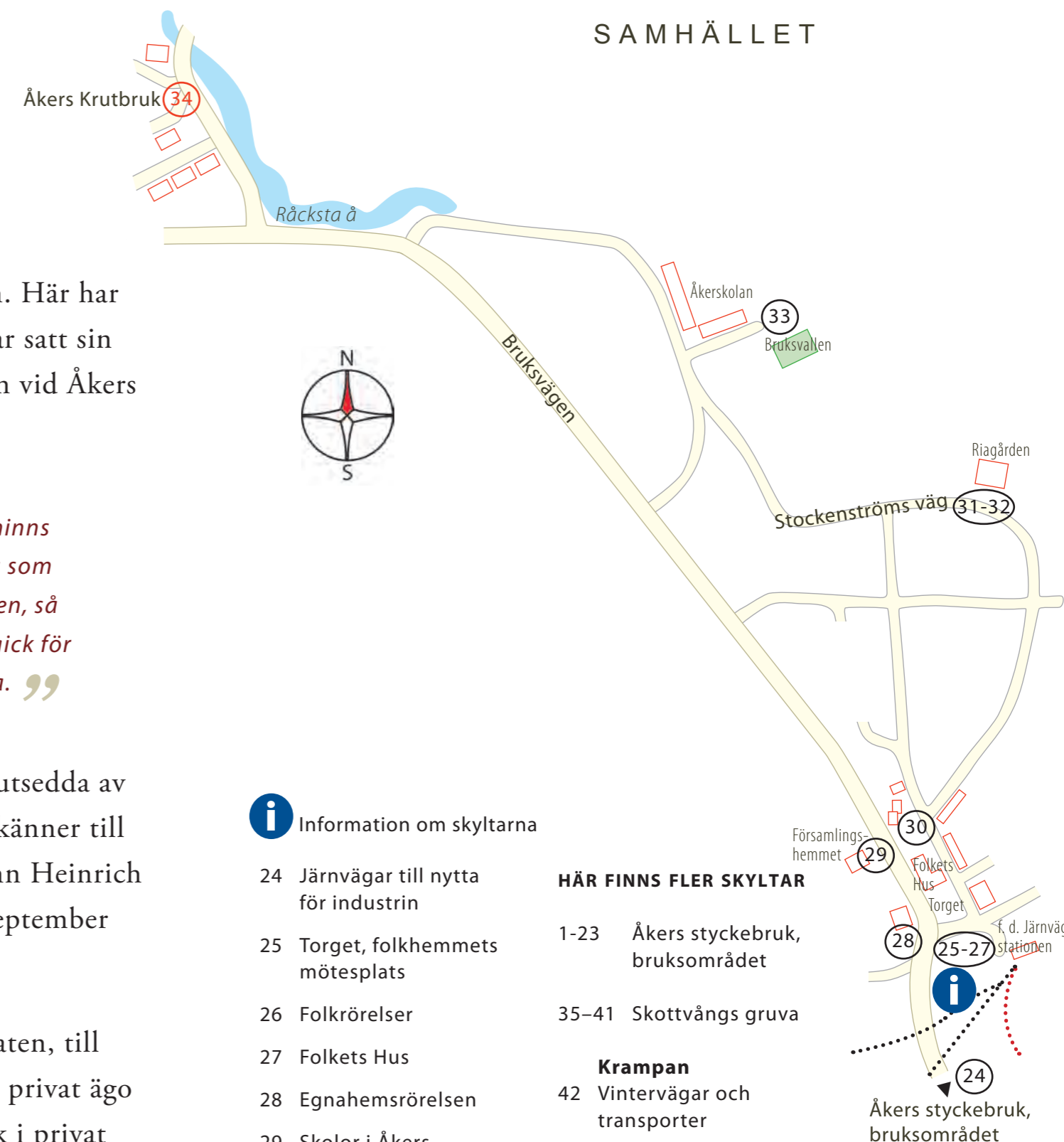
fattades av Arméförvaltningen i Stockholm. Här har det inte funnits någon brukspatron som har satt sin prägel på hela samhället på samma sätt som vid Åkers Styckebruk.

” Jag föddes den 8 december 1894. (...) Jag minns när farsan jobbade som eldare, dom var två som gick skift, så började farsan kl 6 på morgonen, så höll han på i ett till kl 6 på kvällen. Skiften gick för runt och de turades om och böt av varandra. ”

Krutbruket har istället haft företagsledare utsedda av staten. Den första som man med säkerhet känner till var en tysk så kallad pulvermakare vid namn Heinrich Leschhorn som drottning Kristina den 8 september 1641 tecknade arrendekontrakt med.

Fram till 1991 har krutbruket drivits av staten, till skillnad mot styckebruket vilket har varit i privat ägo sedan 1640. 1991 övergick Åkers Krutbruk i privat ägo. Idag är Åkers Krutbruk en ledande tillverkare av pansarskydd till fordon.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



i Information om skyltarna

- 24 Järnvägar till nytta för industrin
- 25 Torget, folkhemmets mötesplats
- 26 Folkrorelser
- 27 Folkets Hus
- 28 Egnahemsrörelsen
- 29 Skolor i Åkers styckebruk
- 30 Åkers styckebruk, folkhemmets samhälle
- 31 Från fattigstuga till äldreboende
- 32 Folkets Park
- 33 Idrott i brukssamhället
- 34 Åkers Krutbruk

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 35-41 Skottvängs gruva
- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvängs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO: ASBERG, STOCKHOLM, HARRY LINDBLÅDS-ARKIV

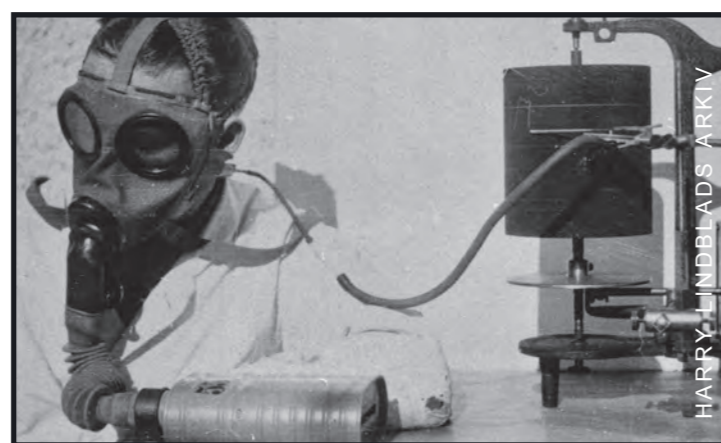
Åkers Krutbruk

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Under perioder av krig har bruket blomstrat. Den svenska stormaktstiden under 1600-talet var en sådan glansperiod. Även under första och andra världskriget gick krutbruket för högtryck. Förutom krut tillverkades spräng- och minladdningar, papphylsor för ammunition, påsar till krutladdningar samt snabbstubin.

1922 upprättades en gasskyddsavdelning med laboratorium. På initiativ av dåvarande chefen överste C G von Otter byggdes 1932 en fabrik för tillverkning av gasmasker och gasskyddskläder. Under andra världskriget hade bruket ca 800 anställda. Det var ca 500 fler än de som arbetade vid styckebruket. Många av dem var kvinnor, som fick sluta sin tjänstgöring efter andra världskrigets slut.



Kontroll av andningsmotståndet i en gasmask.

Trots att de båda bruken har legat så nära varandra var brukssamhällena åtskilda fram till dess att det moderna samhället Åkers styckebruk tog form under 1960-talet. Krutbrukets arbetare bodde vid krutbruket på Raden och i Hagalund (som nu är rivet). Man hade sin egen kooperativa butik och mejeri och barnen gick i krutbrukets skola. Krutbruket hade sin egen fackförening (Försvarets Civila Personals Förbund avd 8, grundat 1918), sjukkasse, idrottsförening, musikkår och dansbana. Och här fanns liksom vid styckebruket ett varmbadhus.

Kvinnorna på fotot arbetade vid Åkers Krutbruk.

” För folket i Krutbrukets isolerade miljö uppstod en slags motsatsförhållande till dem som levde i Styckebrukets miljö. Det där motsatsförhållandet (...) kunde ibland ta sig uttryck i våldsamerheter av olika slag mellan ungdomar från de två bruken. ”

Ur Åker 1919–70 En bruks- och bondebygd av Birgit Gejvall-Seger

” Jag började mitt arbete vid Åkers Krutbruk den 1 november 1913. Min ålder var då 18 år. På den tiden levde de anställda vid Krutbruket som i ett litet samhälle för sig. Affären som vi handlade i var en bod som kallades Röda Bodan. (...) Expediter var gubbarna på bruket som utförde detta arbete på sin fritid (det var endast öppet på kvällarna). ”

Allan Pettersson, född 1896
Ur Krutgubbar och bruksmiljö

Arbetarbostäder, den så kallade Raden, vid Åkers Krutbruk.



Kaffekalas på Raden, där Ragnar och Märta Eriksson bodde. Fotot är troligen taget i början av 1940-talet.



Konsum vid Åkers Krutbruk, 1927. Affären byggdes 1914. I den vänstra delen låg mjölkboden. 1940 flyttade Konsum till Ådalen och den gamla affären byggdes om till matserveringen "Mässen", som drevs av krutbruket i många år. Huset revs 1979.

Huset vid Ådalen har också varit konditori och bageri. Bilden visar kafé Ådalen.



Handelsboden vid Ådalen. Huset kallades för "Sväng om". I handelsboden fanns också en telefonstation.

tema människorna bruket och kanonerna

Skottvångs gruva

historien i Sörmland



Skottvång var den viktigaste gruvan i Åkers bergslag. Här har man brutit malm åtminstone sedan slutet av 1500-talet och troligtvis ännu tidigare. Malmbrytningen pågick fram till 1920 då gruvan lades ner. Idag är Skottvångs gruva en restaurang- och konferensanläggning med en rad olika evenemang och aktiviteter året runt.



Transport av ved på den smalspåriga järnvägen. Fr v Lok-Gustav Andersson, Carl Svensson, Sigvard Axelsson och George Jakobsson. Sittande Elis Johansson och Ernst Jakobsson.

Vid Skottvång kan man se vad gruvarbetet innebar i början av 1900-talet. Till verksamheten hörde ett antal byggnader. Många av dessa finns fortfarande kvar på området. Här finns maskinhuset där ångmaskinen stod, smedjan där borrarerna vässades och härdades, pumpstocksborren där trädstammar borrades ur för att användas som pumpar i gruvan.

I gruvan arbetade gruvarbetare med malmbrytning och uppfordring av malmen. På gruvbacken arbetade kvinnor och barn med malmvaskning. Gruvfogden som ansvarade för verksamheten hade sin bostad på området och drev här ett mindre jordbruk för sin försörjning.

Gruvarbetare Edvin Ljungberg, med barnen Karl och Annie, omkring år 1900.



Gruvarbetarfamilj vid Ekeberga, Skottvång omkring år 1900. Edvin Ljungberg, född 1869 och hustrun Anna Charlotta, född 1865 med barnen Karl, Annie och John.

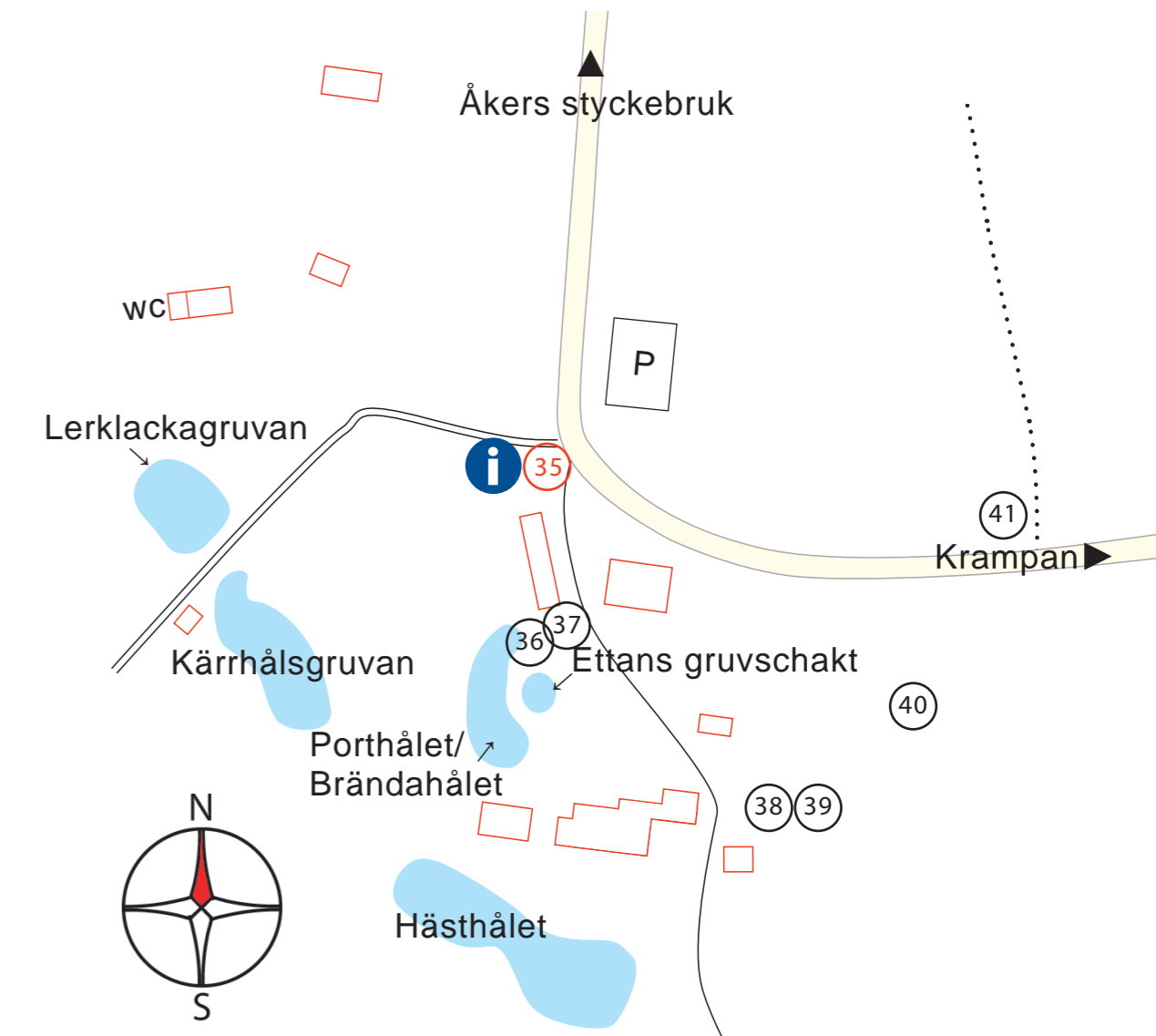
I skogarna arbetade torpare och bönder med kolning och transporter av kol och malm till masugnen vid Åkers Styckebruk. Vid bruket förädlades malmen till olika gjuteriprodukter som kanoner, valsar och plogar.

Borta är alla personer som en gång arbetade med gruvverksamheten vid Skottvång. Men flera av dem kommer du att möta på skyltarna som är uppsatta i området.



Även barn arbetade vid gruvan. Barnen på bilden är, överst till vänster, Ivar Larsson Hagen, brodern Larsson Hagen och längst ner till vänster Ivar Ljungberg. Skottvångs gruva, 1918.

SKOTTVÅNGS GRUVA



i Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampan |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borring | 43 Moskvitchbilar |
| 38 Gruvbrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Gruvpigor och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmilan | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

HÄR FINNS FLER SKYLTA

- | | |
|-------|--------------------------------|
| 1-23 | Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 24-34 | Åkers styckebruk, samhället |



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Tillmakning, krut och dynamit

Före krutets tid i Sverige gick det åt mängder av ved inte bara för kol till masugnarna utan även till gruvbrytningen. Avverkningen gjorde stora områden runt gruvorna till kalhyggen.

Den äldsta tekniken att få loss malmen var att elda direkt på berget och sedan hälla på vatten så att det sprack. Metoden kallas för tillmakning. Arbetet var tungt och tidskrävande och det gick åt stora mängder ved. Tillmakningsmetoden användes på många platser i Sverige långt in på 1800-talet, trots att det då sedan länge fanns ett mer effektivt sätt att spränga med krut.

Krut som sprängmedel i svenska gruvor har använts i mindre skala sedan 1600-talet. Men det var först under 1800-talet som krutet slog igenom ordentligt som sprängteknik. På en karta över Skottvångs gruva från 1798 finns en krutkällare inritad vilket tyder på att man åtminstone sedan den tiden här har använt sig av krut i gruvarbetet.



Skottvångs gruva ur Johan Tobias Geislers kartbok från 1790 med revideringar 1835, 1867 och 1878. Gruvhålet till höger är Brändahålet och det till vänster Hästhålet.



Sprängmedelsförrådet, troligtvis byggt under 1800-talet. På grund av det farliga sprängmedlet som förvarades här ligger huset en bit ifrån övriga bebyggelsen.

På 1800-talet uppfanns nitroglycerin, eller sprängolja som det kallades. Sprängkraften var mångdubbelt större än krutets. Gruvarbetarna var ofta dåligt informerade om hur farligt ämnet var att hantera och många olyckor inträffade. 1897 förbjöds sprängoljan och ersattes allmänt av den mer säkrare dynamiten, en uppfinning av kemisten Alfred Nobel.

” Vid 15–16 års ålder fick Olle i Krampan i uppdrag att hämta dynamit och tändhatter i gruvans förråd vid Mariefred. Det var inget märkvärdigt, tyckte Olle. Men en gång trodde Olle att det skulle gå åt skogen. Det var när han var på hemväg med sitt dubbelspann hästar och sin fjädervagn lastad med 250 kilo dynamit och 1000 tändhatter och hamnade bakom en väghyvel. Maskinen skramlade och gnistrade och utvecklade tjock rök som skrämde hästarna så att de stegrade sig. Olle tvingades hålla tömmarna så hårt så att fingrarna stod som krokarna och kunde ej rätas ut förrän sent på kvällen. Den gången var Olle rädd. ”

Ur årsskriften Gruvan, 1991

Texten sammanställd av Kerstin Landin

SKOTTVÅNGS GRUVA



Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampan |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borrning | 43 Moskvitchebilar |
| 38 Gruvbrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Gruvpigor och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmilan | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | | |
|-------|--------------------------------|
| 1-23 | Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 24-34 | Åkers styckebruk, samhället |



I SAMARBETE MED



MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

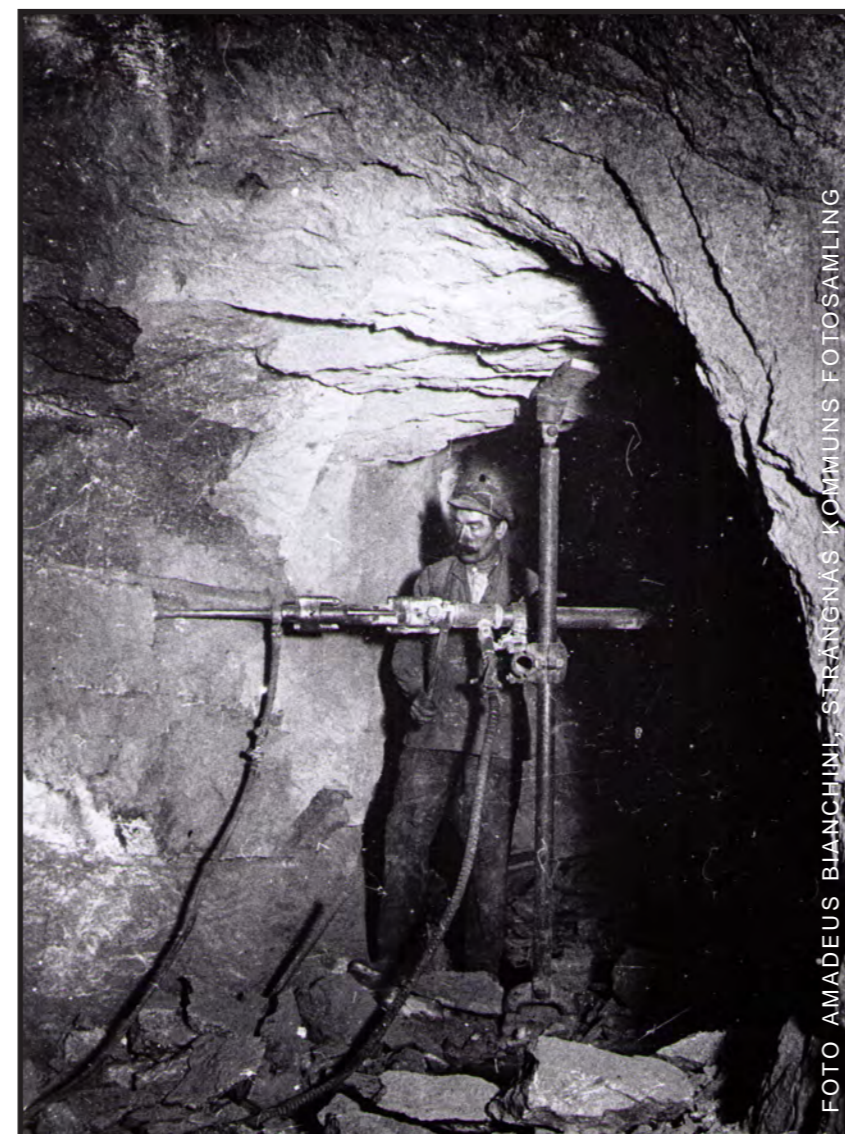
Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Borrning

historien i Sörmland

Gruvarbetet var farligt. Stendammet vid borrningen gav många gruvarbetare stendammlunga. Några hörselskydd fanns inte och många gruvarbetare fick sin hörsel förstörd.

Med krutet följde ett nytt arbetsmoment för gruvarbetarna, borrningen. För att spränga loss malmen i gruvan borrades hål i bergväggen vilka fylldes med krut. Det fanns olika tekniker. Vid två- eller tremansbörning fick en person hålla och vrida borren medan de andra slog. Under 1800-talet blev enmansbörning allt vanligare. Gruvarbetaren fick då både hålla i borren och slå med borrarläggen. Varje gruvarbetare hade med sig flera borrar ned i gruvan eftersom borrarerna snabbt blev slöa.



Lasse i Hagen med pneumatisk pelarborr.

” Smeden hette Karl Jansson och bodde i Ekeberga. Jag minns hur gubbarna kom in i gruvkammaren innanför smedjan klockan sju på morgonen. Där var Lasse i Hagen, Holmsjöstu-Kalle och Klangen (Gustaf Andersson). Det gällde att vara i tid, annars blev gruvfogden Granberg arg. De skulle ha ett rejält borrarknippe med sig ned i gruvan att börja med. Ibland var berget så hårt att det var värre än flinta och då gick det åt många borrar. ”

Sven Malmgren, född 1898, började arbeta som smeddräng vid tretton års ålder.

Ur årsskriften Gruvan 1992

Det var viktigt att ha en smedja nära gruvan för att kunna vässa och härda om borrarerna. Smedjan är det vita huset vid entrén till området.

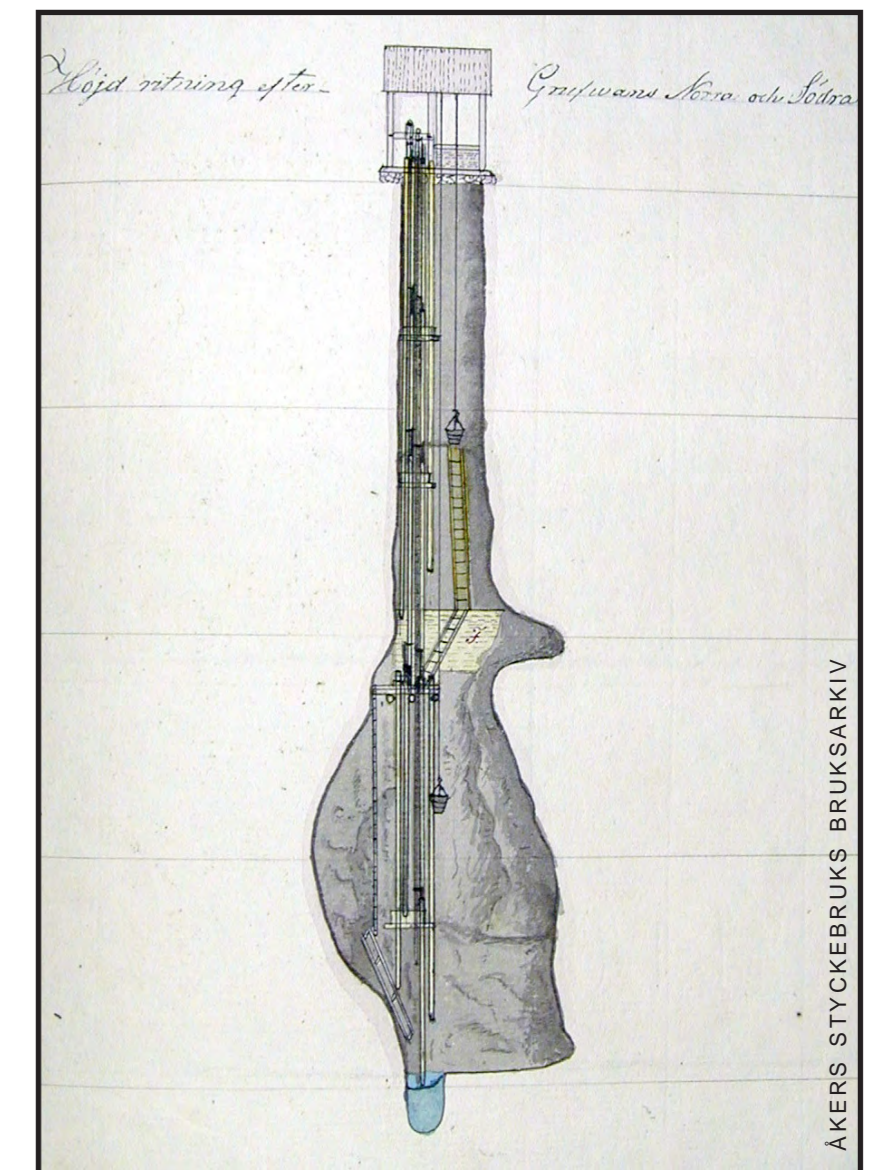
Borrhålet skulle vara cirka en meter djupt. När hålet var klart fylldes det med sprängmedel, vilket var sprängbasens uppgift. ”Eld i berget”, skrek han när det var dags att spränga. Arbetarna fick då lämna gruvan. För att säkert veta att alla laddningar detonerat var det viktigt att räkna smällarna.

Vad tjänade en gruvarbetare?

Gruvarbetare C O Larsson, född 1880, kom till Skottvång från Långban i Värmland 1913. År 1924 arbetade han 5 månader på ackord, som borrar vid brukets gruvor. Han fick betalt per aln och tjänade 88,67 öre i timmen. Övriga månader arbetade han på timlön och tjänade mellan 50 och 55 öre i timmen. Månadslönen varierade mellan 161 kr och 175 kr i månaden.

Ur Järnet, Folket och Bygden, av Sive Karlsson

Omkring 1910 började det bli vanligt med tryckluftsdrivna bormaskiner i svenska gruvor. Med dessa kunde produktionen öka avsevärt. 1916 började tryckluftsdrivna bormaskiner användas i Skottvångs gruva.



Tvåans gruvschakt. Bilden visar hur transporter av malm, människor och vatten gick till vid gruvan under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal.

Ur Johan Tobias Geislers kartbok, troligtvis utförd 1835

tema människorna
bruket
och
kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

Israelsson, Lövbråten med tryckluftsborr.
Skottvångs gruva, år 1918.

MER FINNS ATT LÄSA PÅ ANDRA SIDAN

Gruvbrytning och gruvarbete

historien i Sörmland

Att bryta malm ur berg började man troligen med under 1100-talet i Sverige. Först bröts malmen i så kallade dagbrott. Då sker brytningen från markytan, ”i dagen”. Under 1600-talet började man införa underjordsbrytning. Brytningen skedde antingen i gångar som ledde rakt in i berget eller i gångar nere i gruvhålen, så kallade orter.



FOTO AMADEUS BIANCHINI, HARRY LINDBLADS ARKIV
Gruvarbetare utanför lavtornet vid Skottvångs gruva, 1918.

Vid Skottvångs gruva har man brutit malm åtminstone sedan slutet av 1500-talet. I området finns många märken i berget, så kallade skärpningar, där man har sökt efter och ibland funnit malm. Malmbrytningen pågick fram till 1920. Trots undersökningar, så kallade prospekteringar, kunde man inte finna flera brytvärda malmfyndigheter.

” Albin Jansson var född 1904 och redan som 13-åring fick han börja arbeta vid Skottvångs gruva som medarbetare vid eldning av ångmaskinen. Han hade då 25 öre i timmen. Både min far, farfar och farfars båda bröder jobbade i gruvorna. ”

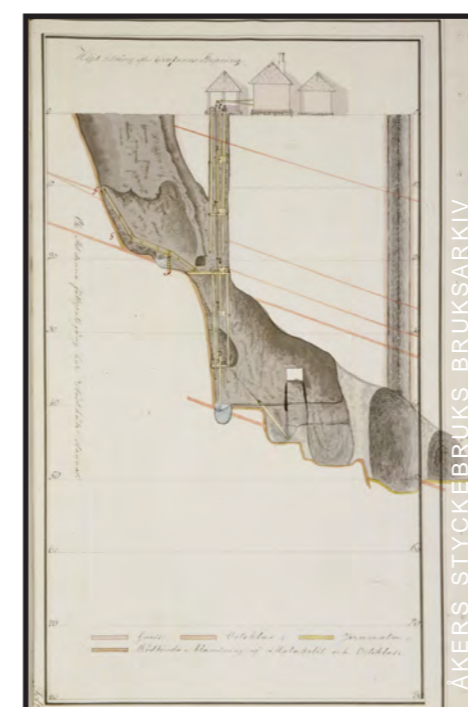
Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson

Tvåans gruvschakt. På bilden syns pumpanordningen som användes för att pumpa vattnet ur gruvan.

Gruvan här på området är 250 meter djup. Det finns tre nedgångar till gruvan, så kallade gruvschakt: Ettan, Tvåan (som numera är övertäckt) och Trean samt en större huvudöppning, Porthålet, också kallat Brändahålet. På området finns ytterligare några gruvhål: Hästhålet, där malmbrytningen upphörde redan i slutet av 1700-talet samt Kärrhålsgruvan och Lerlackagruvan.

Byggnaden framför dig kallas för gruvlave och den är byggd ovanpå Treans gruvhål. Inne i byggnaden fanns hissmaskineriet för upptransport av malm.

TEXTEN FORTSÄTTER PÅ ANDRA SIDAN



Ritning över Skottvångs gruva, 1835. Tvåans gruvschakt till vänster.

Vem får bryta malm?

Sedan hundratals år tillbaka gäller att den som kan undersöka eller bryta mineralfyndighet som t ex järnmalm kan få tillstånd att göra det, oavsett vem som äger marken. Denna rättighet står i den svenska minerallagen och myndigheten som utfärdar tillståndet heter Bergsstaten.

Källa: Bergsstaten, www.bergsstaten.se

SKOTTVÅNGS GRUVA



i Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampan |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borrning | 43 Moskvitchbilar |
| 38 Gruvbrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Gruvpigor och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmilan | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

HÄR FINNS FLER SKYLTA

1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet

24-34 Åkers styckebruk, samhället



SÖRMLANDS
MUSEUM

I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

Gruvbrytning och gruvarbete

historien i Sörmland

TEXTEN BÖRJAR PÅ ANDRA SIDAN

Nere i gruvan arbetade gruvarbetare eller gruvdrängar, som de kallades förr i tiden. Deras uppgift var att bryta malm, transportera malmen fram till gruvschaktet och att hissa upp den i malmtunnan.

För att ta sig upp och ner i gruvan fick arbetarna klättra på stegar mellan de olika avsatserna. 44 stegar ledde ner i Skottvångs gruva. Varje steg var cirka sju meter lång. För att se något i den mörka gruvan användes karbidlampor. Dessa lampor var klumpiga men lätta att tända om de slocknade. Innan karbidlampor fanns fick gruvarbetarna använda oljelampor eller bloss, det vill säga stickor av ved indränkta i tjära. Blosset höll gruvarbetaren i munnen för att ha händerna fria under upp- och nedstigningen i gruvan.

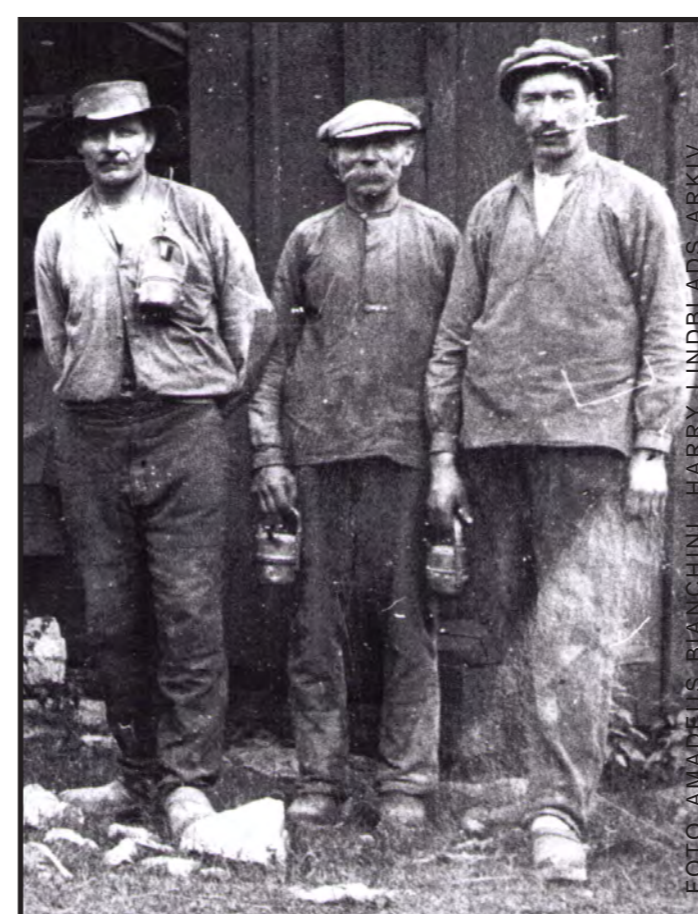
” En gång i Skottvångs gruva, åkte jag på den lastade bergtunnan från gruvans botten till en högre upp på 140 meter från dagsljuset belägen lastplats. Där skulle jag hoppa av den igång varande tunnan men fastnade med ena foten i kättingkroken, som tog tag i byxan vid fotleden. Jag fick släpa med fötterna upp och huvudet ned, ca 20 meter i den 48 grader lutande slangången. Plötsligt brast byxan, men jag lyckades i samma ögonblick få tag i ena styrslanan och hasa mig ned efter denna till den avsats där jag ändå tänkt hoppa av. Tur att byxan höll så länge som den gjorde. ”

Erik Mathias Granberg, gruvfogde, född 1861

Erik Mathias Granberg, gruvfogde. Han ansvarade för verksamheterna vid Åkers Styckebruks samtliga gruvor: Skottvång, Bredsjönäs och Elgsjöbacken samt vid kvarts- och kalkbrottet. 1889 började han arbeta som gruvfogde, en befattning han hade ända in på 1940-talet.

Man kunde också åka ned i gruvan med malmtunnan som hängde inne i gruvlaven. Fast det kunde vara farligt och var egentligen inte tillåtet.

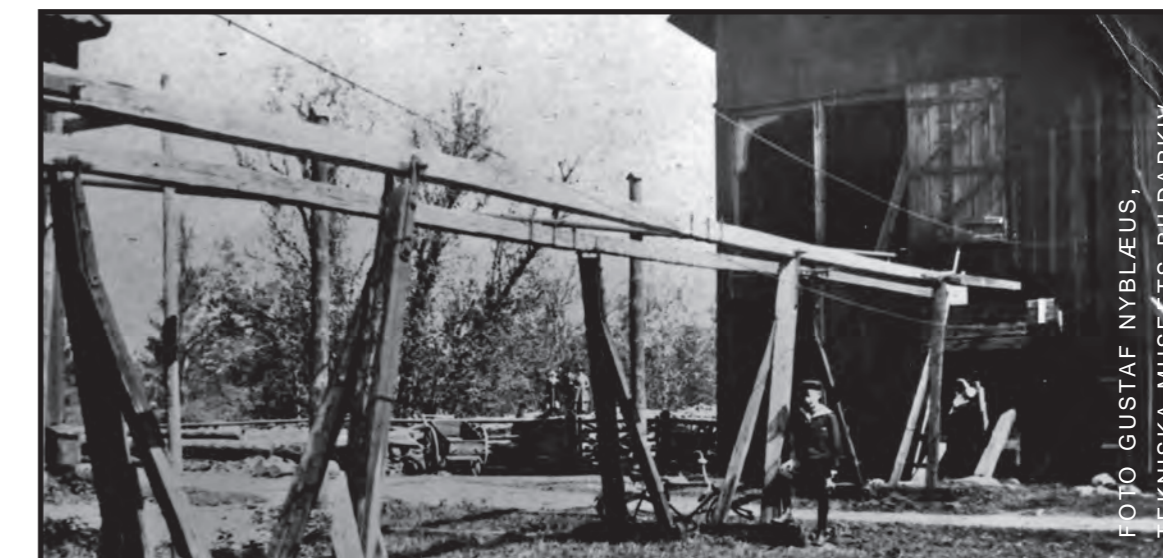
I schaktet fanns pumpar, tillverkade av genomborrade trädstammar, som användes för att pumpa ur vattnet som rann in i gruvan. På kullen vid entrén till området finns pumpstocksborren bevarad. Stockarna borrades ur med handkraft och en skedformad borr. Vattnet som pumpades ur leddes ut i Millsjön via ett kanalsystem som grävts runt området.



Gruvarbetarna Olle Nilsson, Edvin Ljungberg och Otto Larsson Hagen med karbidlampor i händerna och träskor på fötterna, 1918.

” Min far och jag gick alltid från Holmsjöstugan, där vi bodde, till Skottvång. Det är en sträcka på c:a fyra kilometer. Vi gick nästan alltid i träskor. I gruvan arbetade alla för timpenning, utom borrharna som hade ackord. ”

Albin Jansson, född 1904, började arbeta i gruvan som trettonåring. Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson



Skottvångs gruva omkring 1915. Mitt i bilden syns stånggången som drev pumparna i gruvan. Byggnaden till höger är det ursprungliga lavtornet. Nuvarande lavtorn är byggt 1972 efter förlaga från ett lavtorn som fanns vid Elgsjöbackens gruva.

” Redskap som vi använde nere i gruvan var fat och fyllhammare. Som lyse hade vi karbidlampa. Den räckte halva skiftet och måste sedan fyllas på. Redskap och karbid höll bruket med, men inte kläder och skodon. ”

Karl Pettersson, Kalle-Pelle, född 1897 arbetade i Bredsjönäs och Elgsjöbackens gruvor från 1924 till långt in på 1940-talet. Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Anders		Pehrsson	
Gruvdningen		Transport	
18 Sept	2,500	18 Sept	2,500
19 Sept	2,500	19 Sept	2,500
20 Sept	2,500	20 Sept	2,500
21 Sept	2,500	21 Sept	2,500
22 Sept	2,500	22 Sept	2,500
23 Sept	2,500	23 Sept	2,500
24 Sept	2,500	24 Sept	2,500
25 Sept	2,500	25 Sept	2,500
26 Sept	2,500	26 Sept	2,500
27 Sept	2,500	27 Sept	2,500
28 Sept	2,500	28 Sept	2,500
29 Sept	2,500	29 Sept	2,500
30 Sept	2,500	30 Sept	2,500
1 Okt	2,500	1 Okt	2,500
2 Okt	2,500	2 Okt	2,500
3 Okt	2,500	3 Okt	2,500
4 Okt	2,500	4 Okt	2,500
5 Okt	2,500	5 Okt	2,500
6 Okt	2,500	6 Okt	2,500
7 Okt	2,500	7 Okt	2,500
8 Okt	2,500	8 Okt	2,500
9 Okt	2,500	9 Okt	2,500
10 Okt	2,500	10 Okt	2,500
11 Okt	2,500	11 Okt	2,500
12 Okt	2,500	12 Okt	2,500
13 Okt	2,500	13 Okt	2,500
14 Okt	2,500	14 Okt	2,500
15 Okt	2,500	15 Okt	2,500
16 Okt	2,500	16 Okt	2,500
17 Okt	2,500	17 Okt	2,500
18 Okt	2,500	18 Okt	2,500
19 Okt	2,500	19 Okt	2,500
20 Okt	2,500	20 Okt	2,500
21 Okt	2,500	21 Okt	2,500
22 Okt	2,500	22 Okt	2,500
23 Okt	2,500	23 Okt	2,500
24 Okt	2,500	24 Okt	2,500
25 Okt	2,500	25 Okt	2,500
26 Okt	2,500	26 Okt	2,500
27 Okt	2,500	27 Okt	2,500
28 Okt	2,500	28 Okt	2,500
29 Okt	2,500	29 Okt	2,500
30 Okt	2,500	30 Okt	2,500
31 Okt	2,500	31 Okt	2,500
1 Nov	2,500	1 Nov	2,500
2 Nov	2,500	2 Nov	2,500
3 Nov	2,500	3 Nov	2,500
4 Nov	2,500	4 Nov	2,500
5 Nov	2,500	5 Nov	2,500
6 Nov	2,500	6 Nov	2,500
7 Nov	2,500	7 Nov	2,500
8 Nov	2,500	8 Nov	2,500
9 Nov	2,500	9 Nov	2,500
10 Nov	2,500	10 Nov	2,500
11 Nov	2,500	11 Nov	2,500
12 Nov	2,500	12 Nov	2,500
13 Nov	2,500	13 Nov	2,500
14 Nov	2,500	14 Nov	2,500
15 Nov	2,500	15 Nov	2,500
16 Nov	2,500	16 Nov	2,500
17 Nov	2,500	17 Nov	2,500
18 Nov	2,500	18 Nov	2,500
19 Nov	2,500	19 Nov	2,500
20 Nov	2,500	20 Nov	2,500
21 Nov	2,500	21 Nov	2,500
22 Nov	2,500	22 Nov	2,500
23 Nov	2,500	23 Nov	2,500
24 Nov	2,500	24 Nov	2,500
25 Nov	2,500	25 Nov	2,500
26 Nov	2,500	26 Nov	2,500
27 Nov	2,500	27 Nov	2,500
28 Nov	2,500	28 Nov	2,500
29 Nov	2,500	29 Nov	2,500
30 Nov	2,500	30 Nov	2,500
1 Dec	2,500	1 Dec	2,500
2 Dec	2,500	2 Dec	2,500
3 Dec	2,500	3 Dec	2,500
4 Dec	2,500	4 Dec	2,500
5 Dec	2,500	5 Dec	2,500
6 Dec	2,500	6 Dec	2,500
7 Dec	2,500	7 Dec	2,500
8 Dec	2,500	8 Dec	2,500
9 Dec	2,500	9 Dec	2,500
10 Dec	2,500	10 Dec	2,500
11 Dec	2,500	11 Dec	2,500
12 Dec	2,500	12 Dec	2,500
13 Dec	2,500	13 Dec	2,500
14 Dec	2,500	14 Dec	2,500
15 Dec	2,500	15 Dec	2,500
16 Dec	2,500	16 Dec	2,500
17 Dec	2,500	17 Dec	2,500
18 Dec	2,500	18 Dec	2,500
19 Dec	2,500	19 Dec	2,500
20 Dec	2,500	20 Dec	2,500
21 Dec	2,500	21 Dec	2,500
22 Dec	2,500	22 Dec	2,500
23 Dec	2,500	23 Dec	2,500
24 Dec	2,500	24 Dec	2,500
25 Dec	2,500	25 Dec	2,500
26 Dec	2,500	26 Dec	2,500
27 Dec	2,500	27 Dec	2,500
28 Dec	2,500	28 Dec	2,500
29 Dec	2,500	29 Dec	2,500
30 Dec	2,500	30 Dec	2,500
31 Dec	2,500	31 Dec	2,500

Anders Pehrsson arbetade som gruvdräng. Arbetet i gruvan var inte en heltidssysselsättning. Han fick också bland annat arbeta med kolning och smide.

Ur dagsverkslistor för Åkers Styckebruk år 1800

ÅKERS STYCKEBRUKS
BRUKSARKIV



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

HARRY LINDBLADS ARKIV

FOTO AMADEUS BIANCHINI, HARRY LINDBLADS ARKIV

FOTO GUSTAF NYBLÆUS, TEKNISKA MUSEETS BILDARKIV

Gruvpigor och malmvaskning

historien i Sörmland



Fram till mitten av 1800-talet kunde upp till hälften av gruvarbetarna i de mindre bergsmansgruvorna i Sverige vara kvinnor. Arbetet i gruvorna utfördes säsongvis och krävde en stor arbetsstyrka. Den manliga arbetskraften räckte inte till för att täcka behovet och därför fick alla i bergsmannens hushåll hjälpas åt, både män, kvinnor och barn.

De vanligaste arbetsuppgifterna för gruvpigorna var att lasta malmen i tunnorna, hissa upp dessa ur gruvan och vända borren. Vid två- och tremansborrning satt en man eller kvinna och vände borren medan de andra drev in borren i berget med hjälp av en borrslägga.



Lovisa Spångberg vaskade malm vid Elgsjöbacken på 1930-talet.

Under 1820-talet växte Sveriges befolkning kraftigt. Tillgången på manlig arbetskraft ökade. Därmed minskade behovet av kvinnlig arbetskraft nere i gruvorna. Vid den här tiden skedde också stora förändringar i gruvarbetet. Malmbrytning blev en helårssysselsättning och kunde inte längre kombineras med annat arbete. Gruvan blev därmed en arbetsplats för män. Kvinnorna kom istället att arbeta på gruvbacken med malmvaskning, det vill säga skilja malmen från gråstenen.

Malmvaskning vid Skottvångs gruva, omkring 1918.



Dövstumma Johanna Andersson, född 1848, malmvaskerska vid Skottvångs gruva. Hon gick varje dag den långa vägen till Skottvång från Bredsjönäs, där hon bodde i gamla Bredsjönäs gruvstuga.

Det definitiva slutet för kvinnors arbete nere i gruvorna kom år 1900 då en lag förbjöd användning av kvinnor och pojkar under 14 år för arbete under jord i gruvor eller i stenbrott. Lagen gällde ända fram till 1970-talet.

Vi vet inte om några kvinnor har arbetat i gruvorna i Åkers bergslag men däremot vet vi att många barn och kvinnor vaskade malm.

” Det var fem, sex ungar som vaskade och man höll på till det tjälade på hösten. Det värsta med malmvaskning var att skinnen nöttes ut på fingrarna så det var bara röda köttet. Och naglarna försvann, de var uppätta av det där. ”

Sven Malmgren, född 1898, vaskade malm som åttaåring.
Ur årsskriften Gruvan 1992

” År 1907 i september var sju personer sysselsatta med vaskning vid Skottvång. (...) Några stora pengar gick det näppeligen att förtjäna på malmvaskningen, men det var dock en god extraslant för bygdens folk. (...) För vaskning av en tunna malm betalades 1 kr 50 öre. (...) Månadsförtjänsten varierade från 12 till 36 kronor. ”

Rut Haglund, född 1893
Uppteckning av Sive Karlsson

SKOTTVÅNGS GRUVA



i Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampa |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borrning | 43 Moskitchbilar |
| 38 Gruvbrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Gruvpigor och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmilan | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- | | |
|-------|--------------------------------|
| 1-23 | Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 24-34 | Åkers styckebruk, samhället |

- | | |
|----|---|
| 48 | Björndammens masugn (vid Björndammens café) |
|----|---|



I SAMARBETE MED

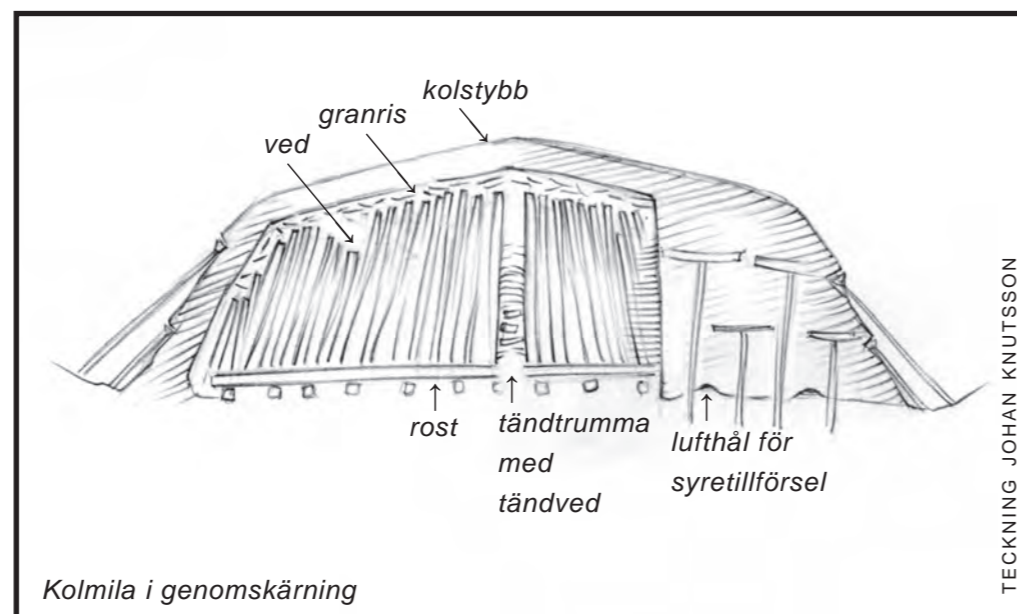


Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Kolmilan

Vid ett järnbruk gick det åt mängder med träkol för att driva masugn och smedja. På 1880-talet nådde järnhanteringsens träkolförbrukning sitt maximum i Sverige med 54 miljoner hektoliter träkol per år. Träkolet började därefter bytas ut mot andra energikällor.

Vedhuggning och kolning utfördes av torpare på brukets marker eller av heltidsanställda kolare. Torparna fick förbinda sig att kola en viss mängd kol samt att transportera kolet till bruket. Det bästa för ett bruk var att ha egna skogar för att vara säkra på en jämn träkolstillgång.



Kolmila i genomskärning

Till kolningen användes växande skog tillsammans med torrskog på rot och vindfällan. Kolveden avverkades oftast på våren eller försommaren. Den högs i längder om cirka 2,7 meter och torkades före transporten till kolningsplatsen. På senhösten restes milan. Den täcktes med granris och ett tjockt lager med kolblandad jord som kallas stybb. Sedan milan tänts tog själva kolningen två till tre veckor. Milan fick inte börja brinna med låga. Eftersom den måste bevakas dygnet runt uppfördes en kolarkoja i närheten.

Arbetet vid milan var riskfyllt. Innan milan blivit ordentligt varm kunde den "slå". Gas hade då bildats

Ragnar Karlsson vid
kolmilan vid Kyrksten.



Kolarna Ernst Jakobsson (mitten) med sönerna Georg och Oskar, 1926. Till vänster syns deras kolarkoja.

inne i milan med en explosionsartad brand som följde. Mindre håligheter, så kallade frät, inne i milan kunde förorsaka ras.

Efter avslutad kolning fick milan stå till dess kolet svalnat och kunde rivs ur. Det färdiga kolet transporterades på kärlkar i stora korgar, så kallade kolryssar, till bruket där det mättes. Kolaren fick betalt per läst. En läst motsvarar cirka 12 tunnor träkol och en tunna rymmer cirka 147 liter träkol. Kolningen upphörde i Åkersskogarna på 1940-talet.

” Det kunde väl hända någon gång att det tog eld i skjortan, men det var inte så farligt. En gång sjönk jag ned till midjan i en mila, men klara mig utan skador. ”

Sven Malmberg, född 1898
Ur årsskriften Gruvan 1992

” Med mina föräldrar kom jag till Hedberga i Gåsinge 1921. Det ansågs vara ett kolarboställe. Farsan kolade runt i kring på Åkersskogen och när jag blev så pass stor att jag kunde göra något så fick jag förstås hjälpa till. I allmänhet blev det väl så där 12–14 milor per år. ”

Teodor Nilsson, född 1908
Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson

Träkolet mättes i hektoliter
(1 hektoliter = 100 liter). Mellan 75 000 och 200 000 hektoliter träkol behövdes per år vid ett bruk. En medelstor kolmila gav cirka 500 till 600 hektoliter träkol.

SKOTTVÅNGS GRUVA



i Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampan |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borring | 43 Moskvitchbilar |
| 38 Grubrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Grupigior och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmila | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Smalspårig järnväg och rallare

historien i Sörmland

Järnvägarnas historia i Sverige börjar med industri-spåren. 1800-talets industrier behövde själva kunna frakta de råvaror som behövdes för driften. För att lösa problemet började man bygga smalspåriga industrijärnvägar. Spårvidden var 600 mm och vagnarna drogs av ett ånglok. I Sverige byggdes ett 40-tal smalspåriga industribanor.



Järnvägen byggs mellan Åkers Styckebruk och Skottvångs gruva, 1918. Fr v Ragnar Karlsson, Arvid Axelsson och okänd.

Åkers Styckebruk planerade i början av 1900-talet att bygga antingen en linbana eller en järnväg för malmtransport från gruvfälten vid Skottvång, Elgsjöbacken och Bredsjönäs till bruket. 1917 beslutades att det skulle bli en smalspårig järnväg. 1918 påbörjades det 13,6 km långa banbygget. En planerad sidolinje till Kalkbrottet i Kalkbro blev däremot aldrig byggd.

På bruksbanan fraktades malm, timmer och ved. Tågen bestod oftast av sex vagnar och högsta tillåtna hastighet var 15 km/timme. Man hann med två turer per dag till gruvorna. 1944 upphörde trafiken på den smalspåriga järnvägen. Verksamheten hade då lagts ned vid alla gruvorna i området. Spåren revs upp och rälsen såldes året därpå. Idag finns bara banvallen kvar. Du kan se den till höger.

Loket på väg till gruvorna år 1923.

” Den långa rälsen på den smalspåriga järnvägen var besvärlig att hålla ren från snö och is. Jag minns på 20-talet att man hämtade sillake i Konsum och hällde på växlarna. Saltet smält ju snön. ”

Edvin Södersten, hjälpte som trettonåring till att lägga räls till banorna i Åkers bergslag.

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd

Rallare kallades de arbetare som byggde järnvägarna i Sverige under andra delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Rallarna kom ofta från mellersta och södra Sveriges landsbygd. Arbetet var mycket tungt och levnadsvillkoren hårda. De rallare som byggde järnvägen till gruvorna i Åkers bergslag kom från Småland och Blekinge.

” De första dagarna var jag nog lite skraj. Rallarna förde ett språk som man inte var van vid. Men jag kom snart underfund med att de var mycket snälla. (...) Rallarna arbetade på ackord, vad de tjänade minns jag inte. (...) Vi pojkar hade 35 öre i timmen. ”

Edvin Södersten

Ur Bruk och Bruksfolk kring Kunskapens träd



Reparationslag på järnvägen, vid en paus i Nordströms skärning, 1928. Fr v fotografen Carl A Ericson kallad "Callegrafen", Karl Pettersson, Bror Lundell, Sigvard Axelsson, Björn Larsson, Sture Granberg, Ivar Ljungberg, Carl Svensson, Gustav Andersson och Ingvar Andersson.

SKOTTVÅNGS GRUVA



Information om skyltarna

- | | |
|-----------------------------------|--|
| 35 Skottvångs gruva | Krampa |
| 36 Tillmakning, krut och dynamit | 42 Vintervägar och transporter |
| 37 Borring | 43 Moskvitchbilar |
| 38 Gruvbrytning och gruvarbete | 44 Stånggången till Skottvångs gruva |
| 39 Gruvpigor och malmvaskning | 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) |
| 40 Kolmilan | 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) |
| 41 Smalspårig järnväg och rallare | 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) |
| | 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) |

HÄR FINNS FLER SKYLTA

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

Vintervägar och transporter

historien i Sörmland

Tunga transporter av malm och kol till bruket skedde framför allt på vintern. Då gick det lätt för hästar och oxar att dra slädarna på den frusna marken och över isbelagda sjöar. Dessa vägar spelade en avgörande roll för brukens transportbehov före järnvägarnas tid.

Vintervägarna var raka och jämna och hästar och oxar orkade dra tyngre lass på snö och is än på barmark. Kolet var extra känsligt och måste transporteras på bra underlag, annars skakade det sönder. Man körde gärna på de frusna sjöarna. Det var viktigt att dessa vägar var ordentligt utmärkta.



FOTO GUSTAF NYBLÆUS, HARRY LINDBLADS ARKIV

Transport av kol i kolryssar.

Arrendatorer och torpare under bruket ålades varje vinter att köra foror (slädar) med malm och kol till bruket. Från Åkers styckebruk ner mot Gnesta sträcker sig ett sjösystem, från Visnaren i norr, över Marvikarna till Klämningen och Frösjön i söder. Marvikarna, som ligger på var sida av landtungan du står på, har spelat en central roll som transportled för det växande bergsbruket i Åkers bergslag. Här transporterades järnmalm, träkol och ved på foror över isarna till bruket. En av vägarna gick från

Malmtransport på Visnarens is, år 1914.

Skottvångs gruva över gården med det passande namnet Vinterled, mot Krampan och vidare över Mellanmarviken mot Åkers styckebruk.

I vanliga fall fraktades malmen vintertid över Marvikarna och Visnaren men om det uppstod malmbrist vid bruket måste man ta till landtransport. Länge var det böndernas uppgift att underhålla både sommar- och vintervägar. 1891 års väglag innebar att byggande och underhåll av allmänna vägar hädanefter skulle bekostas med skattemedel.

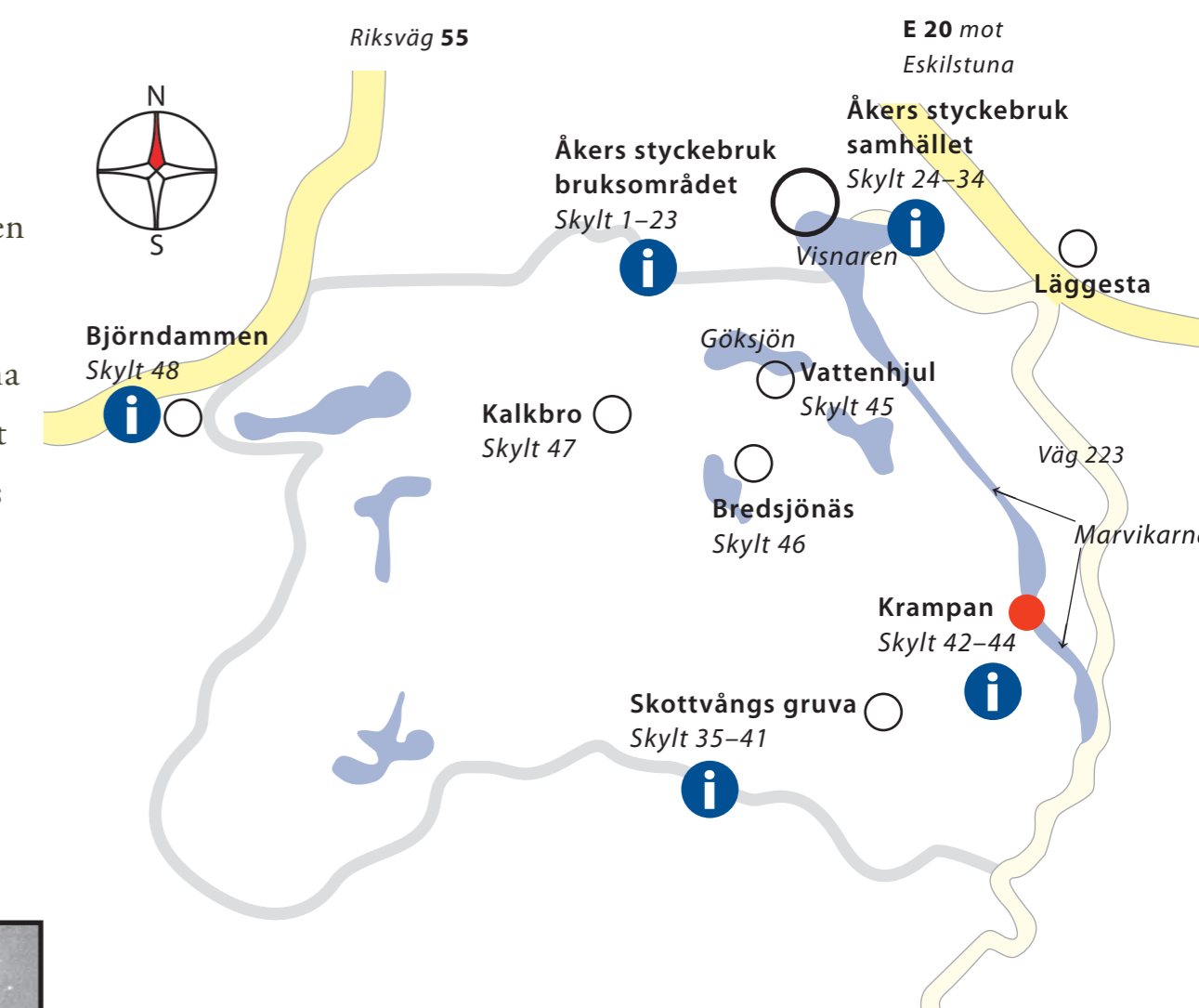


FOTO GUSTAF NYBLÆUS, HARRY LINDBLADS ARKIV

Malmtransport vid kolhuset i Åkers styckebruk.

” I tjänsten hände det att jag fick spänna för oxarna klockan fyra på morgonen och köra till Skottvång och lasta malm. Ett ton skulle det vara på vagnen. Så bar det iväg mot det avlägsna styckebruket i Åker. Krokiga och backiga var vägarna förbi Skeppmora och över de vidsträckta tallmoarna vid Bråten innan det började bära utför mot bruket. ”

Adolf Andersson i Hultäng, född 1873. Arbetade efter konfirmationen som dräng på gården Vinterled. Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson



i Information om skyltarna

- Krampan**
 - 42 Vintervägar och transporter
 - 43 Moskitchbilar
 - 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)

HÄR FINNS FLER SKYLTA

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvångs gruva



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO GUSTAF NYBLÆUS, HARRY LINDBLADS ARKIV

Moskvitchbilar

historien i Sörmland



Krampan har en särskild plats i svensk bilhistoria. Mellan 1950 och 1957 gjordes över 3 000 ryska Moskvitchbilar klara för leverans i den röda verkstads-längan framför dig. Bilarna anlände emballerade i stora trälådor. I verkstaden, tillverkad av sådana trälådor, gjordes bilarna klara för försäljning. Hjul och batterier monterades, bilarna servades och genomgick en slutkontroll.

Moskvitchbilen var en förkrigsversion av tyska Opel Kadett. Efter andra världskriget tog ryssarna den tyska fabriken som krigsskadestånd, monterade ner den och flyttade fabriken till Moskva. Där återupptogs produktionen av bilen men nu under namnet Moskvitch.

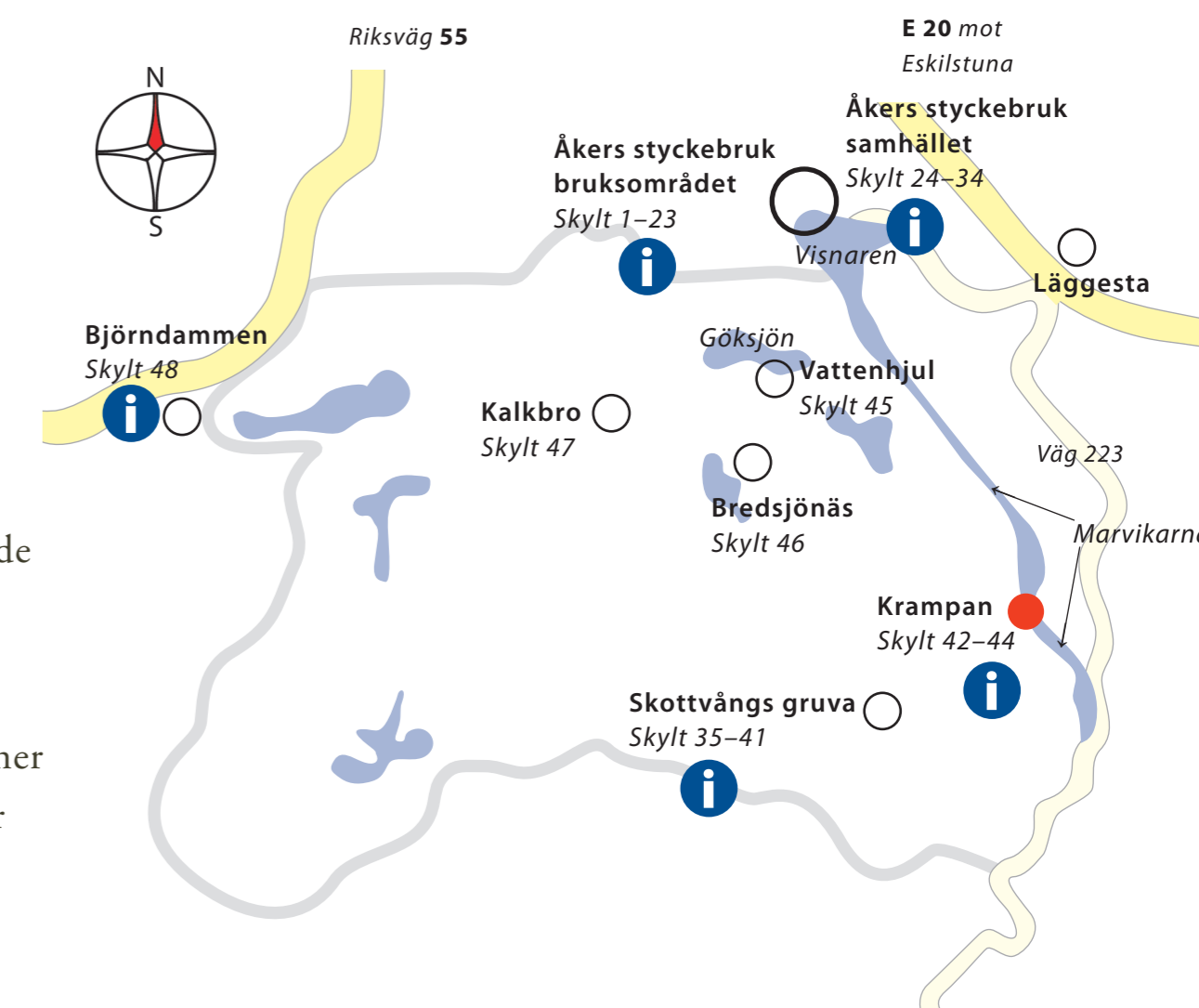
Även andra bilmärken som Pobeda, ZIM, tjeckiska Tatra samt 6-hjulsdrivna truckar, avsedda för bland annat Vattenfalls kraftverksbyggen, gjordes klara för leverans i verkstaden i Krampan.

Ett snickeri anlades också vid Krampan där lådorna, som bilarna levererades i, byggdes om till sommarstugor.

Mannen bakom bilimporten var Sven Du Rietz som köpte Krampan 1939. Här byggde han och hans fru Inga-Lisa ett stort bostadshus, en trädgårdsmästarebostad och ett växthus där man odlade vindruvor och persikor. Bostadshuset är idag rivet.

Bilimporten, snickeriet och trädgårdsodlingen gav arbete åt många människor från trakten. Även personer som av olika skäl kommit till Sverige under och efter andra världskriget, som danskar, ryssar, tyskar och polacker, arbetade hos Du Rietz.

1980 köpte Naturvårdsverket Krampan, som idag ingår i Marvikarnas naturreservat.



i Information om skyltarna

Krampan

- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvängs gruva

HÄR FINNS FLER SKYLTA

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvängs gruva

- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



Bilarna levererades i trälådor.



Bostadshuset som idag är rivet.



I växthuset odlades persikor och vindruvor.



Sven Du Rietz på trappan till sitt hus med ledarhunden Lady Grace.

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

FOTO PRIVAT SAMLING

Bilen Moskvitch framför en sommarstuga. Stugan är byggd av lådor som bilarna levererades i.



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Stånggången till Skottvångs gruva

historien i Sörmland

Vid sekelskiftet 1800 byggdes en 1,5 kilometer lång stånggång från Krampan till Skottvångs gruva för att driva vattenpumparna i gruvan. En stånggång består av sammanfogade stänger som rör sig fram och tillbaka med hjälp av ett snurrande vattenhjul.

I ravinen framför dig syns lämningar efter vattenfördämningen. Längre ner i ravinen låg hjulhuset med vattenhjulet som drev stånggången. Stånggångens sträckning framgår av skissen nedan, som Anders Andersson i Stacksund ritade 1821.



Stånggången från Krampan till Skottvångs gruva, ritad av Anders Andersson i Stacksund, 1821.

Vid Göksjön i Åkers bergslag finns ett vattenhjul, så kallat "konsthjul", bevarat. Vattnet som drev konsthjulet här vid Krampan leddes från en damm vid Finnängen i en lång ränna fram till hjulhuset.

För att kunna arbeta med gruvbrytning var det viktigt att hålla gruvan fri från grundvatten som hela tiden strömmade in. Äldre tiders gruvor var inte så djupa eftersom man blev tvungen att upphöra med brytning när vattenproblemet blev för stort.

Mot slutet av 1500-talet började man läns pumpa gruvorna. Pumparna drevs med hjälp av trumphjul, hästvandringar eller vattenhjul. Om gruvan låg långt

från ett vattendrag, som gruvan i Skottvång gör, kunde man bygga en stånggång för att driva pumparna. Innan kraftöverföringen kunde ske med hjälp av elektricitet var stånggången det enda sättet att överföra kraft över längre avstånd. Vid vissa svenska gruvor har man använt sig av stånggångar ända in på 1900-talet.

1825 stängdes Skottvångs gruva. När det var dags att åter öppna gruvan 1834 var stånggången så förfallen att den inte gick att reparera. Istället installerades en betydligt modernare anläggning för läns pumpning i Skottvång, en ångmaskin.

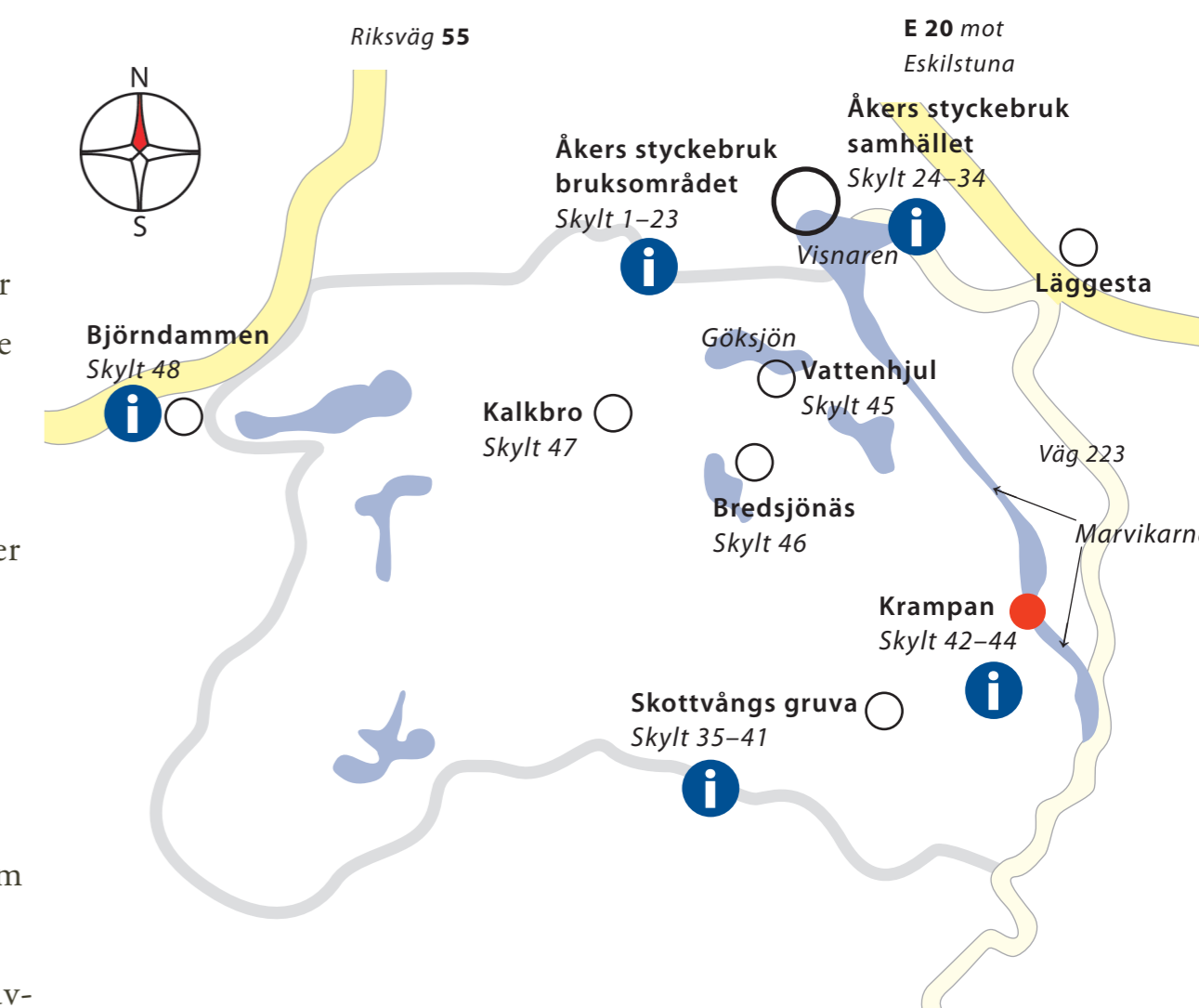
I Åkers Styckebruks bruksarkiv finns namnen på alla dem som byggde stånggången och konsthjulet. Byggmästare var Sandberg på Ehrendals bruk. Till hjälp hade han gruvdrängar och soldater som gjorde dagsverken. Gruvdrängen Henning Sjöberg gjorde över 50 dagsverken under perioden maj-juni månad år 1800.



Vattenhjulet, det så kallade "konsthjulet", vid Göksjön.



Nedanför ravinen, framför dig, i Krampan låg i början av 1600-talet ett järnbruk där man tillverkade tackjärn och kanonkolor. Idag finns inga spår kvar av bruksverksamheten. Föremålen på bilden är upphittade vid Krampan.



i Information om skyltarna

- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitcbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvångs gruva

- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)

tema människorna bruket och kanonerna

FOTO GUSTAF NYBLÆUS, TEKNISKA MUSEETS BILDARKIV

Skottvångs gruva runt sekelskiftet 1900. I bildens mitt syns stånggången som drev pumparna i gruvan.

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

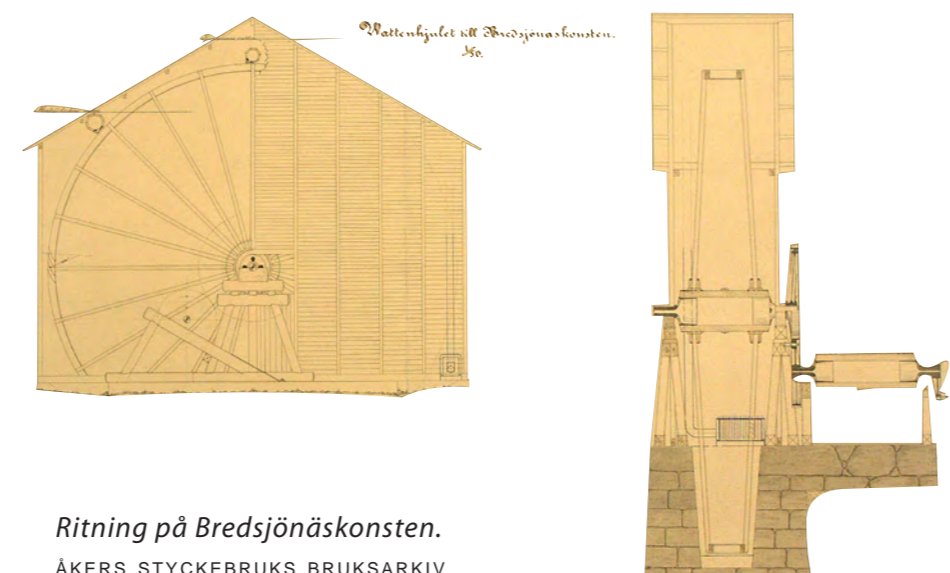
Vattenhjul och stånggång

historien i Sörmland

Under flera århundraden var vattenhjulet den främsta kraftkällan för den framväxande industrin. Före el-teknikens tid i början av 1900-talet var stånggången det enda sättet att överföra kraften från ett vattendrag till den plats där den behövdes vid gruvan.

För att kunna arbeta nere i gruvorna var det viktigt att hålla dem fria från grundvattnet som hela tiden strömmade in. Äldre gruvor var därför inte så djupa eftersom man blev tvungen att upphöra med brytningen när vattenproblemet blev för stort.

I slutet av 1400-talet började man nere i Europa använda pumpar för läns-pumpning av gruvorna och i Sverige vid slutet av 1500-talet. Pumparna drevs med hjälp av trumphjul, hästvandringer eller vattenhjul. Från sjöar och vattendrag leddes vattnet i rännor och kanaler fram till vattenhjulet.



Låg gruvan långt från ett vattendrag kunde man placera vattenhjulet vid vattendraget och sedan överföra kraften fram till gruvan med hjälp av en stånggång. En stånggång består av sammankopplade stänger som rör sig fram och tillbaka med hjälp av ett

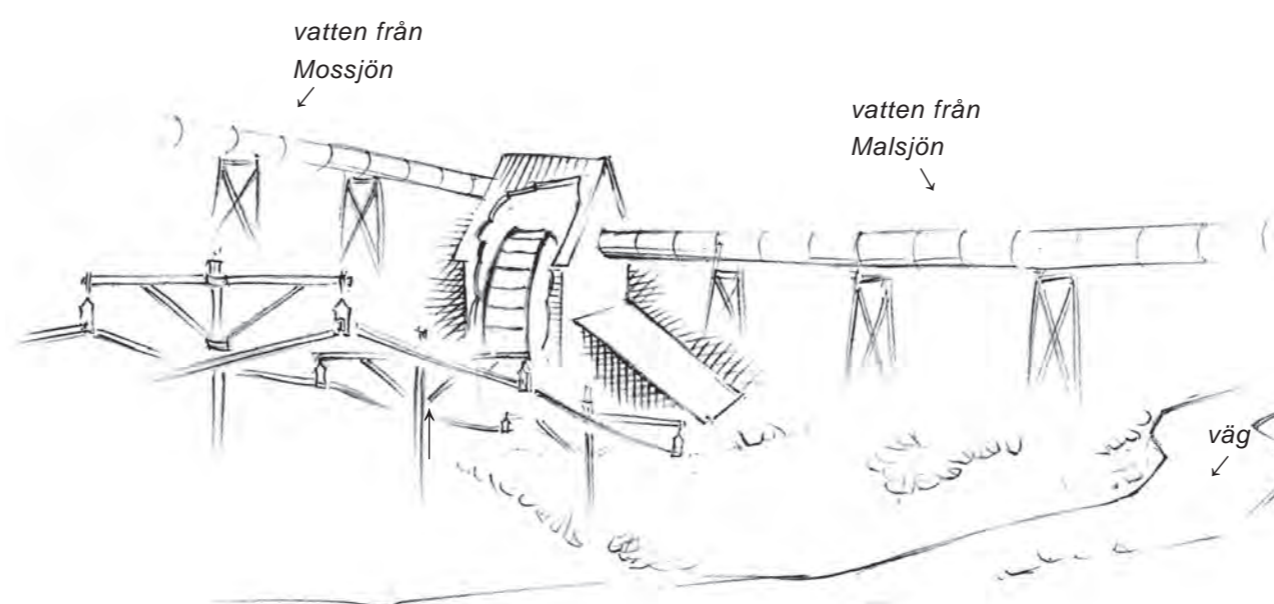
Hjulhusets, 1910. Bredsjönäskonsten med sin diameter på 13,5 meter är ett av de största bevarade vattenhjulen för stånggångsdrift i Sverige.

snurrande vattenhjul. Stånggången kunde vara över en kilometer lång. Vattenhjulet som drev stånggången kallades för konsthjul. Och den person som ansvarade för det mekaniska i gruvorna, som pumparna och upptransport av malmen, kallades för konstmästare.

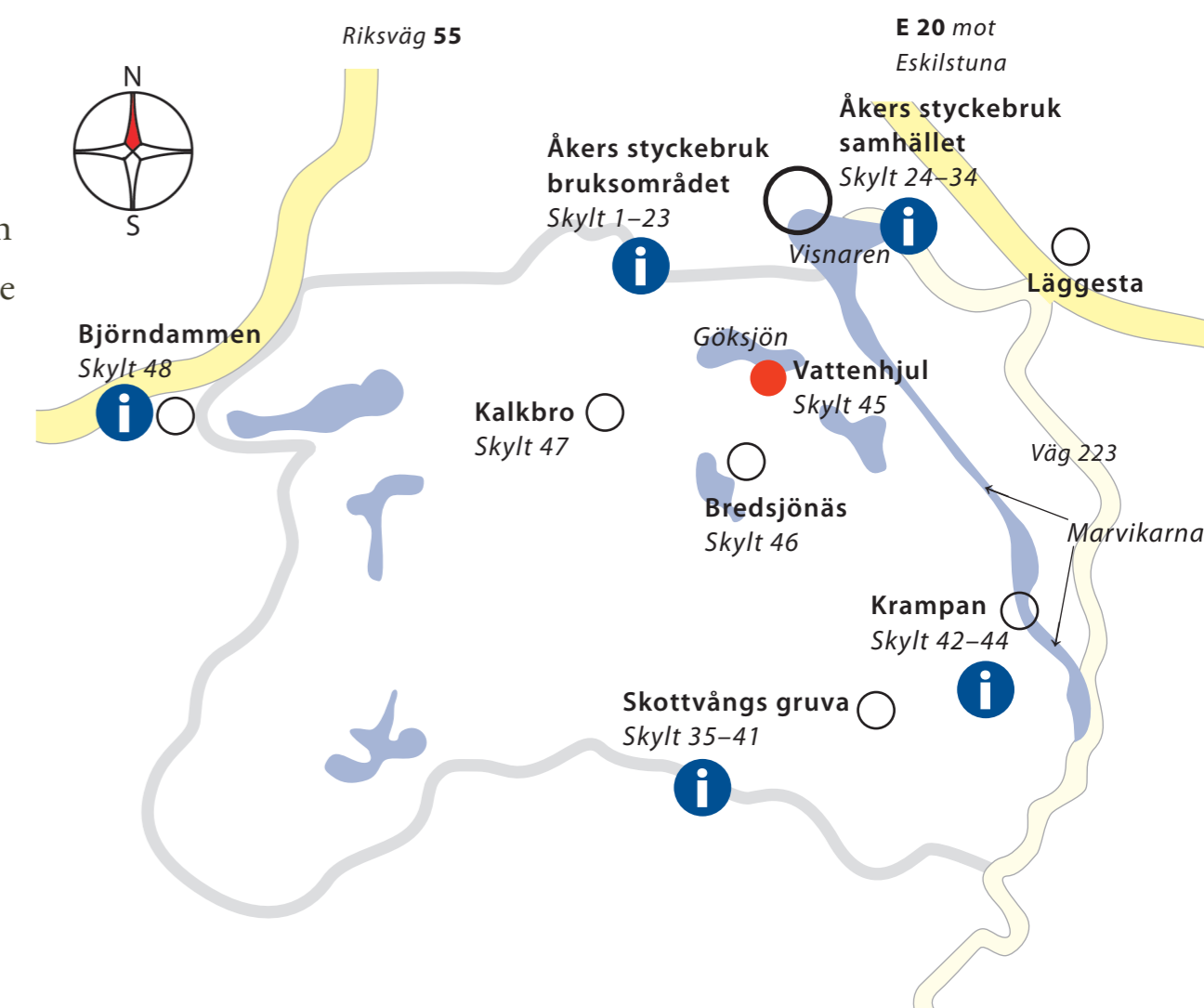
” Min far hade fått anställning som pumpare i gruvan. (...) Han skulle också smörja stånggången som gick från Klockartorp till Bredsjönäs. (...) Om inte stånggången smordes ordentligt så knarrade den, så folk blev spökrädda då de hörde den natttid. ”

Adolf Anderson i Hultäng, född 1873
Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson

Den stora byggnaden framför dig kallas för Bredsjönäskonsten. 1870 byggdes den som ett komplement till ångmaskinen som drev pumparna vid Bredsjönäsgruvan. Ångmaskinens kapacitet räckte nämligen inte till. Inne i byggnaden finns vattenhjulet. Närmast byggnaden kan man se en bit av den ursprungligen 1 200 meter långa stånggången. Vattnet som drev hjulet leddes in i byggnadens övre del genom två vattenledningar, en från Mossjön och en från Malsjön. Bredsjönäskonsten var i drift fram till 1896.



På teckningen kan du se de två tillloppskanalerna av trä som ledde vattnet in i hjulhuset. Den till höger försågs med vatten från Malsjön och den till vänster från Mossjön.
TECKNING JOHAN KNUTSSON



i Information om skyltarna

Krampan

- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvångs gruva

- 45** Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema människorna bruket och kanonerna

Bredsjönäsgruvorna – gruvor med vattenproblem

historien i Sörmland

Gruvorna här i Bredsjönäs var vattensjuka. De måste hela tiden pumpas ur. Pumparna som användes bestod av urborrade trästockar. I gruvhålet framför dig kan du fortfarande se rester av pumpstockarna.

” Bredsjönäsgruvan var otäck. Den var mycket vattensjuk, beroende på att den låg under Bredsjöns nivå. Arbetarna blev alltid genomvåta när de kom ner i gruvan. ”

Adolf Andersson i Hultäng, född 1873
Ur Järnet, Folket och Bygden av Sive Karlsson

Gruvans pumpar drevs med hjälp av en stånggång som består av sammankopplade stänger vilka rör sig fram och tillbaka med hjälp av ett snurrande vattenhjul. Huset med vattenhjulet, den så kallade Bredsjönäskonsten, finns fortfarande kvar vid Göksjön. Där kan du läsa mer om stånggångar (skylt nr 45).

De äldsta gruvorna i området är Sjuhålsgruvorna som du når om du fortsätter vägen rakt fram cirka 400 meter och sedan till vänster in i skogen. Här började malmbrytningen troligen redan på 1600-talet och pågick fram till mitten av 1800-talet.



Nytt lavtorn byggs i Bredsjönäs. Till höger syns stånggången till pumparna.

Arbetare gräver sig ner genom leran vid Bredsjönäs gruva, 1918.

Sjuhålsgruvorna blev inte djupare än 20–30 meter, eftersom det vid större djup strömmade in så mycket vatten att pumparna inte förmådde pumpa bort det. När Sjuhålsgruvorna övergavs anlades istället en ny gruva, Sjögruvan. Det är gruvhålet framför dig. Även här var det problem med vattnet.

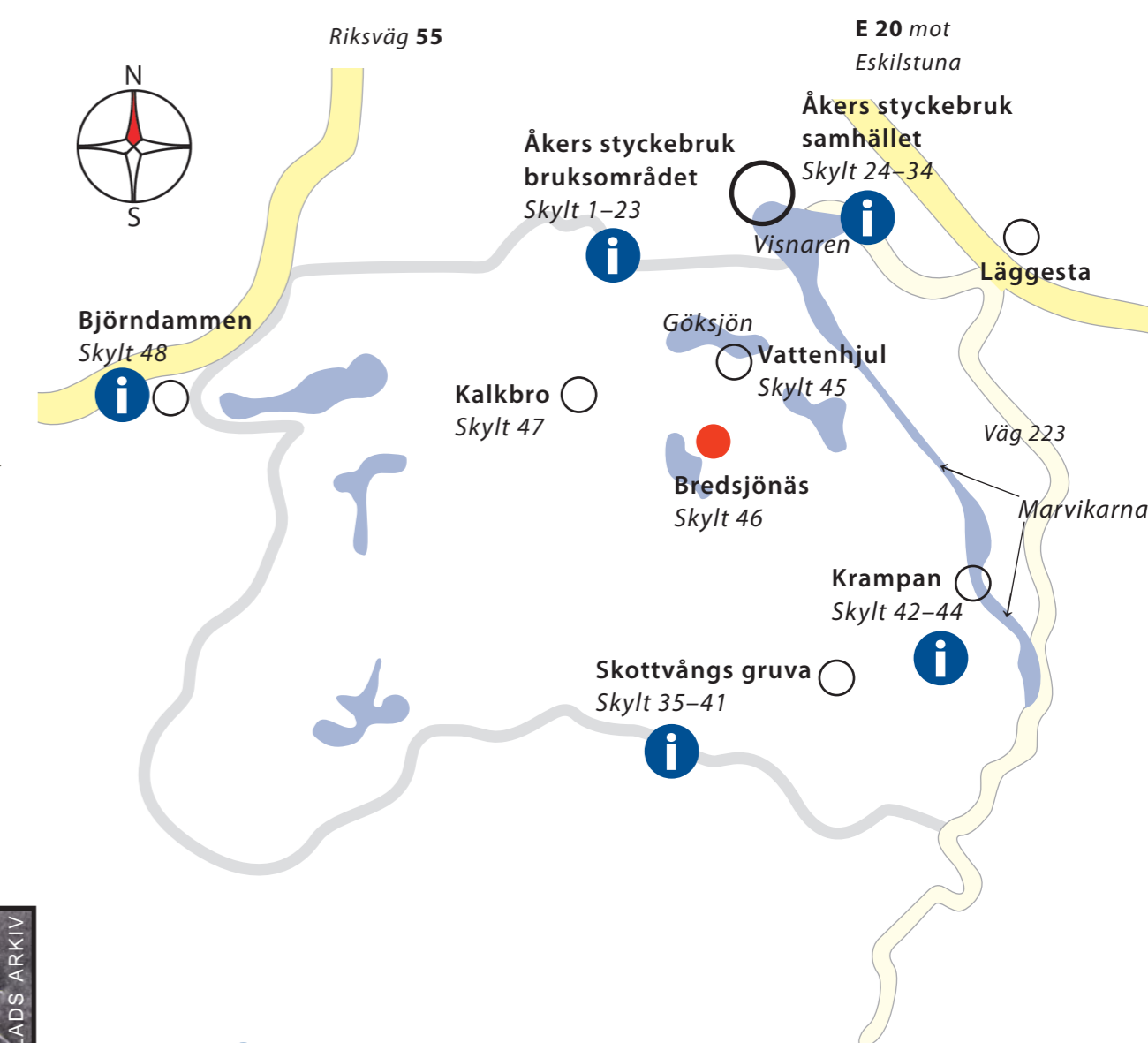
På 1940-talet lades malmbrytningen ned vid Sjögruvan. Det enda som idag påminner om gruvverksamheten, förutom gruvhålen, är den stora skrotstenshögen (varphögen) och banvallen där den smalspåriga järnvägen för malmtransporter gick.



Gruvarbetare vid Lilla Bredsjönäs (Långberget), 1918. Från vänster Albert Jansson, Karl Jansson, Gustav Andersson "Klang" och Albin Jansson.

” En gång hälsade Sven på vid Bredsjönäs. (...) Det var några flickor där som också vaskade malm. När det var middagsrast lånade de en karbidlampa och klättrade ner i gruvan. Det var stegar på åtta meter mellan varje bro ner i djupet. Nere på botten, en 70–80 meter ner, var det en ort som de smög in i. Men när de kom ut igen märkte de att en pump hade släppt och vatten forsade ned längs stegen. De väntade tills vattnet steg dem över knäna. Då var de tvungna att försöka ta sig upp igen. Men när Sven gick till stegen sköljde vattnet över hans karbidlampa och den slocknade. – Då var det allt frågan om att det var mörkt. Men jag gick före på stegen. (...) Men det gick ju bra. Vi kom ju upp, fast genomblöta förstas. ”

Ur årsskriften Gruvan 1991
Texten sammanställd av Kerstin Landin



Information om skyltarna

- | | HÄR FINNS FLER SKYLTTAR |
|--|-------------------------------------|
| 42 Vintervägar och transporter | 1–23 Åkers styckebruk, bruksområdet |
| 43 Moskitchbilar | 24–34 Åkers styckebruk, samhället |
| 44 Stånggången till Skottvångs gruva | 35–41 Skottvångs gruva |
| 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön) | |
| 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs) | |
| 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro) | |
| 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café) | |

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

Kalkbrott och medeltida hyttplats

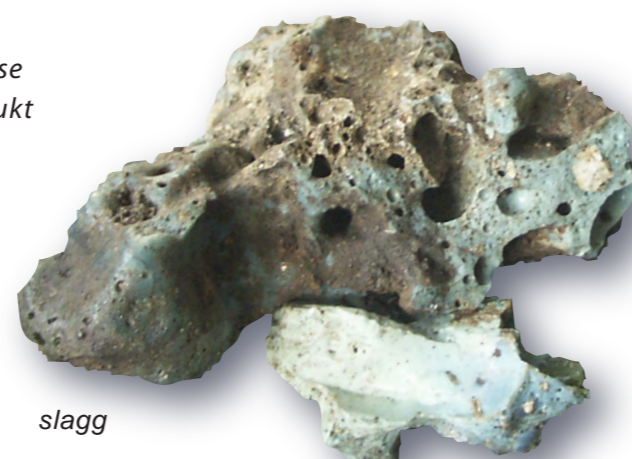
historien i Sörmland

Kalkbrottet

Kalk är inte bara viktigt som byggnadsmaterial. Kalkstenen är också en av beståndsdelarna vid tillverkning av järn. Vid järnframställningen behövdes järnmalm, träkol och kalk vilka blandades i en masugn. Kalkens uppgift är att göra malmen mer lättsmält. Samtidigt blir slaggen, restprodukten vid järntillverkningen, mer lättflytande och därmed lättare att tappa ur masugnen.

Vid hyttplatsen kan man se slaggen som är en restprodukt vid järnframställning. Slaggen ser ut som grå poriga stenar med blågröna inslag.

FOTO EVA SUNDSTRÖM,
SÖRMLANDS MUSEUM



slaggen

Bortom den sprängda passagen till vänster ligger ett stort kalkbrott, där man förmodligen har brutit kalk sedan medeltiden. Kalken bröts framför allt på vintern när det gick lätt för hästarna att dra slädarna på den frusna marken och över mossar och sjöar. Det är cirka 7 km från kalkbrottet till Åkers styckebruk. Man räknade med att en kusk hann köra två vändor per dag. Sommartid arbetade kalkarbetarna i Skottvångs gruva eller vid gruvan i Bredsjönäs.

Medeltida hyttplats

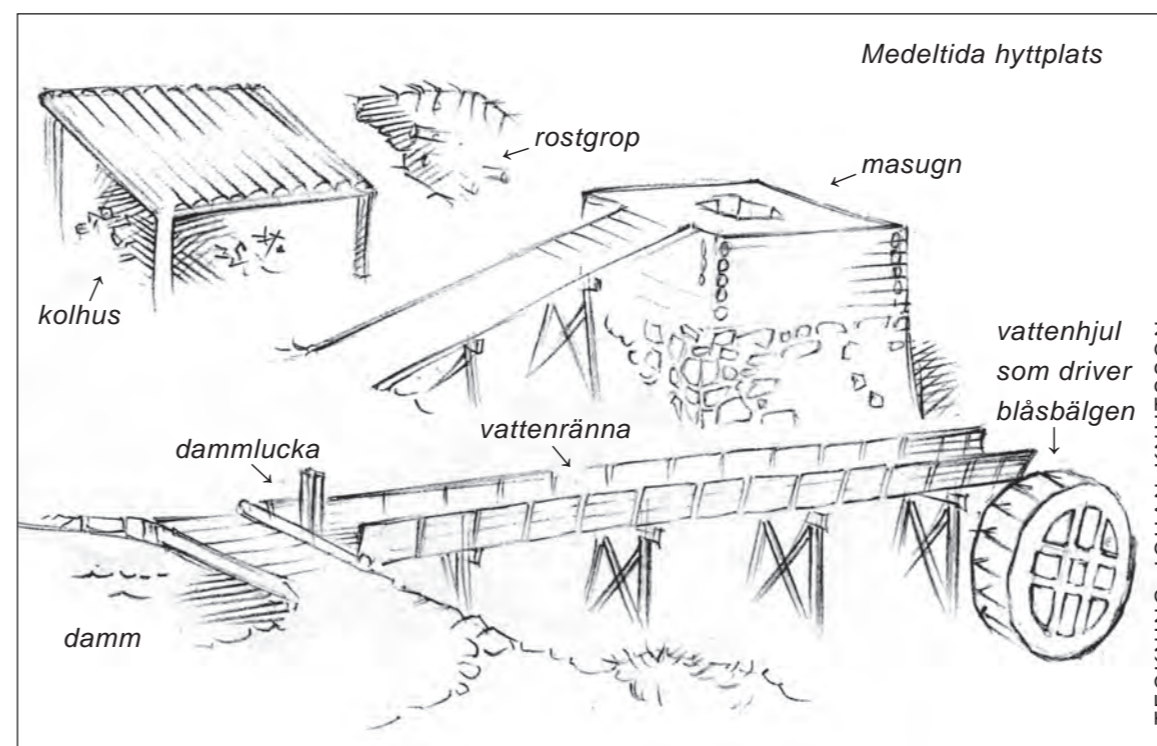
Den sörmländska gruvbrytningen tillhör den äldsta perioden av gruvhantering i Sverige. I landskapet har det funnits fyra betydande bergsbruksområden: Åkers bergslag, Tunaberg, Kantorpsområdet och Utö gruvor.

Hyttorna i Sörmland ägdes av kyrkan och adeln men drevs av bergsmännen, till skillnad från bergslagen norr om Mälaren där hyttorna både ägdes och drevs gemensamt av flera bergsmän.

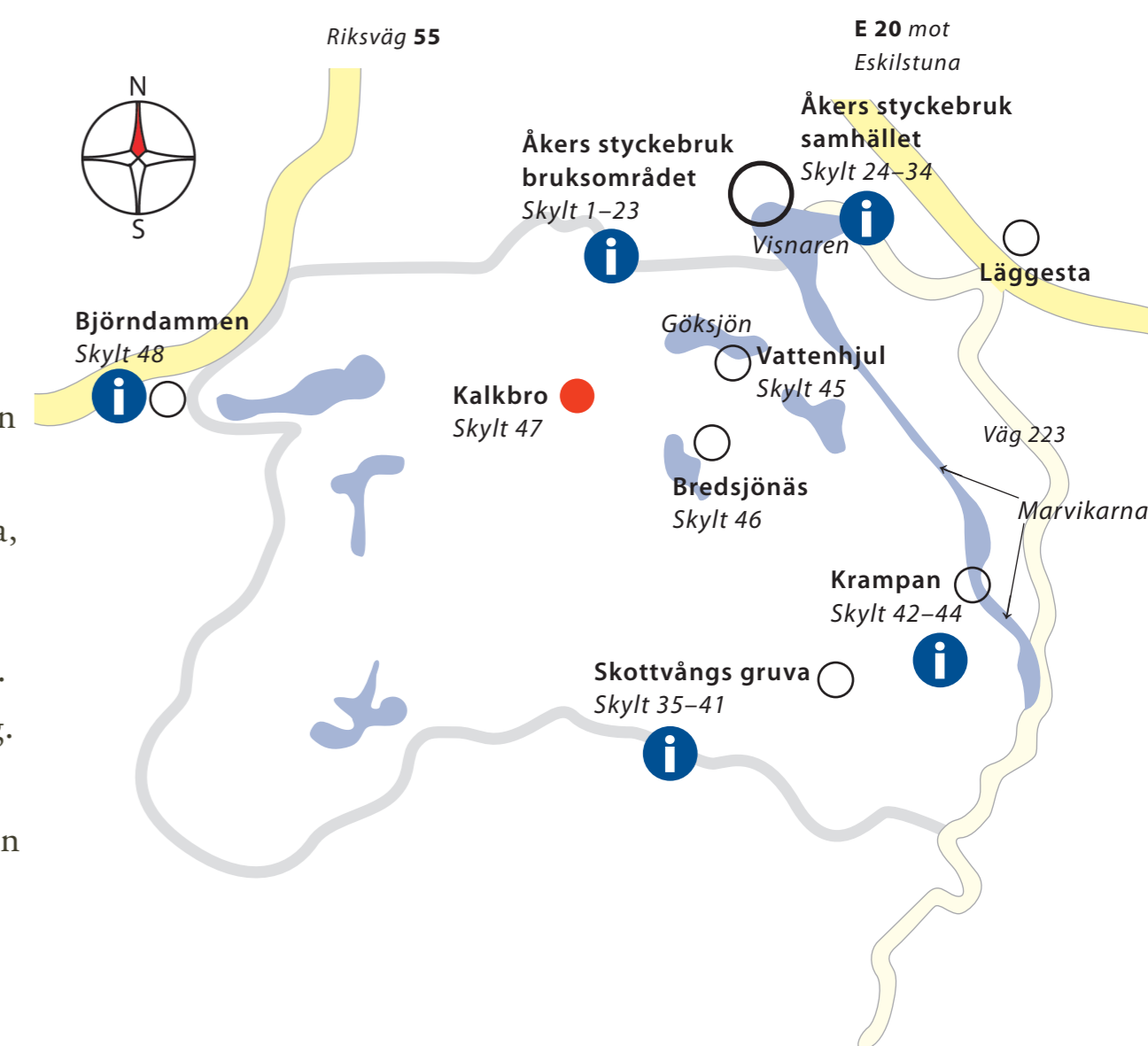
Om du fortsätter körvägen som går parallellt med den här vägen, rakt fram cirka 200 meter, kommer du på höger sida att se spår av en medeltida järnmalmshytta, troligen från 1200-talet.

Hyttan har använts för järnframställning i liten skala. Området hade goda förutsättningar för järnhantering. I skogen fanns ved för tillverkning av kol till hyttan. Energi för att driva hyttans blåsbälg fick man från den lilla bäcken som rinner genom hyttområdet. I berget nordost om hyttplatsen fanns malmen och i kalkbrottet kalk.

På hyttplatsen kan man se spår av en masugn ingrävd i bäckravinen. Nära masugnen fanns en rostgrop där malmen rostades innan den lades i masugnen. Här finns också lämningar av en färskningsugn där järnet gjordes smidbart.



Så här såg kanske den medeltida hyttplatsen ut. Teckningen är gjord efter Eva Skyllbergs planritning över området och inspirerad av rekonstruktionen av en medeltida hytta vid Lapphyttan i Norberg.



i Information om skyltarna

- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48 Björndammens masugn (vid Björndammens café)

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvångs gruva



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sormlandsmuseum.se

Handborrning i kalkbrottet i Kalkbro.
Fr v Bror Lundell och Gustav Andersson Klang.

Björndammens masugn

historien i Sörmland

På andra sidan väg 55 ligger Björndammens bruksområde med en mycket väl bevarad masugn i en monumental byggnad. Masugnen byggdes år 1800 av dåvarande bruksägare Knut Kurck.

Den sörmländska järnhanteringen har en rik men ganska okänd historia som sträcker sig tillbaka till medeltiden. Det har funnits fyra mer betydande bergslager i Sörmland, Åkers bergslag som omfattar socknarna Dunker (där Björndammen ligger) Gåsinge, Åker och Länna, Kantorpsområdet med socknarna Sköldinge, Floda, Stora Malm och Vingåker, Tunaberg söder om Nyköping samt Utö gruvor i Stockholms skärgård.



Masugens dag vid Björndammens masugn, 2001.

Förutsättningen för järnhanteringen var att det fanns tillgång till malm, skog för tillverkning av kol, vatten för att driva blåsbälgarna och kalk som behövdes i tillverkningsprocessen. I det rika skogsområdet söder om Mälaren, som kallas för Mälarmården, fanns allt detta.

En mer betydande järnhantering växte fram i Sörmland under 1600-talet, då en rad stångjärnsbruk och styckebruk (där man tillverkade kanoner) anlades. År 1639 fanns här arton järnmalmsgruvor, sexton masugnar och två styckebruk.

Den första masugnen vid Björndammen anlades år 1637, vid det kraftalstrande vattendraget mellan Vårsjön och

Ältaren. Malmen hämtades i Starrsätters gruvor, vilka näst Skottvångs gruva hade de rikaste malmfyndigheterna i den här delen av Sörmland. Starrsätters gruvor ligger i skogen framför dig, cirka 5 kilometer bort.

I Björndammens masugn smältes järnmalmen till tackjärn som levererades till hammarsmedjorna i Stålbåga och Nykvarn. I Stålbåga, vars avfart du kommer till om du kör väg 55 mot Malmköping, kan man fortfarande se lämningar efter stångjärnstillverkningen.

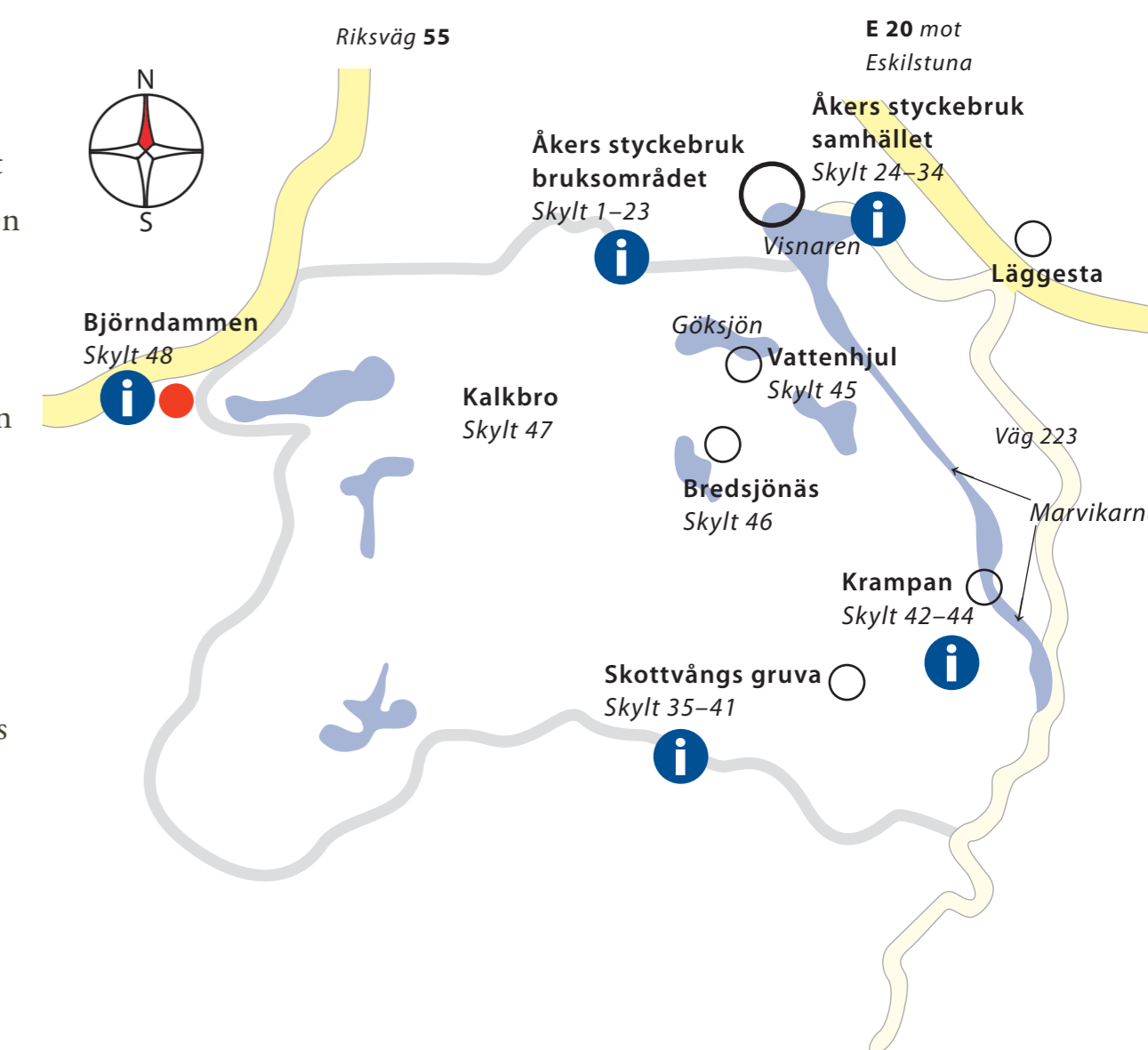
På 1880-talet upphörde verksamheten vid Björndammens masugn, främst på grund av att malmen tog slut vid Starrsätters gruvor. Byggnaderna inom Björndammens bruksområde är idag privata bostäder.



Björndammens masugn byggdes år 1800.



Inne i Björndammens masugn. Här tappades det flytande järnet ur masugnen.



i Information om skyltarna

- Krampan**
- 42 Vintervägar och transporter
- 43 Moskvitchbilar
- 44 Stånggången till Skottvångs gruva
- 45 Vattenhjul och stånggång (vid Göksjön)
- 46 Bredsjönäsgruvorna (vid Bredsjönäs)
- 47 Kalkbrott och medeltida hyttplats (vid Kalkbro)
- 48** Björndammens masugn (vid Björndammens café)

HÄR FINNS FLER SKYLTLAR

- 1-23 Åkers styckebruk, bruksområdet
- 24-34 Åkers styckebruk, samhället
- 35-41 Skottvångs gruva

LANDSTINGET
SÖRMLAND



I SAMARBETE MED



Historien i Sörmland finns på många platser i länet.
Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

tema
människorna
bruket
och
kanonerna

FOTO EVA SUNDSTRÖM,
SÖRMLANDS MUSEUM

FOTO EVA SUNDSTRÖM,
SÖRMLANDS MUSEUM

FOTOGREGERAD WACHTMEISTER,
SÖRMLANDS MUSEUM

HARRY LINDBLADS ARKIV